

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

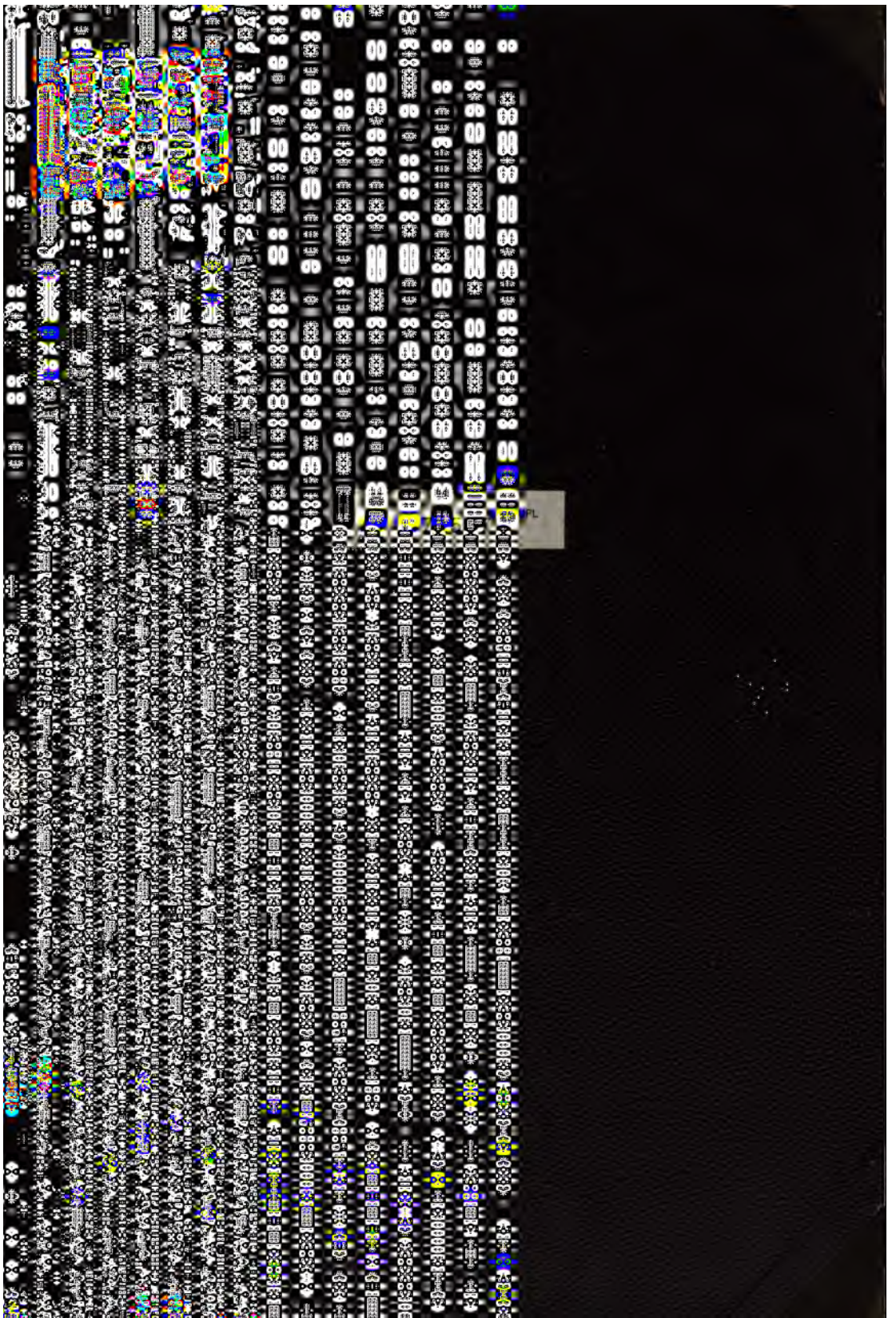
Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

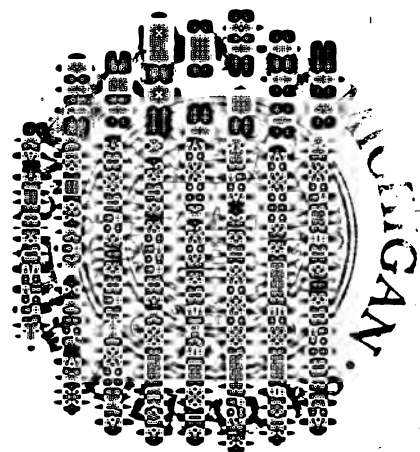
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

22

1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

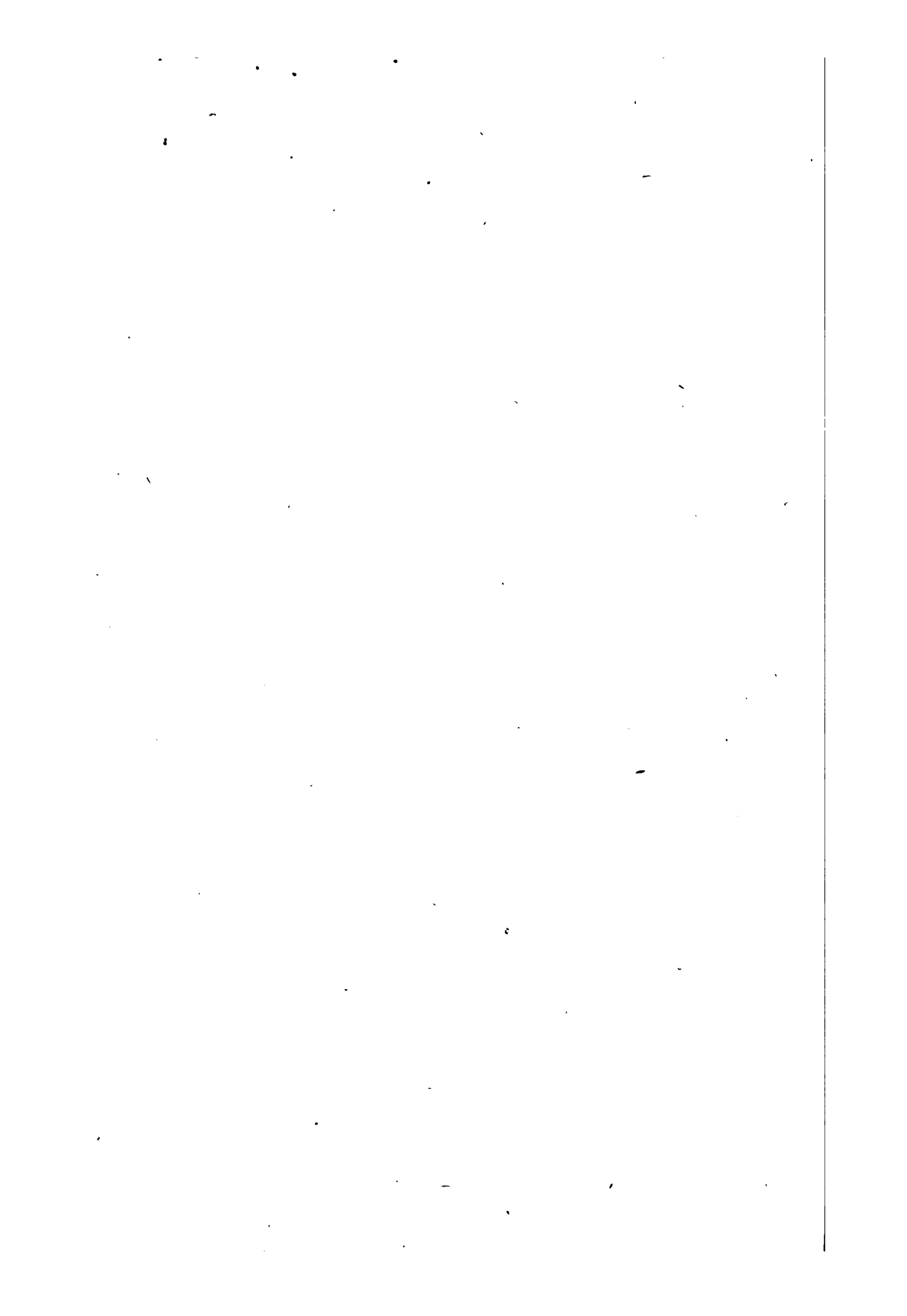
1958
1959
1960
1961
1962
1963
1964
1965
1966
1967
1968
1969
1970
1971
1972
1973
1974
1975
1976
1977
1978
1979
1980
1981
1982
1983
1984
1985
1986
1987
1988
1989
1990
1991
1992
1993
1994
1995
1996
1997
1998
1999
2000
2001
2002
2003
2004
2005
2006
2007
2008
2009
2010
2011
2012
2013
2014
2015
2016
2017
2018
2019
2020
2021
2022

L

6/35 B-1

~~298.~~ ~~105~~

~~XXXXXXXXXX~~

Икономовъ, Т

~~№ 47/11~~
у

298

Б 53

БЪЛГАРСКА

ГРАММАТИКА

1896/1897

ОТЪ

Т. ИКОМОВЪ.

ПЛОВДИВЪ,

Издание и печатъ на ХРИСТО П. ДАНОВЪ

1883.

891.815
I265bu

БЪЛГАРСКА ГРАММАТИКА.

І.

Рѣчь и нейнѣ съставъ.

Българската Грамматика ни учи да говоримъ и пишемъ правилно по български.

Да говоримъ и пишемъ правилно ще каже да прѣдаваме съ думи точно и ясно онова, що мислимъ за нѣкой прѣдмѣтъ, сир. да прѣдаваме другому своитѣ мисли тѣй, както се тѣй въ насъ появяватъ.

Думитѣ, съ които исказваме нашитѣ мисли, нашитѣ сжждения за нѣкой прѣдмѣтъ, наричатъ се въ Грамматиката *рѣчи* или *слово*.

Слѣдующитѣ сжждения ще бждѣтъ рѣчи:

Азъ съмъ челоуѣкъ. — Ти си прилъжателъкъ. — Иванъ е мързеливичѣкъ — Петко получи награда. — Само добродѣтелята води къмъ благополучие. — Добритѣ людие не трѣсятъ заплатата за добротворствата си.

Както се види отъ приведенитѣ примѣри, въ рѣчитѣ по нѣкога влизатъ повече, а по нѣкога по-малко думи, споредъ както го иска самата мисль, за да бжде тя ясна и пълна.

Въ рѣчта: *азъ четъ* влизатъ само двѣ думи, защото мисльта се исказва съ тѣзи думи напълно. Въ рѣчта: *Иванъ се похваля за своето добро поведение* влизатъ седмъ думи, защото съ по-малко думи мисльта не може да се исказе напълно и ясно.

Много пхти ний искаме да исказемъ таквази мисль, която може да се разумѣе, само ако се свържи съ други близки ней мисли. Въ такъвъ случай въ нашата рѣчь влизатъ не само нѣколко думи, нѣ и нѣколко мисли. Напримѣръ, въ

рѣчьта: *България има много отдѣлни закони, нѣ има общъ кодексъ, влазятъ двѣ отдѣлни мисли:* 1. България има много отдѣлни закони; 2. България нѣма общъ кодексъ.

По тая причина оная рѣчь, която дава само една мисль, нарича се *прѣдложение*, а рѣчьта, която заключава въ себе си нѣколко мисли, нарича се *периодъ*.

Рѣчьта: *Българинътъ не знае да лѣсти*, ще бѣде прѣдложение, защото исказва една мисль; а рѣчьта: *Не само българските училища не сѣ добръ наредени, нѣ и другитѣ български работи сѣ разстроени* — ще бѣде периодъ, защото въ нея се заключаватъ двѣ мисли: 1. Българскитѣ училища не сѣ наредени; 2. Другитѣ български работи сѣ разстроени.

Прѣдложения ли, или периоди ще бѣдѣтъ слѣдующитѣ рѣчи: *Училищата сѣ огледало на общинитѣ. — Уреденитѣ общини иматъ по-добри училища, защото отсъствието на раздори дава време на гражданетѣ да помисловатъ повече върху училищата си. — Типографията е голѣмо благодѣяние за челоувѣчеството. — За нашитѣ мѣста мѣсяцъ Юний е единъ отъ най-сушитѣ мѣсяци; а за нѣкои мѣста въ Африка, Азия и Америка той бива най-дъжделивий.*

Напишете сега и виѣ по нѣколко прѣдложения и периоди.

Думитѣ, изъ които съставляваме рѣчьта, състоятъ отъ единъ или нѣколко отдѣлни гласове, нарѣчени *слогове* или *срички*. Тѣй напримъ въ рѣчьта: *умъ безъ знания не чини нищо* — думитѣ: *умъ, безъ* състоятъ само отъ единъ слогъ и за това се изговарятъ не по части, а изведнажъ; напротивъ думитѣ: *знания, чини, нищо* състоятъ изъ нѣколко слога и за това първата отъ тѣхъ се изговаря по части на три пѣти: *зна-ни-я*, а другитѣ двѣ на два пѣти: *чи-ни, ни-що*.

Онѣзи думи, които състоятъ отъ единъ слогъ, наричатъ се *едносложни*, които заключаватъ въ себе си два слога — *двусложни*; думитѣ съ три, четире и повече слога се наричатъ *трисложни, четиресложни* и тѣй натагъль. Въобще думитѣ съ по-много отъ два слога се наричатъ *многосложни*.

Покажете по колко думи и въ всѣка дума по колко слога има въ слѣдующитѣ прѣдложения:

Ти си младъ. — Ний сме много слаби. — Богатъ ли е братъ ти? — Бравата е твърдъ тежка. — Той не е дотамъ хубавъ. — Дѣцата останалѣ сирачета. — Дѣцата на брата ти голѣми ли сѣ? Моего момче е много прилѣжателно. — Колко от-

дѣления има въ вашето училище? — Кога ще идееш съ баща си на крайското лозие.

Както думитѣ състоятъ отъ единъ или нѣколко слога, тѣй сѣщо и словетѣ състоятъ отъ единъ или нѣколко отдѣлни звукове, които лесно се различаватъ въ произношението и които, по тая причина, наричатъ се *членораздѣлни*. Тѣзи звукове се изобразяватъ съ знакове, които ний наричамъ *букви*.

Ако кажемъ: *Пълхътъ прилича на мишката*, то въ думитѣ: *пълхътъ* ще се чуютъ два пълни и съвършено ясно гласа: *пълхътъ*; ще каже, въ тая дума има два слога. Нъ ако вникнемъ въ изговарянието на тѣзи слокове, ний ще видимъ, че и въ тѣхъ се чуватъ по нѣколко отдѣлни звука: п-ъ-л-х-ъ-т-ъ.

Тѣй като буквитѣ изобразяватъ отдѣлнитѣ звукове на нашия гласъ, то въ всѣки слогъ влизатъ толкова букви, колкото отдѣлни звукове се чуватъ въ него.

Покажете по колко слога и по колко звука въ всѣки слогъ има у слѣдующитѣ прѣдложения:

Живогното се бие съ иржика. — Человѣкъ се бие съ думи. — Водата е благодарение за всѣко мѣсто. — Ще ходиш ли днесъ на училището? — Стояня има твърдѣ гнѣкъ слухъ.

Въ Българскій языкъ има 32 букви. Тий сж: *а, б, в, г, д, е, ж, з, и, ѣ, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ъ, ъ, ю, я, ж.*

Всичкитѣ букви не се изговарятъ еднакво, нъ едни отъ тѣхъ се произнасятъ лесно и пълно безъ всѣкакво усилие и безъ прѣправяние на устата, а други — трудно и съ усилие на разни части отъ устата. Буквитѣ: *а, е, и, о, у, ъ, ю, я* и *ж* се произнасятъ лесно и пълно и безъ помощта на други букви, а пѣкъ буквитѣ: *б, в, г, д, ж, з, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш* и *щ* се произнасятъ трудно и не даватъ пълнѣ гласъ.

По тая причина първитѣ се наричатъ *гласни* букви, а вторитѣ *сгласни*.

Отъ това излиза, че въ всѣка дума има толкова слога, колкото гласни букви се намиратъ въ нея. Думата: *честъ* е едносложна, защото въ нея влиза само една гласна буква: *е*.

Раздѣлете на слокове думитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения: *Азъ познавамъ тоя человекъ. — Тая пролѣтъ е много студена.*

— *Защо не купите тѣзи кола?* — *Горделивото дѣте осѣкий ирѣзира.*

Буквитѣ: *ѡ*, *ѡ* и *ѣ* се наричатъ *полугласни*, защото се изговарятъ на половина по-късо отъ другитѣ гласни. Отъ тѣхъ *ѡ* е половинъ гласна на *о*; ний казваме: *восходъ* и *взходъ*; *востокъ* и *вѣстокъ*, *вовреме* и *въвреме*; *ѡ* е половинъ гласна на *е*: *крестъ* и *крѣстъ*; *перстъ* и *пѣръстъ*; а *ѣ* половинъ гласна на *и* и на *е*: *троица*, *тройний*; *траенъ*, *траино*; *мои*, *мой*; *поком*, *покой*.

Въ края на думитѣ *ѡ* и *ѡ* показватъ, че съгласната буква прѣдъ тѣхъ трѣбва да се произнесе твърдо или меко: *достоенъ* учитель; *праведенъ* человекъ, *искренна* любовь. А въ срѣдата тѣ се произнасятъ като *ж*: *крѣщавамъ* — *крѣщавамъ*; *дѣждъ* — *дѣждъ*; *рѣжъ* — *рѣжъ*.

Всичкитѣ слокове въ думитѣ не се изговарятъ съ еднакъвъ гласъ, а едни се изричатъ по-натѣртено, по-високо, по-дълго, другитѣ по-слабо, по-низко, по-късо. Въ думитѣ: *человекъ*, *сиромашъ*, *вѣля*, *силасие* словетѣ: *вѣкъ*, *машъ*, *во* и *ма* се произнасятъ по-високо отъ другитѣ слокове. Тѣзи слокове се наричатъ *дълги* или *високи*, защото надъ тѣхъ пада ударението. — Ще каже, вѣзка дума съ два или повече слога трѣбва да има ударение, сир. дългъ слога.

Нашата рѣчь не може да бѣде ни гладка, ни ясна и понятна, ако при говорянieto и четението не се пазятъ ударенията.

Покажете дългитѣ слокове въ думитѣ на слѣдующитѣ прѣдложения:

Пятицата сж много добри. — Приятелитѣ сж неблагодарни отъ тебе. — Ти си уморенъ. — Азъ не съмъ уморенъ, нъ коньцитѣ много се уморихъ. — Не обичате ли да се расходимъ? — Ами да си кашлемъ? — Тая заранъ станяхте ли рано? — Азъ захснѣхъ за училището.

По начина на произношението си гласнитѣ букви се дѣлятъ на *твърди* и *меки*.

Твърди сж: *а*, *о*, *у*, *ѡ*, *ж*; а меки: *е*, *и*, *ѣ*, *ь*, *ю*, *ѡ*, *я*. Първитѣ се казватъ твърди, защото се изговарятъ изъ гърлото и дебело, твърдо; а вторитѣ се наричатъ меки, защото се изговарятъ съ смякченъ гласъ.

Съгласнитѣ букви тѣй сжщо се изговарятъ по различенъ начинъ. Едни отъ тѣхъ напр. се изговарятъ само съ мърда-

ние на устнитѣ, други съ допирание языка о небцето или о ъзбитѣ. По тая причина и тий се раздѣлятъ на:

Устненни: б, в, м, п, ф;

Гърляни: г, к, х;

Небни: л, н, р;

Зъбни: д, ж, з, с, т, ц, ч, ш, щ.

Буквитѣ се пишжтъ по два начина: едро: А, Б, В, Г, Д и пр. и дребно: а, б, в, г, д и пр. Едритѣ букви се наричатъ *главни*, а дребнитѣ *редовни*. Печатнитѣ букви се отличаватъ отъ ржкописнитѣ по това, че първитѣ сж прави, а последнитѣ полегати. Нъ ако и въ печата се употрѣбятъ полегати букви, тогава тий се наричатъ *курсивъ*.

III.

Прѣдложение.

Негови видове и части.

Въ всѣко прѣдложение ний можемъ да различаваме двѣ страни: вжтрѣшна и вѣншна, *съдържание* и *форма*. Съдържание на прѣдложението се казва мисльта, която то съдържа, а форма — нарежданieto на думитѣ въ прѣдложението, или начина, по който се исказва мисльта.

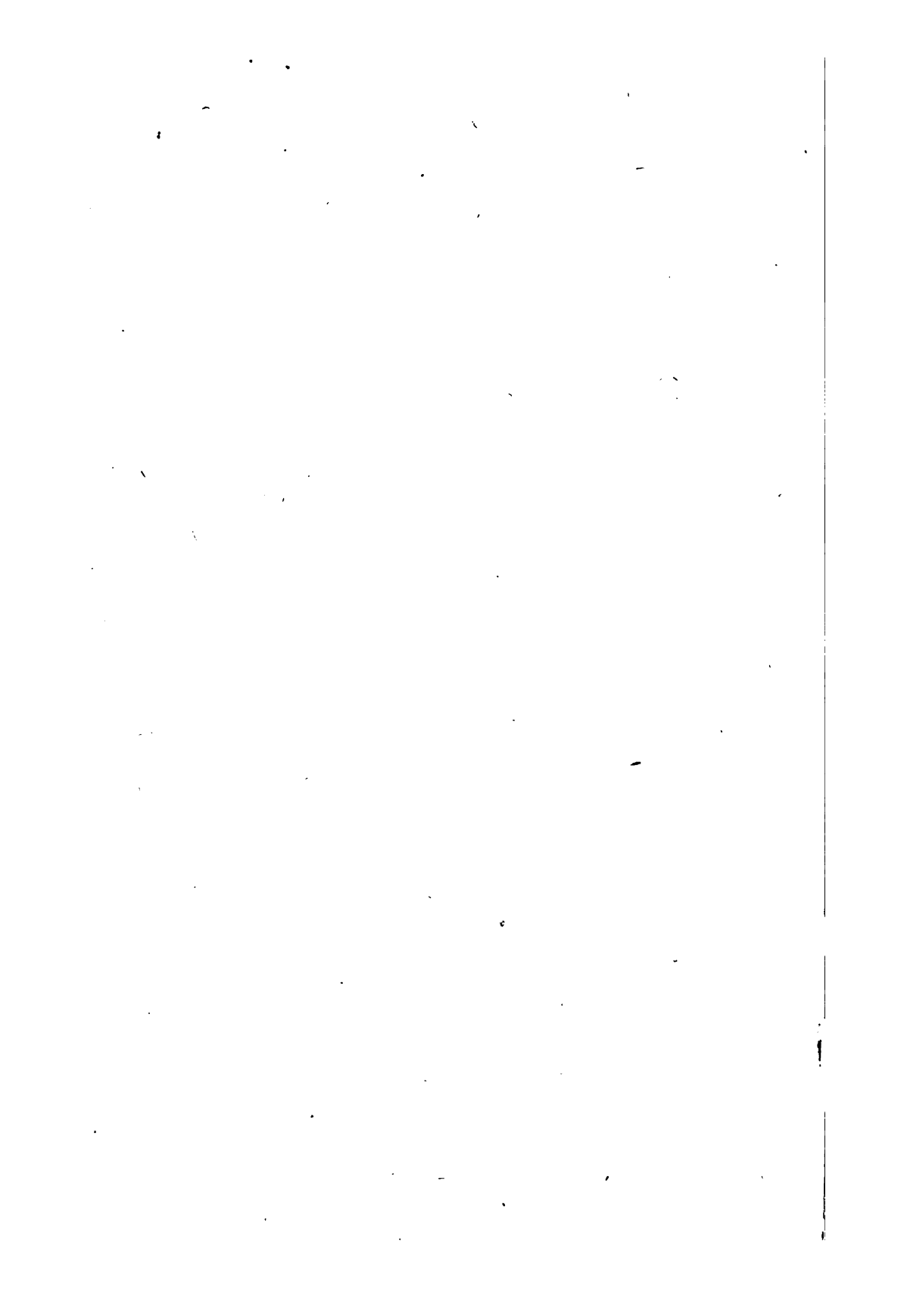
Всѣко прѣдложение непрѣменно съдържа нѣкаква мисль; гдѣто нѣма мисль, тамъ нѣма и прѣдложение. Нъ сжщата мисль като можемъ да исказваме съ различни намѣрения, то и прѣдложенията се раздѣлятъ на слѣдующитѣ петъ вида: *повѣствователни*, *въпросителни*, *отвѣтни*, *повѣлительни* и *въсклицателни*.

Прѣдложението се употрѣбжава въ повѣствователна форма, когато искаме да прѣдадемъ на другитѣ онова, което знаемъ положително. Напримѣръ: *Учителтъ обича прилъжнитѣ ученици.* — *Българетъ сж гостолубив.* — *Земята се върти около слънцето.* — *Лъжата е омразно нѣщо.*

1/35 B+

~~278~~ 105

~~278~~

~~№ 4~~
у

298

Икономовъ, Т

Б 53

БЪЛГАРСКА

ГРАММАТИКА

1896/1897

ОТЪ

Т. ИКОНОМОВЪ.

ПЛОВДИВЪ,

Издание и печатъ на ХРИСТО П. ДАНОВЪ

1883.

емото съ подлогътъ и да кажемъ: *Високитъ върхове на Стара-планина се виждатъ надалечъ. — Широкиятъ равнина по югосточна Россия се наричатъ степи. — Нѣкои отъ птицитъ по нашитъ мѣста отиватъ на зимовище въ топлиятъ мѣста.*

По нѣкой път се случаватъ да се изоставятъ подлогътъ или сказуемото; нѣ това може да стане само тогава, когато тѣй се подразумѣватъ лесно.

Напр. въ прѣдложенията: *Четъж. — Продадѣхъ си книгитъ. — Не гълчете!* изведнажъ се разбира, че азъ четъж! азъ си продадѣхъ книгитъ; *вий* не гълчете! По тая причина въ тѣхъ подлогътъ лесно може да се изостави въ разговорътъ и писмото.

Сутрина рано излѣзъхъ само

По хладенъ вѣтъръ да се расходж

Такви прѣдложения, въ които има подлогъ, ако ще би и да се подразумѣва, наричатъ се *лични*, защото всѣкога показватъ единъ прѣдмѣтъ, едно лице, за което се говори.

Нѣ има и такви особени случаи, когато въ прѣдложението може съвсѣмъ да нѣма подлогъ. Това бива тогази, когато искаме да покажемъ, че става нѣкакво дѣйствието, безъ да показваме прѣдмѣтътъ, който причинява дѣйствието или състоянието.

Въ прѣдложенията напримѣръ: *Зимъ съвнува късно. — Блъскаше се ежеминутно. — Сутрина се спи сладко ний* обръшаме внимание на самото дѣйствието, а не на прѣдмѣтътъ, който го върши. По тая причина подлогътъ тукъ съвършено не е нуженъ. Намъ въ този случай не е нужно да знаеме, *кой* или *що* съвнува, *кое* или *що* се блъска, *кой* или *що* се спи сладко, а самото дѣйствието на съвнуването, блъскането и спаннето.

Такви прѣдложения, въ които нѣма и не се подразумѣва подлогътъ, наричатъ се *безлични*.

Защо се наричатъ тѣй?

Покажете личнитъ и безличнитъ прѣдложения въ слѣдующитъ примѣри: Най-ароматическитъ растения се вѣдятъ въ горѣщия поясъ. — Растителната сила на природата е най-осязателна въ Индия и Америка. — Тамъ се намиратъ непроходими лѣсове. — По ледътъ се пада лесно. — Зимъ се яде много повече отъ лѣтъ. — Ирѣзъ тоя день валѣше твърдѣ силно. — Трѣба да идежъ на училището.

Изговорете и напишете и видъ по нѣколко лични и безлични прѣдложения.

Сказуемото се отпуска сжщо тѣй само тогава, когато то лесно може да се подразбира, каквото напримѣръ въ слѣдующитѣ прѣдложения: *азъ съмъ изъ България; той е отъ добъръ родъ; книгата е на кжсове*, гдѣто лесно се разбира, че сказуемитѣ сж: *дошълъ* или *произлѣзълъ*, *роденъ*, *станѣла* или *обърнѣла се е*. Въ пълненъ видъ тѣзи прѣдложения ще се изрѣкжтъ така: *азъ съмъ дошълъ* (или *произлѣзълъ*) *изъ България; той е роденъ отъ добъръ родъ; книгата се е обрнѣла* (или *станѣла*) *на кжсове*.

Покажете нѣколко прѣдложения, въ които сказуемото е изоставено.

Всѣка часть на прѣдложението се искава съ особенни думи, които сж свойственни само на тая часть. Тѣй напр. има думи, които се земагъ само за искавание на подлогътъ; има други, които служатъ само за искавание на сказуемото, има и таквизи които служатъ за искавание на разнитѣ пояснения. По тая причина всичкитѣ думи въ язикътъ, споредъ службата имъ въ прѣдложението, дѣлятъ се на нѣколко разряда, които се казватъ *части на рѣчьта*.

Подлогътъ всѣкога показва нѣкакъвъ прѣдмѣтъ: нѣ всѣки прѣдмѣтъ като си има своето особенно название и единъ се нарича *человѣкъ*, други *слѣнце*, трети *столъ* и тѣй натагтъ: то за подлогъ се зема оная часть отъ рѣчьта, която показва наименованието на прѣдмѣтитѣ и която, по тая причина, се нарича *сжществително име*.

Въ слѣдующитѣ прѣдложения подлогътъ е сжществително име: *Льността е майка на всичкитѣ пороци*. — *Много прѣстѣпления ставатъ по нейни причини*. — *Человѣкъ е длъженъ да се труди*. — *Въ Россія падатъ голѣми снѣгове*. — *Въ България студѣтъ е по-слабъ*.

Напротивъ, сказуемото показва не прѣдмѣтъ, а онова, що мислимъ и казваме за прѣдмѣтъгтъ. Нѣ за прѣдмѣта ний като можемъ да говоримъ само онова, което той самъ върши или което вършатъ надъ него другитѣ прѣдмѣти; то за сказуемо се зема таквази часть отъ рѣчьта, сир. такъвъ разрядъ думи, които показватъ дѣйствието или състоянието на прѣдмѣтъгтъ и които се наричатъ *глаголи* отъ славянското *глаголю* — казвамъ.

Като кажемъ: *дъждътъ разхладява въздухътъ* ний показваме, какво прави подлогътъ — дъждътъ; а като рѣчемъ: *въздухътъ се разхладява отъ дъждътъ* ний показваме, какво става съ подлогътъ — въздухътъ.

Примѣри: Азъ съмъ челя историята на Александра Великий. — Таквази история се чете отъ всѣкиго. — Майката приспива дѣтето. — Дѣтето се приспа отъ майката. — Ученикътъ сѣди на столътъ. — Книгата се постави на столътъ. — Войската се прибира въ зимнитѣ си жилища. — Пролѣтъта се вададе. — Полето се раззелени. — Ученикътъ се похвали отъ всичкитѣ учители.

III.

Второстепенни части на прѣдложението.

Когато прѣдложението състои само отъ подлогъ и казуемо, тогава то се казва *неразвито* прѣдложение. *Славныйтъ пие; — человекътъ говори; — дървото не е животно* сж неразвити прѣдложения, защото при главнитѣ имъ части нѣма пояснения.

Нъ ако би при подлогътъ или при казуемото да има едно или нѣколко пояснения, тогава прѣдложението се казва развито. *Прилжательный ученикъ всъкога се похвалява; трудолюбивый человекъ никога не остава гладенъ.* Тѣзи прѣдложения сж развити, защото при подлогътъ *ученикъ* стои пояснението *прилжательный*, а при казуемото *похвалява* се стои *всъкога*. Тѣи сжцо при подлогътъ на второто прѣдложение *человекъ* стои пояснението *трудолюбивый*, а при казуемото *не остава гладенъ* стои пояснението *никога*.

Покажете главнитѣ части и поясненията въ тѣзи прѣдложения: Петръ си загуби шапката при черквата. — Азъ много я търсихъ. — Днесъ таквизи шапки не се намиратъ. — Баща му я донесе отъ Виена. — Подиръ зимата иде пролѣтъ. — Прѣзъ нинѣгодишната пролѣтъ валь много дъждъ. — Многого дъждове често повреждатъ сѣдѣбѣтъ.

Поясненията съ друга дума се наричатъ и *второстепенни* части на прѣдложението.

Едни отъ тѣхъ стоятъ при подлогътъ, други при казуе-

ното. Споредъ това първитѣ отъ тѣхъ се наричатъ *опредѣленія*, а другитѣ *допълненія* и *обстоятелства*.

Поясненията при подлогътъ се наричатъ *опредѣленія*, защото опредѣлятъ кой е именно, какъвъ е и чий е прѣдмѣтътъ, за който се говори.

Въ прѣдложенията: *Плиткитѣ* рѣки лѣтъ прѣсхватъ; — *Майчината* молитва избавя отъ много напасти; — *Усърдни* ученикъ получи най-добрата награда; — *Българското* Княжество се хвали съ своята добра земя — поясненията: *плиткитѣ*, *майчината*, *усърдни* и *Българското* като показватъ какъвъ и кой е прѣдмѣтътъ, за който се говори въ прѣдложението, тий стоятъ при подлогътъ и се наричатъ *опредѣленія*.

Като показватъ отличията на прѣдмѣтитѣ, сир. тѣхнитѣ свойства и качества, опредѣленията се взематъ изъ таквава часть на рѣчта, която показва тия отличия и която се нарича *прилагателно име*.

Думитѣ отъ тая часть на рѣчта се казватъ *прилагателни имена*, защото се прилагатъ при имената на прѣдмѣтитѣ, за да покажатъ: кои сж, колко сж, какви сж и чии сж тѣзи прѣдмѣти.

Като кажемъ: *Завистливитѣ хора се мжчатъ отъ чуждитѣ сполуки*. — *Добритѣ дѣца слушатъ родителитѣ си*. — *Ивановата книга е скъсана*, съ думитѣ: *завистливитѣ*, *добритѣ* и *ивановата* ний показваме, за кои и какви хора и дѣца говоримъ и за чия книга. Ще каже тѣзи думи сж опредѣления.

Опредѣленията лесно се отличаватъ отъ другитѣ пояснения въ прѣдложението. Тий всѣкога отговарятъ на питанія: *кой? какъвъ? чий, колкъ?*

Покажете опредѣленията въ слѣдующитѣ прѣдложения: *Зимната ми дрѣща се загуби*. — *Простата книга се играи отъ всѣкакви нечисти прѣцали*. — *Петровата кляца е много хубава*. — *Селскитѣ старци отиджж въ градътъ*.

Напишете и вий нѣколко прѣдложения, при подлогътъ на които да има опредѣления.

По нѣкой пкъ ний опредѣляме прѣдмѣтитѣ не по тѣхнитѣ качества, а по числото и по редътъ имъ между другитѣ еднакви прѣдмѣти, каквото въ слѣдующитѣ прѣдложения: *персий* ученикъ отъ нашия классъ получи великолѣйна награда, *три* години се минажж, *откакъ* съмъ напустилъ училището, *четворнца* пѣтници пристигжж изъ Цариградъ.

Тука *първи* като показва мѣстото, редътъ на ученикътъ между другитѣ ученици; а *три* и *четворица* — числото на прѣдмѣтитѣ; тѣзи думи сж тѣй сжщо опрѣдѣления.

За таквизи опрѣдѣления, които показватъ числото и редътъ на прѣдмѣтитѣ, се взема особена часть на рѣчта, която се казва *числително име*.

Числителнитѣ опрѣдѣления отговарятъ на питання: *кой? колко?*

Напишете нѣколко прѣдложения съ опрѣдѣления числителни.

Допълненията всѣкога се поставятъ при казуемото и показватъ прѣдмѣти, които сж свързани по нѣкой начинъ съ дѣйствието или състоянието на подлогътъ. Тая връзка бива двояка: допълнението показва или прѣдмѣтъ, на който прѣминава, къмъ който се обръща или за който става дѣйствието на подлогътъ: учителътъ бие *ученикътъ*, азъ говоря *на Тодора*; ти говоришь *за работа*; или прѣдмѣтъ отъ който зависи състоянието на подлогътъ: ученикътъ се бие *отъ учителътъ*.

Примѣри: Азъ говоряхъ *на Исана за работата*. — Улицитѣ се *постилатъ съ камъкъ*. — Вчера видѣхъ *старий си приятель*. — Той *ме расчитва за училището*. — Хората се *лжжатъ върху много работи*.

Въ първото прѣдложение думитѣ: *на Исана* и *за работата* сж допълнения, защото първата показва къмъ кого, къмъ кой прѣдмѣтъ се обръща дѣйствието *говоря*; а втората за кой прѣдмѣтъ, за кое нѣщо се говори. Думата *съ камъкъ* въ второто прѣдложение показва съ какво нѣщо се постила улицата и заради това е сжщо така допълнение. *Приятели* въ третото прѣдложение, *за училището* въ четвъртото и *работи* въ четвѣритѣ сж допълнения, защото показватъ прѣдмѣти, които сж събрани съ казуемото.

Покажете допълненията въ тѣзи прѣдложения: Учителътъ исплди днесъ *лошвий ученикъ*. — Той му забрани *влязанито въ училището*. — Азъ *съжялявамъ туй злочесто момче*. — Намѣри ли си *книгата*. — Баща ти *испрати ли брата ти въ училището?*

Като показватъ прѣдмѣти, допълненията се взематъ отъ съществителното име и отговарятъ на питання: *кого? какво? що? отъ кого? отъ какво? до него? на него? кому?* и др. подобни.

Напишете нѣколко прѣдложения съ допълнения :

Много пѣти ний обозначаваме прѣдмѣтътъ или неговото качество неопрѣдѣлено, безъ да кажемъ неговото название. Въ таквъ случай ний употрѣбяваме особенъ разредъ думи сир. особена часть на рѣчта, която ни служи на мѣсто името и която по тая причина се нарича *мѣстоимение*. Напр. *Азъ си знамъ урокътъ*. — *Той* се хвали съ богатството си. — *Вий* сте добри ученици. — *Никой* незнае бждщето. — *Нищо* не ме весели. Тука *азъ, той, вий, никой* и *нищо* сж мѣстоимения, защото сж поставени на мѣсто имената на прѣдмѣтитѣ: *Петръ, Иванъ, Стоянъ* и *Коста*, дѣйствиє или развлѣчение, философъ или простакъ.

Сжщо така мѣстоимения ще бждтъ и нѣкои допълнения въ слѣдующитѣ прѣдложения: *Накарахъ ме* (намѣсто: *Ивана, Драгана*) да се разсърдя. — *Испратихъ го* (намѣсто *Петра* и пр.) на панаиртъ. — *Рѣкокж имъ* да си идатъ. — *Надъ насъ* господарува *Александръ* първий.

Таквизъ мѣстоимения, които служатъ за обозначение на прѣдмѣти, наричатъ се *сщцествителни* мѣстоимения; а другитѣ, които служатъ за обозначение на качества и свойствата на прѣдмѣтитѣ, наричатъ се *прилагателни* мѣстоимения.

Въ прѣдложения: *Неговата* книга е скжсана; *всичкитѣ* пхтници се оплакватъ отъ селската стража; *твоего* перо е твърдѣ лошаво; *таквози* перо не може да пише; думитѣ: *неговата* (намѣсто: *Петровата*), *всичкитѣ* (намѣсто: и *Петръ, и Никола, и слугата*), *твоего* (намѣсто: *Ивановото*) и *таквози* (намѣсто: *лошво, развалено*) сж мѣстоимения прилагателни, защото сж поставени намѣсто прилагателни имена.

Напишете нѣколко прѣдложения, въ които прѣдмѣтитѣ и опрѣдѣленията да бждтъ обозначени съ мѣстоимения.

Обстоятелствата се поставятъ при сказуемото (при глаголътъ) и показватъ или времето на дѣйствието, или мѣстото на послѣдното, или начина, по който то става, или най-послѣ причината и цѣльта на дѣйствието. Заради това тий биватъ: *временни, мѣстни, качественни* и *причинни*.

Напримѣръ: *Меккото* перо пише *дебело*. — *Коравото* перо пише *по-тънко*. — *Днесъ* си дойдохъ отъ градътъ. — *Тамъ* имаше много народъ. — *Защо* си дошълъ? — Тука думитѣ *дебело* и *по-тънко* сж обстоятелства качественни, защото показ-

ватъ *какъ* нише перото; *днесъ* е обстоятелство временно, защото показва времето *когато* съмъ дошълъ отъ градътъ; *тамъ* е обстоятелство мѣстно, защото показва мѣстото, гдѣто е било народъ; а *защо* е обстоятелство причинно, защото искава въпросъ за причината или цѣльта на дѣйствието дошълъ.

За обстоятелства се взема оная часть отъ рѣчьта, която показва мѣстото, времето, начинътъ на дѣйствието и причината на дѣйствието. Тая часть се нарича *нарѣчие* и отговаря на питанья: *какъ? по кой начинъ? идъ? отидъ? доидъ? кога? откога? докога? защо? съ коя цѣль?* и др. под.

Покажете обстоятелствата въ слѣдующитѣ прѣдложения: Вчера ученицитѣ отговорихъ прѣвѣснодно. — Утрѣ ще отговорятъ по добръ. — Велико замина на горѣ. — Отдолу идатъ сеймени. — Защо ти сж толкови книги?

Освѣнъ изброенитѣ до тука пояснения, въ прѣдложението влязатъ и други, които не зависатъ ни отъ подлогътъ, ни отъ сказуемото, нъ се отнасятъ къмъ цѣлото прѣдложение. Тѣзи пояснения показватъ, какво усѣща говорящия, като си искава мисльта.

Напримѣръ въ прѣдложения: Уви, добритѣ граждани отъ день на день повече се разрѣдватъ! — Продажнитѣ съвѣсти, уви, бърже се размножаватъ; думата *уви* не пояснява ни подлогътъ, ни сказуемото, а се вставя въ прѣдложението, за да покаже, че при искаване на мисльта си говорящия усѣща дълбока скърбъ, силно отчаяние.

Таквици думи се казватъ *смѣтливти* думи, защото се вмѣтатъ въ прѣдложението и се измѣтатъ изъ него безъ да се изгуби или измѣни смисльтъ на прѣдложението. Мисльта на горнитѣ прѣдложения си остава същата и когато исхвърлимъ изъ тѣхъ думата: *уви*.

Оная часть отъ рѣчьта, която се взема за вмѣтливти думи, нарича се въ Грамматиката *междумѣтливти*.

IV.

Части на рѣчта.

Отъ казаното до тука ний можахме да видимъ, че всѣка часть на предложението въ языкътъ ни има особенни разреди думи, които се казватъ части на рѣчта, и отъ които до сега изброихме слѣдующитѣ седемъ: *име съществително, глаголъ, име прилагателно, име числително, мѣстоимение, нарѣчие и междумътиѣ.*

Покажете какви части на рѣчта познавате въ слѣдующитѣ предложения:

Ний днесъ направихме много хубава расходка. — Древнитѣ народи запазвахъ прахътъ на своитѣ упрѣли въ голѣми грънци. — Тѣзи грънци се наричахъ урни. — Благородната душа бива сириведлива къмъ всичкитѣ люде. — Не се хвали съ иманнето си, а съ ученнето си. — Науката прави умътъ тѣй плодороденъ, както и орачото нивата.

Нъ освѣнъ тѣзи части на рѣчта, въ языкътъ ни има и други двѣ, за които до сега не сме стрували дума и на които службата и значението сега ще опрѣдлимъ.

Тѣзи двѣ части се наричатъ *прѣдлогъ* и *сюзъ*. Тий не даватъ прѣдставление за нѣкой прѣдмѣтъ или за нѣкое качество, а служатъ при другитѣ думи за свързка и пояснения: било какъ стоятъ прѣдмѣтитѣ единъ къмъ другъ, или къмъ дѣйствиата, било какъ се отнасятъ разнитѣ предложения едно къмъ друго.

За примѣръ нека вземемъ слѣдующитѣ предложения:

Станяхъ азъ *отъ* одръ,
Боже съ твойта воля;
Радостенъ и бодъръ
Бървамъ и Те моля:
Леко да постигна
Мѣдростта прѣкрасна!

(В. Поповичъ).

Въ първото предложение думата *отъ* показва, отгдѣ начева дѣйствието *станяхъ*, а думата *съ* — какво отношение има между дѣйствието *станяхъ* и прѣдмѣта *Божията воля*.

Въ второто предложение думата и свързва най-напрѣдъ двѣ прилагателни — *радостенъ, бодъръ*, а по-сетѣвъ два глагола — *бързамъ и моля*. Въ третето предложение частица *да* свързва туй предложение съ прѣдидущето : *какво моля?* — *да постигнѣ*.

Така въ Българский языкъ има деветъ разреда думи, или деветъ части на рѣчьта. Отъ тѣхъ : съществителното име, глаголътъ и прилагателното име се казватъ *знаменателни* части на рѣчьта, защото всѣкога ознаменува, даватъ прѣдставление за нѣщо ; а числителното име, мѣстоимението, прѣдлогътъ и съюзътъ се наричатъ *служебни* части на рѣчьта, защото служатъ при другитѣ части на рѣчьта, за да опрѣдѣлятъ тѣхнитѣ отношения и тѣхното число.

Онѣзи отъ нарѣчиата и междумѣтията, които сж станжали отъ съществително име и отъ глаголъ, сж знаменателни, защото означаватъ прѣдмѣти — мѣсто, време и пр. ; останжалитѣ, които сж станжали отъ числително име и отъ мѣстоимение, сж служебни.

Въ нѣкои грамматики за отдѣлна часть на рѣчьта се смѣта и *членътъ* ; нѣ тѣй като членътъ отдѣлно не се употребява и не значи нищо ; тѣй като той всѣкога се поставя въ крайтъ на имената, като тѣхна часть : то по тая причина той не може да се счита за отдѣлна часть на рѣчьта, а просто за пълно и опрѣдѣлително окончание на имената. Самото название *членъ* показва, че тия частици, които наричаме съ това име, не сж друго, освѣнъ часть отъ друго нѣщо, отъ имената.

И наистинѣ, членътъ *тъ, та, то, тѣ* не показватъ друго нѣщо освѣнъ, че поименованитѣ прѣдмѣти или качества сж намъ извѣстни. Като кажемъ : *человѣкъ, книга, перо, черни*, два — ний даваме прѣдставление за *человѣкъ, перо и черни* въобще ; нѣ като приложимъ при имената и членътъ, тогава даваме прѣдставление за опрѣдѣлени, извѣстни прѣдмѣти, качества и числа : *человѣкътъ, книгата, перото, чернитѣ дрѣхи, двата коня*.

Отъ частитѣ на рѣчьта съществителното, прилагателното и числителното имена, глаголътъ и мѣстоимението се наричатъ *скланяеми* или *измѣняеми*, защото за да покажътъ какъ се отнасятъ прѣдставленията по между си, измѣняватъ си оконча-

нията; а пъкъ нарѣчието, прѣдлогътъ, съюзътъ и междумѣтното се казватъ *нескланяеми*, защото никакъ не си измѣняватъ окончанията.

Въ прѣдложения: *Богъ* е създаде свѣтътъ отъ нищо. — Грозданка *Бога* моляше: *Божне* ле, Вишній Господи! — *Богу* така било угодно. — *Майка* Стояну думаше. — Стояне *майке* отговаря. — Имената: *Богъ* и *майка* взехъ различни окончания, за да покажатъ, какъ се отнасятъ тѣзи прѣдмѣти къмъ другитѣ прѣдмѣти или къмъ разнитѣ дѣйствиа; сжщо така и глаголитѣ: *сздаде*, *моляше* и *отговаря* получихъ разни окончания, за да покажатъ кога се е вършило дѣйствието, кой го е вършилъ и пр. За това тѣзи части се казватъ *скланяеми*.

Както между *скланяемитѣ*, тѣй и между *нескланяемитѣ* думи има едни, които не сж станжли отъ други думи, а други, които сж произведени отъ други думи. Думитѣ: *честь*, *хвала* и *Богъ* не сж станжли отъ други думи: а думитѣ: *честенъ*, *хваление* и *Божий* сж станжли отъ думитѣ: *честь*, *хвала* и *Богъ*. Тѣзи думи, които не сж станжли отъ други думи, наричатъ се *първообразни* думи; а другитѣ които сж произведени отъ други думи, наричатъ се *производни*.

Покажете, кои отъ думитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения сж първообразни, кои производни: Человѣкъ всѣкога има нужда отъ ближнитѣ си. — Около владѣтелитѣ има много хора, нѣ нѣма приятели. — Сърдцето на неблагодарний чловѣкъ прилича на пустиня, гдѣто нищо не се ражда. — На прѣхвалени ягоди съ малка кошница ходи. — Свършихте ли Българската Грамматика.

Оная частъ отъ първообразната дума, която се повтаря въ всичкитѣ произведени думи, нарича се *корень*. Значението на кореньтъ си остава неизмѣнено, каквито думи и да се произвождатъ отъ него. Кореньтъ: *дар-ъ* си запазва значението въ всичкитѣ произведени отъ него думи: *дар-ъ*, *дар-я*, *дар-увамъ*, *по-дар-ъкъ*, *на-дар-явамъ*, *по-дар-явамъ*. Сжщо така се запазва значението и на другитѣ корени: *стол-ъ*, *стел-я*, *по-стил-амъ*, *на-стил-амъ*, *на-стол-никъ*, *прѣ-стол-ъ*, *прѣ-стил-амъ*, *прѣ-стил-ка*.

Колкото *разнообразни* и да сж произведениитѣ отъ тѣзи два кореня думи, тий всичкитѣ *искааватъ* едно общо съ кореньтъ прѣдставление: прѣдставление за даряване и за покриванне, постиланне *извѣстенъ* прѣдмѣтъ, защото въ основата на тѣзи думи всѣкога оставатъ коренитѣ *дар* и *ст*.

Всичкитѣ произведени отъ сжщій корень думи се казватъ **сродни**.

Слоговетѣ, които се приставятъ при кореньтъ въ начало-то на думитѣ, наричатъ се **приставки**. Слоговетѣ: *при* и *от* прѣдъ кореньтъ *ход-ъ*, *при-ход-ъ*, *от-ход-ъ* ще бѣдхтъ приставки.

Напротивъ, слоговетѣ, които се придаватъ на кореньтъ въ крайтъ на думитѣ, наричатъ се отличителни **окончания** или **суффикси**, защото показватъ, къмъ коя часть на рѣчьта се относи думата. Окончанието *о* при кореньтъ *неб* показва, че *неб-о* трѣбва да се отнесе къмъ сжществителното име; а окончание *есенъ* при сжщій корень показва, че думата *неб-есенъ* трѣбва за се причисли къмъ прилагателнитѣ имена. Сжщо тѣй окончанието *амъ* при кореньтъ *плае* показва, че думата *плае-амъ* трѣбва да се отнесе къмъ глаголитѣ.

Покажете кореньтъ, приставката и окончанието на слѣдующитѣ думи.

Прѣдйтѣ, книга, слѣнчасало, прѣносване, ухранено, нацана-но, отборъ, врата, завращамъ, книжовенъ, писмовенъ, щастливъ, нарѣзанъ, обходенъ, обиколень, исправенъ, осжждане.

Производнитѣ думи се образуватъ по два начина: или отличителното окончание се прибавя направо къмъ кореньтъ: *сад-ъ*, *цѣпъ* *ъ*, *дол-ъ*, *пол-е*, *зор-а*, или между кореньтъ и отличителното окончание се мѣтатъ нѣколко букви, които въ този случай се наричатъ производствени: *сад-ен-ие*, *дол-ин-а*, *пол-ян-а*, *зор-ниц-а*. Отличителното окончание на сжществителното име *ъ*, *а* и *е* въ първий случай сж присъединени направо до кореньтъ, а въ вторий между тѣхъ и кореньтъ стоятъ производственитѣ букви *ен*, *ин*, *ян*, *ниц*.

По окончанията си производнитѣ думи не се отличаватъ отъ первообразнитѣ, нъ вслѣдствие производственитѣ букви тѣй получаватъ възможность да искаватъ различни отгвнѣци въ прѣдставленията (въ понятията). Тѣй напр. производственитѣ букви *ел* наумѣватъ за лице дѣйствующе или за понятие отвлѣчено: *служитель*, *добродѣтель*.

Буквитѣ: *ник* и *ецъ* — за лице дѣйствующе и страдающе: *мжченикъ*, *работникъ*, *любимецъ*, *свѣтець*, *лжжець*.

ар и *ир* — лице дѣйствующе: *господаръ*, *пастиръ*.

анин, *янец*, *ин*, *ец* — жители на разни страни и градо-

ве: *сенцовчанинъ, плодиччанинъ, софиянецъ, французинъ, търновець.*

Както производнитѣ, тъй и първообразнитѣ думи по съставѣтъ си биватъ *прости* и *сложни*.

Проста дума се казва оная, която съдържа въ себе си само единъ корень и дава едно прѣдставление, като напр. думитѣ: *благъ, блаженъ, блаженство*; *рѣка, рѣченъ, рѣченикъ*; *книга, книженъ, книжовнъ, книжовничество*.

Сложната дума всекога съдържа два или повече кореня и дава двѣ или повече прѣдставления, като напр. *благословенъ* (благо и слово), *рѣко-положение* (рѣка и полагамъ), *книго-свързецъ* (книга и свържъ), *благо-пожелание* (благо и желая).

Покажете проститѣ и сложнитѣ думи въ слѣдующитѣ прѣдложения и отъ какви прости думи сж станжли сложнитѣ:

Благотворението е добродѣтель. — Милосердието е християнска длъжностъ. — Користолобието е достоосждителенъ недостатъкъ. — Лъжливий человекъ заслужва най-голямото прѣзрѣние. — Честолюбието и славолубието не всекога водятъ къмъ добри дѣла. — Уплиткитѣ души тѣзи чувства навикватъ нивости и злодѣйства. — Цвѣтето е благоуханно.

ИМЕ V.

Име съществително.

Съществително име се нарича тая часть на рѣчта, която показва названията на разнитѣ прѣдмѣти, що съществуватъ на свѣтътъ. Нъ тъй като прѣдмѣтитѣ на свѣтътъ се раздѣлятъ на таквизи, които ний можемъ да видимъ, да напишаме и да усвѣтимъ съ нѣкое отъ чувствата си, и на други, които можемъ само да си прѣдставяваме, нъ не можемъ да видимъ и да усвѣтимъ, то и съществителнитѣ имена най-напрѣдъ се раздѣлятъ на имена за *вещественни* (нагледни) или *чувственни* прѣдмѣти и имена за *умственни, отвѣлъчени* прѣдмѣти.

Человѣкъ, домъ, градъ, рѣка, Иванъ, Цариградъ и хлѣбъ сж прѣдмѣти, които видимъ, напишаме и усвѣщаме съ чувствата си; заради това имената имъ ще бѣдхтъ съществителни за чувственни прѣдмѣти; а нѣкъ Богъ, душа, мадростъ, благо-

воление и сила като сж прѣдмѣти, които само можемъ да сж прѣдставимъ въ умътъ, то и имената имъ ще бѣдатъ сжщевителни за отвлѣчени прѣдмѣти.

Покажете сжщевителнитѣ имена въ слѣдующитѣ прѣдложения и отдѣлете чувствениитѣ и отвлѣчениитѣ измежду тѣхъ :

Богъ е направилъ небото и земята съсъ слово. — Слѣдъ смъртта на чловѣкътъ душата му прѣминава на другий свѣтъ. — Науката е храна на умътъ. — Мжжеството е било главното достоинство на вѣкон древни народи. — Вѣрата ни учи да обичае враговетѣ си. — Послушанието прави честь на ученикътъ. — За ученикътъ то е священная обязанность.

Мъгли падатъ по земята,
Пѣплятъ людитѣ кат' рой,
Тегне житото въ колата,
Всѣкъ изпълнилъ домътъ свой.

(Б. Поповичъ).

Между вещественнитѣ и умственнитѣ прѣдмѣти има живи, *одушевлени*, и не живи, *неодушевлени*. Одушевлени се наричатъ тѣзи прѣдмѣти, които живѣятъ и се движатъ по волята си, а неодушевлени, които не живѣятъ и не могатъ да си промѣнятъ мѣстото по волята си.

Птици, дѣте, Ангелъ и грабче сж одушевлени прѣдмѣти, защото живѣятъ; а пѣкъ *градъ, столъ, кжица и книга* сж неодушевлени прѣдмѣти, защото не сж живи и не се мѣстятъ по волята си.

По тая причина сжщевителнитѣ имена се раздѣлятъ още и на имена за одушевлени и неодушевлени прѣдмѣти.

Има ли въ слѣдующитѣ стихове имена на одушевлени прѣдмѣти и кои сж?

Кога станж селянче
Нива да орж,
Жито пълно криниче
Какъ ще дара.

(В. Поповичъ).

Сжщевителнитѣ имена означаватъ названията на прѣдмѣтитѣ. Нѣ тѣзи названия като се даватъ или по свойствата на самитѣ прѣдмѣти, или произволно, то сжщевителнитѣ се раздѣлятъ на два вида: *нарицателни*, които се даватъ на цѣлъ родъ еднакви прѣдмѣти, за да имъ се покаже свойството, и *собствени*, които се даватъ само на еднанъ прѣдмѣтъ отъ цѣлий родъ, за да се отличи отъ другитѣ еднакви

прѣдмѣти. *Птица* се нарича всѣко хвърковато животно; *зълъбъ* се нарича цѣлъ родъ отъ хвърковатитѣ, а *градъ* и *рѣка* се казватъ всичкитѣ голѣми поселения и текущи води. Друго-гиче тѣзи прѣдмѣти не можемъ да нарѣчемъ.

Напротивъ названията: *Иванъ*, *Търново* и *Дунавъ* сж дадени на единъ чловѣкъ, на единъ градъ и на една рѣка само за распознавание отъ другитѣ хора, градове, рѣки. Тѣзи названия можахъ да бѣдѣтъ съвсѣмъ други: Петко, Дрѣново, Янтра. Градътъ може да се казва и Търново, и Руссе, и Шуменъ; нъ каквото и да бѣде собственото му име, той пакъ си остава градъ и не може да не се нарича градъ. Ще каже, нарицателното име на прѣдмѣтитѣ е постоянно и не измѣнно, защото имъ се дава отъ самото естество на прѣдмѣтитѣ, а собственото се мѣнява по волята на онѣзи, които го даватъ.

По нѣкога и нарицателнитѣ имена се обръщатъ на собствени. Това става тогази, когато таквизи име се дава на нѣкой прѣдмѣтъ за отличие отъ другитѣ, подобни нему прѣдмѣти. Съвѣтникъ е нарицателно име, нъ ако се даде на нѣкой журналъ напр., то се обръща на собствено. Князътъ има добъръ съвѣтникъ (нарицателно); вѣстникъ Съвѣтникъ (собствено) прѣстанъ да се издава.

Има ли въ слѣдующитѣ прѣдложения собствени и нарицателни имена и кои сж :

Дунавъ тече прѣвъ Будина града. — Архипелагъ е море. — Между планинитѣ на нашето отечество най-високи сж Стара-планина и Рила. — Шуменъ е укрѣпенъ градъ. — Полянитѣ сж покрити съ стада. — Стоянъ е прилѣжателенъ ученикъ. — Пенка пѣе хубави пѣсни.

У стѣнитѣ врява,
Иде бой жестокъ :
Кракра защищава
Перникъ съ ножъ широкъ.

Нѣкои отъ нарицателнитѣ имена като даватъ прѣдставление за много еднородни прѣдмѣти наедно, като да образуватъ едно цѣло нѣщо, единъ прѣдмѣтъ, тий се наричатъ съществителни *събирателни*. Въ прѣдложенията :

Откакъ се е зора заворила, отъ тогазъ е войска завървѣла; народътъ се оплаква отъ жандармерията; овчаръ по брѣгъ ходи, сиво стадо пасе — думитѣ: *войска*, *народъ* и

стадо ще бъдат съществителни събирателни, защото ако и да показват една войска, единъ народъ, едно стадо; нъ тѣзи прѣдмѣти състоятъ отъ много други прѣдмѣти наедно, отъ много войскари, отъ много люде, отъ много добитъци.

По нѣкой път ний искаме да прѣдставимъ прѣдмѣтъ по голѣмъ или по-прѣзрителенъ и грозенъ отъ обикновенното; тогава съществителното, било то нарицателно или собствено, по изричението си получава форма на съществително *увеличително*. Напр. *мжжъ* показва название на обикновенъ мжжъ. *Мжжляга* дава понятие или за мжжъ по-голѣмъ, по-едръ отъ обикновенното, или за мжжъ, достоенъ за прѣзрѣние или грозенъ.

Напротивъ, когато искаме да покажемъ прѣдмѣтъ по-малкъ отъ обикновенното или да го поласкайме, тогава съществителното се искава въ форма на *умалително* съществително. *Братъ* и *овчаръ* се казва на братъ и овчаръ отъ обикновена величина; а названията *братче* и *овчарче* се даватъ на братъ и овчаръ отъ по-малка величина, или пъкъ на вратъ и овчаръ, които искаме да помилваме и поласкайме.

Стоянъ има страшенъ братляга. — Моето братче (братченце) е много обичливо. — Стоянъ си купилъ чудовищно столице. — Страшно ржчице има нашия другаръ Симеонъ. — Никакво силище не може да му противостои. — Вчера видѣхъ въ книгохранилището книжице, което едвамъ можахъ да повдигна отъ мѣстото. — Тая книжага намѣрили въ единъ мѣнастирь. — Кждѣ сж книжкитѣ на дѣтето? — Коя ли ржчица ги е прибрала?

Направете увеличителни и умалителни отъ съществителнитѣ: сестра, волъ, учитель, прѣстъ, Петръ, Стефанъ, свѣщникъ, мастилица, риза, постелка, долъ, гора, храмъ, перо, домъ.

Тѣй като одушевленитѣ прѣдмѣти биватъ отъ мжжски и женски родъ, или отъ единъ другъ родъ, който стои между двата поименовани рода и още не е ни напълно мжжски, ни напълно женски; то и названията на тѣзи прѣдмѣти съ окончанията си всѣкога показватъ родътъ имъ. Напр. *мжжъ*, *волъ* и *Иванъ* всѣкога ни наумѣватъ за прѣдмѣти отъ мжжски родъ; а *жена*, *крава* и *Мария* — за прѣдмѣти отъ женски родъ. *Момче*, *момиче*, *теле* и *пиле* всѣкога наумѣватъ за прѣдмѣти, които не сж още ни отъ женский, ни отъ мжжский родъ, нъ отъ единъ срѣденъ родъ.

Така имената на одушевленнитѣ прѣдмѣти показватъ три рода: *мжжский*, *женский* и *срѣдний*; а споредъ тѣхъ и

имената на неодушевенитѣ прѣдмѣти сѣщо така приематъ единъ отъ тѣзи три рода: *домъ, къща, перо; вѣстникъ, книга, слово; прозорець, стѣна, огледало.*

Вънкашно родътъ на съществителнитѣ имена се познава по тѣхното отличително окончание.

Имената отъ мъжский родъ окончаватъ на *ъ, ъ, о, ю, ѣ*, — *столъ, учитель, Рачо, Стою, рай*, и взематъ прѣдъ себе си думата *единъ*: Единъ человекъ, единъ конь, единъ рай.

Имената отъ женский родъ всѣкога окончаватъ на *а, я, ъ*, и взематъ прѣдъ себе си думата *една*: Една жена, една стая, една добродѣтель.

Имената отъ срѣдний родъ окончаватъ на *о, е*, и прѣдъ тѣхъ всѣкога може да се постави думата *едно*: Едно чедо, едно дѣте.

Нѣкои отъ нарицателнитѣ имена на одушевленитѣ прѣдмѣти и въ третѣ рода се употрѣбаватъ съ сѣщото окончание: человекъ убийца, жена убийца, дѣте убийца. Тука *убийца* запазва сѣщото окончание и за третѣ рода. Таквици имена се казватъ отъ *общи родъ* и окончаватъ на *а*. Таквици сѣ още: *войвода, пияница, влѣхва* и др.

Покажете отъ какъвъ родъ сѣ съществителнитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения:

Кучето е полезно животно. — Ученицитѣ сѣ длѣжни да слушатъ учителятъ. — Стѣклата на прозорецътъ сѣ тъмни. — Левътъ е свирѣпъ, нъ левицата го надминава по свирѣпость. — Тѣзи картини сѣ хубави, нъ нѣкои отъ изображенята не сѣ точни. — Чайтъ е полезно питие, когато се пие съ мѣрка. — Пенчо се върнълъ отъ училището, а Иванка още не си е дошла. — Раю вече свърши граматиката, а Мария едвамъ сега я захваща. — Милостята е нераздѣлна съ добродѣтеля.

Освѣнь родътъ, съществителното съ своето окончание показва и *число* на прѣдмѣтитѣ. То може да показва или единъ само прѣдмѣтъ, или много прѣдмѣти отъ сѣщия родъ наедно: *чловѣкъ, чловѣци; къща, къщи; село, села*. Отъ това всичкитѣ имена иматъ двѣ числа: *единствено* и *множественно*.

Каква разлика има между събирателното име и множественното число?

Така, отъ единственното число ще бѣдѣтъ имената: *царь, градъ, градина, рѣка, агне* и *име*, защото даватъ понятие за по единъ прѣдмѣтъ: *единъ царь, една градина, едно агне*.

Отъ множествено число ще станхтъ сжщитѣ имена като нѣтъ проиѣннѣмъ обончанията както слѣдва: *царѣе, градове, градини, рѣки, агнета* и имена. Изведнажъ се види, че съ тѣзи нови окончанія имената показватъ повече отъ единъ прѣдмѣтъ: *двама царѣе, петъ граждани, осемъ агнета, мною имена.*

Покажете числата на сжществителнитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения:

По полето има мушички;
 Бубулечици безъ брой
 Изъ цвѣтиститѣ трѣвички
 Медъ събиратъ рой слѣдъ рой.
 Плодоветѣ по дървата
 И овоцето по часъ
 Зрѣятъ бързо, гроздъ въ лозята —
 Нѣкакъ чудно мамятъ насъ.

(В. Поповичъ).

Забѣл. Нѣкои имена правятъ исключение отъ правилото за числата. Тѣй напр. имената: *животъ, здравие, любовъ, завистъ, пѣсъкъ, рѣжъ, злато, сребро, мѣдъ* и собственитѣ имена на неодушевени прѣдмѣти, като *Цариградъ, Шуменъ, Дунавъ* и др. подобни иматъ само единствено число; а пѣкъ имената: *уста, врата, кола, хора, людие, ножници, ноцови, дисаги, грѣди, моци, клещи, щипци, трици, очила* и други се употрѣбаватъ само въ множествено число.

Отъ какъвъ родъ и отъ какво число ще бѣдхтъ слѣдующитѣ сжществителни:

Бритва, колела, греди, ботуши, хоругви, просителница, покривала, долища, сѣно, гащи, плѣщи, вратове, гроздове.

Съ окончанието си имената като показватъ (както видѣхъ на по-горѣ [гдѣ?]), и какъ се отнасятъ прѣдмѣтитѣ единъ къмъ други и къмъ дѣйствиата, то тий се разглеждатъ и въ *надежи*.

Надежи въ българскій языкъ има четире: *именителний, дателний, винителний* и *звателний*; нѣ тѣзи четире надежа не се срѣщатъ въ всичкитѣ имена, а само въ собственитѣ и въ онѣзи отъ нарицателнитѣ, които се даватъ на разни лица.

Напр. имената: *Драганъ, Драгий, Господинъ, леля* и други под. иматъ и четирѣхъ надежа, защото сж собствени или нарицателни лични. Драганъ — Драгану — Драгана —

Драгане! Драгий — Драгию — Драгия — Драгий! Господинъ — Господину — Господина — Господине! Леля, лели, леле, лельо.

Оздравѣ ли твойтъ *братъ*? — Поръча ли *брату* си да се пазѣ отъ настѣнка? — Наградихъ ли тая година *брата* ти? — *Брате*, учи се добръ! — Моята *майка* е много добра. — Авъ подарихъ *майчи* си хубавъ албужъ. — Ти не почиташъ *майка* си. — *Майко*, обичашъ ли си чадото? — *Марийка* слуша *майка* си. — *Майка* *Марийки* думаше, *мари* *Марийке*, *Марийке*!

У другитѣ имена се чуватъ само три падежа: именителний, винителний и звателний: *столъ, столъ, столо*; *книга, книга, книго*; *коньтъ, коньтъ, коньо*; *градина, градина, градино*.

Забѣл. 1. Както се види отъ приведенитѣ пригѣри, винителний падежъ се различава отъ именителний само въ единствено число на собственитѣ и нарицателнитѣ лични съществителни отъ мъжски родъ: *Тодоръ, Тодора*; *Раю, Рая*. Въ всичкитѣ други имена, както и въ множественно число, той е сходенъ съ именителний: *дворъ, дворъ*; *ръка, ръка*; *око, око*.

Забѣл. 2. Отъ старобългарский языкъ сж останкли въ употребление тукъ-тамъ и други два падежа: *творителний* и *прѣдложний*. Напр. думитѣ: съ *Богомъ, пжтемъ, съ гърбомъ* (сгърбомъ) и други не сж друго, освѣмъ творителний падежъ на имената: *Богъ, пжтъ* и *гъроъ* съ прѣдлогътъ *съ* и безъ него; а пъкъ думитѣ *навремени, насънъ, съ къщи* и др. сж прѣдложний падежъ на имената: *време, сънъ* и *къща* съ прѣдлогитѣ *на* и *съ*; нъ тѣзи двѣ форми днесъ сж получили значение на чисти нарѣчия.

За да покажтъ различнитѣ числа и падежи, имената си измѣняватъ окончанята. Туи изреждане на измѣненята по всичкитѣ числа и падежи се нарича *склонение*.

Въ българский языкъ като има три рода, то за всѣки родъ се полага особено склонение. По първото склонение се склоняватъ имената отъ мъжский родъ; по второто — имената отъ женский родъ; по третото — имената отъ срѣдний родъ.

СКЛОНЕНИЕ ПЪРВО.

Примѣръ I.

Число единственно

Имен.	человѣкъ,	учитель,	ратай
Дател.	человѣку,	учителю,	ратаю
Винит.	человѣка,	учителя,	ратая
Зват.	человѣче,	учителю,	ратаю.

Число множественно.

Именит. Винит. и Звателенъ: человекѣ, учителя, ратаи.

Примѣръ II.

Число единственно.

Имен.	бѣлѣгътъ,	родътъ,	царьтъ,	вѣлкытъ
Дател.	—	—	царю,	—
Винит.	бѣлѣгътъ,	родътъ,	царя,	вѣлкытъ
Зват.	бѣлѣго,	роде,	царю,	вѣлче (вѣлко).

Число множественно.

Имен. Винит. и Звателенъ: бѣлѣгитѣ, родовѣтъ, царьгѣ, вѣлцитѣ.

Примѣръ III.

Число единственно.

Имен.	сиромашътъ,	духъ,	старецътъ
Дател.	сиромашу,	духу,	старцу
Винит.	сиромаша,	духа,	старца
Зват.	сиромаше (хо),	душе (духо),	старче (старцео).

Число множественно.

Именит. Винит. и Зват. сиромашитѣ, духове, старцитѣ.

Примѣръ IV.

Число единственно.

Имен.	братъ,	прѣсть,	листьѣ,	воля
Дател.	брату,	—	—	—
Винит.	брата,	прѣсть,	листьѣ,	воля
Зват.	брате,	прѣсто,	листо (е),	воло.

Число множественно.

Имен.	братия,	прѣсти,	листитѣ,	воли (волово)
Вини.	братия,	прѣсти,	листитѣ,	воли (волово)
Зват.	братия,	прѣсти,	листитѣ,	воли (волово).

Примѣри V.

Число единственно.

Имен.	Драганъ,	Георгій,	Петко,	Пѣю
Дател.	Драгану,	Георгию,	Петку,	Пѣю
Винит.	Драгана,	Георгия,	Петка,	Пѣя
Зват.	Драгане,	Георгие,	Петко,	Пѣю.

Примѣри VI

Число единств.

Число множ.

Имен.	гражданинъ,	граждане
Дател.	гражданину,	—
Винит.	гражданина,	граждане
Зват.	гражданино (е),	граждане.

Примѣръ VII.

Число единственно.

Имен.	войвода,	сѣдья	} За имена отъ общій родъ.
Дател.	войводи,	сѣдди	
Винит.	войвода,	сѣдья	
Зват.	войводо!	сѣдио.	

Число множественно.

Имен. Винит. и Звателевъ : войводи, сѣдди.

Забѣлки вързу първото склонение.

1. Окончанието на имената, на които прѣдокончателната буква е една отъ съгласнитѣ *и, к, х*, въ звателний падежъ, единствено число и въ всичкитѣ падежи множественно число прѣтърпява измѣнение. Тѣй напр. буквата *и* се измѣнява въ *ю* и *з*: бѣлѣтъ, бѣлѣже и бѣлѣзи; буквата *к* въ *чи* и *ци*: человекъ, человекъе, человекъци; буквата *х* се измѣнява въ *ш* и *с*: сиромашъ, сиромаше, сиромаси.

2. Нѣкои имена въ звателний падежъ иматъ двѣ окончания: *о* и *е*: вълко, вълче, сиромахо и сиромаше.

3. Еднословнитѣ имена въ множественно число приематъ окончание ове: волъ — волове; кръгъ — кръгове; дъждъ — дъждове; огнь — огньове.

Исключаватъ се отъ това правило: зхбъ — зхби; конь — кони; прѣстъ — прѣсти; глистъ — глисти; листъ — листи; ракъ — раки и раци; влахъ — власи; трънь — тръни; прѣгъ — прѣги; ногътъ — ногти; снопъ — снопи.

Колъ въ множественно число прави *колове, коли* и *колмица*; *градъ* прави *градове* и *градици*, а *пѣтъ* — *пѣтица*.

4. Сѣществителни съ окончание на *инъ* въ множественно число измѣняватъ *инъ* на *и* или *е*: Българинъ — Българе; Християнинъ — християне; Славянинъ — славяне; Сърбинъ — сърби; Русинъ — руси; Турчинъ — турци.

5. Собственитѣ имена нѣматъ множественно число; нѣ когато искаме да говоримъ за нѣколко лица съ сѣщото име, тогава личнитѣ собствени имена, за да образуватъ множественно число, приематъ окончанията: *овци, ювци, евци*: Драгановци, Пеювци, Григориевци.

Днесъ се наказаж и двамата *Драгановци*. — Утрѣ тримата *Митювци* ще идѣтъ на черкова.

6. Когато прѣдъ сѣществителното нарицателно име стои опрѣдѣление числително количествено, тогава множественното число приема окончание и на *а* и на *я*: два стѣла, три кѣла, седемъ прѣста, дванадесѣтъ человекъа, три сажениа. Единадесѣтъ прѣстениа.

Прилагателното име има четире падежа. — Донесохъ единадесѣтъ стола. — Таъ година ще станѣтъ два панаиря. — Кунихъ си дванадесѣтъ орѣха.

СКЛОНЕНИЕ ВТОРО.

Примѣръ I.

Число единственно.

Имен.	глава,	душа,	богиня,	радость,	дѣсницата
Винит.	глава,	душа,	богиня,	радость,	дѣсницата
Зват.	главо,	душо,	богиньо,	радосте,	дѣснице.

Число множественно.

Имен. вин. зват. глави, души, богини, радости, дѣсницитѣ.

Примѣръ II.

Число единственно.

Имен.	майка,	Марга,	леля,	Пенка,	момата
Дател.	майци,	Марги,	лели,	Пенки,	моми
Винит.	майка,	Марга,	леля,	Пенка,	момата
Зват.	майко,	Марго,	лельо,	Пенке,	моме.

Число множественно.

Имен. винит. зват. майки, Марги, лели, Пенки, момитѣ.

Забѣлки върху второто склонение.

1. *Нога* въ множественно число прави *ноги* и *нозѣ*; *рж-жа* прави *ржць*.

2. Нѣкои отъ собственитѣ имена на женскій родъ на *а*, за различие отъ тезоименнитѣ съществителни на мъжскій родъ, въ звательный падежъ приематъ окончание и на *е* и на *о*: *Стойка* — *Стойке*, (м. р. *Стойко*); *Пенка* — *Пенке* (м. р. *Пенко*); *Величка* — *Величке* (м. р. *Величко*); *Драгана* — *Драгано* (м. р. *Драгане*).

3. Собственитѣ имена отъ женскій родъ нѣматъ множественно число; нѣ ако потребва да се обозначатъ нѣколко лица съ сжщото име, тогава множественното число ще се образува, както и у нарицателнитѣ имена: *дѣтъ* *Ради* ще ни дойдатъ утрѣ нагости. — *И тритѣ Велики* свидѣтелство-

вать, че ти не се учишь добръ. — *Всичкитъ Драгани* на свѣта не ще могатъ да ме разувѣратъ въ тоѣа, че ти не си прилѣжателенъ.

4. Формата: *Маринки, Пенкини, Великини и Радилни* е сѣщо така форма на множественно число, нъ има сѣвсѣмъ друго значение. Тая форма не показва много лица съ сѣщото название наедно; нъ само много лица около една Пенка, Марийка и проч.

Като кажемъ напримѣръ: *Пенкини утръ ще ни дойдѣтъ* ний не разбираме много Пенки, а нѣколко лица заедно съ Пенка. Сѣщото излаза и когато кажемъ: *Драганини отидождѣ на лозе, а Стойкини на пазаръ*. Таквази сѣщо форма се срѣща и у собственитѣ и родственитѣ имена на мъжский родъ: *Маринчоси* довечера ще пристигнатъ; *уйчоси* иматъ хубава къща; *чичоси* иматъ много овци. Туеъ подъ думата *Маринчоси* се разбира Маринчо и другаритѣ му; а подъ думитѣ: *уйчоси* и *чичоси* — уйчо и чичо съ цѣлата имъ фамилия.

СКЛОНЕНИЕ ТРЕТЬО.

Примѣръ I.

Число единственно.

Имен.	село,	блюдо,	лице,	море,	учение,	търнѣ
Винит.	село,	блюдо,	лице,	море,	учение,	търнѣ
Зват.	село,	блюдо,	лице,	море,	учение,	търнѣ.

Число множественно.

Имен.	} села, блюда, лица, морета, учения, търния.
Винит.	
Зват.	

Примѣръ II.

Число единственно.

Имен.	} рамо, пиле, момче, дърво.
Винит.	
Зват.	

Число множествено.

Имен.	} рамена и раменѣ, пилета, момчета, дървета (за горене) дърва (за горене)
Винит.	
Зват.	

Забълъжки върсу третьото склонение.

- 1 Името *чудо* въ множествено число прави *чудеса*, както дърво — дървеса.
- 2 Имената на *ме* въ множествено число приематъ наращението *на*: време — времена, сѣме — сѣмена.
- 3 *Око* и *уза* въ множествено число правятъ *очи* и *уши*.
- 4 Имената на малкитѣ живи същества, които окончатъ на *е*, въ множествено число приематъ нараствание *та*: момче — момчета, агне — агнета; теле — телема; пила — пилета.
- Забълъж. Формата: *телци* и *пилци* е множествено число не отъ *теле* и *пиле*, а отъ *пилецъ* и *телецъ*.
- 5 *Дѣте* множествено число прави *дѣца*.

Упражнения.

Покажете отъ какъвъ видъ, какъвъ родъ, какво число и какво склонение сѫ имената въ слѣдующитѣ предложениа и склонете ги по надлъжитѣ пригѣри:

Краката на коньтъ сѫ ятки. — Прѣданността на кучетата е голяма. — Времето върви добръ. — Хубави ли ти сѫ рѣкитѣ? — Царьгѣтѣ и князовѣтѣ сини ли сѫ? — Конитата на мулето не сѫ здрави. — Подпоркитѣ на столътъ сѫ много слаби. — Сомовѣтѣ сѫ риби. — Твоитѣ познания сѫ слаби. — Дървото е ниско. — Нощитѣ сѫ къси. — Никола слуша съвѣтитѣ на родителитѣ си. — Тѣзи обуца сляскагѣ. — Тий сѫ на слугинята. — Моятѣ врагове сѫ много. — Слугата ви вѣренъ ли е? — Пятъгѣ не е равенъ. — Той е посипанъ съ камъни и гѣськъ. — Въ училището имае двама гѣнивци. — Пѣнното на мойтъ синъ весели ли те? — Заръчате ли на майстора кѣнци? — Моятѣ ножици вече не рѣжатъ. — Името на Свята Богородица бие Мария. — Иосифъ биегѣ отъ Ариатея. — Иуда биегѣ изъ селото Керпотъ. — Този наверхъ направилъ страшното прѣдательство. — Иудейтѣ распяхъ Исуса Христа.

Бървай, синко, бървай,
Въ шкoлата върви!
Слѣгай се и припкай,
Видъ не забрави:

Тамъ добро те чака
 Въ тая младина,
 Наука те вика
 Въ ниръ и свѣтина!
 Слушай, дрънкатъ вече,
 Даскалътъ дошелъ.
 Слънцето истече,
 Да н' си закъснѣлъ?

(В. Цоловичъ):

ЗА ЧЛЕНЪТЪ.

По горѣ се каза, а при склоненията на съществителнитѣ се показа, че членътъ не е отдѣлна часть на рѣчта, а съставна часть на имената и се скланя заедно съ тѣхъ. Тукъ ще прибавимъ, че членътъ е станалъ отъ указателното мѣстоимение: *той, тая, това, тия* или *тѣзи*, съ което се е указвало на прѣдмѣтитѣ за по-близко тѣхно обозначение: *человѣкъ* — *той*; *жена* — *тая*; *дѣте* — *това*; *лица* — *тия*, *тѣзи*. Съ време обаче указателното мѣстоимение се съкратило и се обърнало на членъ, сир. на часть отъ самитѣ имена.

Като часть отъ самитѣ имена, членътъ има три рода и двѣ числа: *тъ* за мъжский родъ, *та* за женский, *то* за срѣдний; *тъ* и *та* за множественно число: *коньтъ*, *кobilата*, *кончето*; *конитъ*, *кobilитъ*, *кончетата*. *Добрийтъ* ученикъ; *добрата* майка; *доброто* дѣте; *добритъ* ученици; *добритъ* жайки, *добритъ* дѣца. *Двата* коня; *двѣтъ* сестри; *двѣтъ* очи.

VI.

Глаголъ.

Ний вече знаемъ, че всичкитѣ думи, които показватъ, що върши прѣдмѣтътъ или въ какво състояние се намира, наричатъ се *глаголи*.

Овчаръ на брѣгъ *ходи*,
 Сиво стадо *насе*,
 Съ мѣденъ кавалъ *свири*

(Нар. пѣснь).

Тука думитѣ: *ходи, пасе и свири* сѣ глаголи, защото показватъ, какво върши прѣдмѣтътъ *осчаръ*.

Тѣй като нѣкои отъ глаголитѣ показватъ дѣйствие, а други само състояние на прѣдмѣтътъ; тѣй като, освѣнъ това, и по между самитѣ дѣйствия има извѣстна разлика и едни отъ тѣхъ, напримѣръ, прѣминаватъ на другъ прѣдмѣтъ, а други не прѣминаватъ на другъ прѣдмѣтъ; то и глаголитѣ по различнето на самитѣ дѣйствия се раздѣлятъ на нѣколко разреда, които се казватъ *залози* на глаголитѣ.

Ако кажемъ напримѣръ: ковачтъ *подковава* контъ, подиръ глагольтъ *подковава* изведнажъ се поражда въпросъ: кого, що, какво подковава? Думата *контъ* като отговаря на тоя въпросъ, тя показва, че дѣйствието, което върши подлогтъ, прѣминава на прѣдмѣтътъ конь.

Ако кажемъ обаче: контъ *се подковава* отъ ковачтъ, ний ще имаме въ таквъ случай дѣйствие, което не излиза отъ подлогтъ и прѣминава на другъ прѣдмѣтъ, а напротивъ излиза: отъ другъ прѣдмѣтъ и прѣминава на самия подлогъ. Тука подлогтъ не дѣйствова самъ, а търпи дѣйствието на други прѣдмѣтъ. Затова дѣйствието тука различава отъ дѣйствието въ горний примѣръ.

Ако кажемъ: дѣтето *тича* изъ градината, ний ще имаме пакъ дѣйствие на самия подлогъ, нъ туй дѣйствие се различава отъ оноа въ първий примѣръ именно по това, че дѣйствието *тича* не прѣминава на другъ прѣдмѣтъ, а си остава при дѣйствующий прѣдмѣтъ, сир. при подлогтъ. Подиръ таквои дѣйствие не може да се цопита: кого, що, тича? и да се отговори, че тичанието минава на другъ прѣдмѣтъ.

На основание на тая разлика въ самитѣ дѣйствия глаголитѣ се раздѣлятъ на петъ разреда или *залози*, които сѣ: *дѣйствителенъ* залогъ; *възратенъ* залогъ; *езамменъ* залогъ; *сръденъ* залогъ и *страдателенъ* залогъ.

Глаголитѣ отъ *дѣйствителенъ* залогъ показватъ таквои дѣйствие, което излиза отъ подлогтъ и прѣминава на другъ прѣдмѣтъ.

Учителтъ *удари* лѣнивий ученикъ. Въ туй прѣдложение се говори за ученикътъ, а за учителтъ, се казва, че *удари*. Дѣйствието *удари* е глаголъ отъ дѣйствителенъ за-

логъ, защото прѣминава на другъ прѣдмѣтъ, на ученикътъ.
Удари (кого, що?) ученикътъ.

Подиръ глаголитѣ отъ дѣйствителенъ залогъ всѣкога се поставятъ питання: кого? що?

Има ли между глаголитѣ на слѣдующитѣ прѣдложения глаголи отъ дѣйствителенъ залогъ?

Прилѣжний ученикъ си научава уроцитѣ? — Петръ закача другаритѣ си. — Авъ обичае хубавитѣ пера. — Ний си свършихъ работата. — Ученицитѣ искатъ добри книги. — Учителътъ укори днесъ много ученици. — Той ги нарѣче лѣнливъ. — Водата завлече цѣлъ градъ и расипа нѣколко села.

Като на гости отиде,
Три я робини водяхъ:
Една ѝ скути крѣпине,
Втора ѝ пазѣтъ метъше,
Трета ѝ рожба носеше.

(Нар. пѣснь).

Глаголитѣ отъ *възвратенъ* залогъ сѣщо тѣй показватъ дѣйствию на подлогътъ, нъ туй дѣйствию не прѣминава на другъ прѣдмѣтъ, а се повръща на самий подлогъ.

Въ прѣдложения: Гърцитѣ *се въоръжаватъ*; той *се мие*. Тука дѣйствието: *въоръжаватъ се* или *мие се* не прѣминава на другъ прѣдмѣтъ, а пада на самий подлогъ, който дѣйствова. Гърцитѣ въоръжаватъ (кого?) себе си, се. Той мие (кого? що?) себе си, се.

Възвратний глаголъ се отличава отъ дѣйствителний по това, че всѣкога се употрѣблява съ частицата *се* (себе).

Покажете възвратнитѣ глаголи въ слѣдующитѣ прѣдложения: Чловѣкъ е длъженъ да се омива всѣки денъ и да се прѣбрьства. — Вчера много бѣхъ се уморилъ. — Петръ не се облача чисто. — Тий се хранятъ много добръ. — Чувайте се отъ развратни хора. — Само безумнитѣ се прѣсищатъ съ много яденне.

Когато възвратнитѣ глаголи показватъ, че дѣйствието става помежду нѣколко прѣдмѣти, тогава тѣй се обръщатъ на глаголи отъ *взаименъ* залогъ.

Като кажемъ: *Бия се по главата*, глаголтѣ *бия се* ще бжде отъ възвратенъ залогъ, защото показва, че прѣдмѣттѣ самъ себе си бие. Нъ като кажъ: *бия се съ другаритѣ си*, сѣщия глаголъ *бия се* ще стане отъ взаименъ залогъ, защото показва, че дѣйствието става помежду нѣколко прѣдмѣта.

Има ли между глаголитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения глаголи отъ взаименъ залогъ?

Въ облаци се влятъ два черни сокола. — Селянитѣ ежедневно се каратъ съ горскитѣ стражаре. — Обваложи се Калинка, морето да си прѣплава. — Познавате ли се съ негова милость? — Ний се разговорихме съ учителтъ. — Другаретѣ ви помирихъ дѣ се помежду си. — Нѣкои хора не се обичатъ съ съседитѣ си.

Глаголитѣ отъ *срѣденъ* залогъ показватъ дѣйствиe или състояние на прѣдмѣтътъ, което не излиза отъ прѣдмѣтътъ навънъ и не прѣминава на другъ прѣдмѣтъ.

Като кажемъ: *азъ живѣя, ти ходишь, той лѣжи*, съ глаголитѣ: живѣя, ходишь и лѣжи ний означаваме дѣйствиa или състояния, които не прѣминаватъ на други прѣдмѣти. По тая причина тѣзи глаголи ще бѣдѣтъ отъ *срѣденъ* залогъ.

Глаголитѣ отъ слѣдующитѣ прѣдложения сѣ отъ *срѣденъ* залогъ, защото показватъ вътрѣшно или външно състояние на прѣдмѣтътъ:

Надъя се на Бога. — Дѣтето *почернѣло* отъ слънцето. — Гората *се раззелени*. — Морето *играе*. — Слънцето *грѣе*. — Ваздухътъ *се движи*.

Отъ токо-що приведенитѣ примѣри се види, че и между глаголитѣ отъ *срѣденъ* залогъ има таквизи, които се употребяватъ съ частици *се*. Да се различа *срѣдний* глаголъ отъ възвратний не е никакъ трудно, трѣба само да помнимъ, че възвратний глаголъ показва дѣйствиe, което прѣминава на самий дѣйствующъ прѣдмѣтъ, а тѣкъ *срѣдний* показва дѣйствиe, което остава въ самий дѣйствующъ прѣдмѣтъ и показва сегашното състояние на прѣдмѣтътъ. *Прозлѣамъ се, кръя се и застивамъ* сѣ глаголи отъ *срѣденъ* залогъ, защото показватъ дѣйствиe, което остава въ самий прѣдмѣтъ, и прѣдставятъ сегашното състояние, въ което се намѣрва прѣдмѣтътъ.

Покажете *срѣднитѣ* глаголи въ слѣдующитѣ прѣдложения:

Шумненци се страхуватъ, че и тая година ще се появятъ разбойничества. — Нѣкои общини твърдѣ много се помайватъ да си заплатятъ даждията. — За какво ли тий вѣснѣятъ? — Срамувай се отъ непристойнитѣ думи. — Петко си дойде отъ градтъ. — Слънцето бѣше подскочило, когато тръгнахме отъ градтъ. — Излазате ли често на расходка?

Снощи ми ѣ Янка
Отъ гора слѣвала;
Отъ гора слѣвала
Въвъ село влѣвала.

Нар. пѣсьнь.

Най послѣ, глаголитѣ отъ *страдателни* залогъ показватъ такъови дѣйствиe, което пада върху подлогътъ и което дохожда извънъ, отъ другъ прѣдмѣтъ.

Като кажемъ: *Плъвенъ се прѣвезе, а Шуменъ се прѣдаде*, ний изведнажъ видимъ, че дѣйствието *прѣвезе се* не е сторено отъ самий подлогъ — Плъвенъ, а отъ други прѣдмѣтъ — отъ Русситѣ. Сжщо тѣй и дѣйствието *прѣдаде се* не е извършилъ самъ подлогътъ — Шуменъ, а сж го извършили турцитѣ, въ чийто ржцѣ се намираше до тогава този градъ.

Такъизи глаголи се казватъ *страдателни*, защото показватъ дѣйствиe, което пада върху подлогътъ и кара последниятъ да търпи туй външно дѣйствиe.

Подиръ страдателнитѣ глаголи всѣкога може да се поставятъ питаннята: отъ кого? отъ що?

Има ли въ слѣдующитѣ прѣдложения страдателни глаголи?

Дѣтето се отхранва много злѣ. — Прѣди да се наобягъ, конетѣ се напоиватъ. — Кжщата се доправи и се даде подъ кия. — До освобождението на България Българетѣ силно се прятѣснявахъ, ежедневно се затваряхъ, наказвахъ се за нищо и никакво, проведяхъ се на заточение и се бѣсахъ, като послѣдни аласторницѣ. — Многома отъ изгнаницитѣ и затворенитѣ се уморявахъ насилствено.

Освѣнъ дѣдението на залози, глаголитѣ търпятъ и дѣление на *видове*.

Тѣй като нѣкои отъ дѣйствиата се свършватъ заеднажъ, други се продължаватъ по-вече, а трети се повтарятъ нѣколко пжти, то и глаголитѣ се раздѣлятъ на три вида, които сж. 1) *еднократенъ*, 2) *многократенъ*, 3) *неопрѣдѣленъ*.

Глаголитѣ отъ *еднократенъ* или *опрѣдѣленъ* видъ показватъ, че дѣйствието се е свършило или ще се свърши заеднажъ, безъ продължение и повторение: *Хвърлихъ камъетъ*, — *Иванчо удари знакътъ*. — *Ний ще извикаме учителя*. — *Гоститѣ се върнахъ* отъ лозе.

Изведнажъ се види, че всичкитѣ глаголи въ тѣзи примѣри сж отъ *еднократенъ* видъ, защото всичкитѣ показватъ такъови дѣйствиe, което се свършува наведнажъ.

Има ли въ слѣдующитѣ примѣри глаголи отъ *еднократенъ* видъ?

Баща имъ остави само една малка кжщица и тя се сринж отъ дѣждоветѣ. — Направихте ми голѣма добрина, като ми пратихте известнитѣ книги. — Въ кой часъ ще дойдж у васъ? — Нѣколко разбойници побѣгнахъ изъ русенскитѣ тъмници,

Охъ, пушка пука,
Изъ Будина града,
Охъ, та удари
До три ми юнака.

(Нар. пѣснь).

Глаголитѣ отъ *многократенъ* видъ показватъ дѣйствието, което не само не се свършва заведнажъ, нъ още се повтаря много пѣти. Като кажемъ: *походвамъ си сесистъ-тоистъ*; *поханнувахъ си по малко, нъ често*; *поигравалъ съмъ си съ дъщерята*, ний отведнажъ разбираме, че дѣйствиата: *поханнувахъ*, *походвамъ си* и *поигравалъ съмъ* не сж ставали само веднажъ, нъ сж се повтаряли много пѣти.

Тий обичатъ да си пошешнуватъ. — Иванъ бѣше почестлъ да си посерьбнува; нъ приятелитѣ му го отвърнахжъ отъ този пагубенъ обичай. — Поговарва се изъ градътъ, че нови учители ще се повикатъ. — Побийнувахъ ги по нѣкоги.

Глаголитѣ отъ *неопредѣленъ* видъ показватъ таквози дѣйствието, което се е продължавало, продължава се или ще се продължава, безъ да опрѣдѣли обаче да ли то се свършва заведнажъ или се повтаря много пѣти.

Ако кажемъ: *сваля* божнето име; *пля* народна пѣсьня; *хода* по дворьтъ; *скачамъ* прѣвъ трапѣтъ; *обичамъ* ближнитѣ си; съ глаголи тѣ: *сваля*, *пля*, *хода*, *скачамъ* и *обичамъ* ний искаваме таквози дѣйствието, което става, ставало е и ще става, безъ да се разумѣва обаче повтаря ли се то, или се свършува само на единъ пѣтъ.

По причина на тая тѣхна неопрѣдѣленность, тѣзи глаголи се и наричатъ неопрѣдѣленни.

Покажете глаголитѣ отъ неопрѣдѣленъ видъ въ слѣдующитѣ прѣдложения:

Подобний подобнаго търси. — Многома се глѣхтъ, като се мислятъ за най достойнитѣ. — Казватъ ми, че съмъ пишалъ много хубаво. — Да показвашъ любезность къмъ всички е и добро и похвално нѣщо; нъ да любоудничествовашъ прѣдъ всѣкого е твърдѣ унизително. — Силнитѣ дѣждове на насъ падатъ прѣвъ Ноемвриа; — а силнитѣ студове дождатъ прѣвъ Януария и Февруария.

Когато казваме, че единъ кой да е прѣдмѣтъ дѣйствова, ний можемъ да казваме това съ различни намѣрениа. Най напрѣдъ ний можемъ просто да казваме на другитѣ, че дѣйствието става, ще става или е ставало; послѣ можемъ да повѣляваме или да желаемъ да стане, и най послѣ можемъ

да прѣдполагаме, че то, дѣйствието, би станжло при нѣкакви си условия.

Съгласно съ този троякъ начинъ да искаваме дѣйствието, всичкитѣ глаголи иматъ три *наклонения*: *извѣстелно*, *повѣлително* и *условно*.

Въ *извѣстелно* наклонение се поставя глаголтѣ, когато искаме просто да раскажемъ, че дѣйствието е ставало по прѣди, става сега или ще стане въ едно бъдеще време: *писвахъ*, *писвахъ съмъ*, *писвахъ бѣхъ* (прѣди); *писвамъ* (сега); *ще писвамъ* (въ бъдеще).

Примѣри: Земледѣлицтѣ вече косятъ. — Тий прѣкоцахъ лозята си. — Жетвата приближава. — Слѣдъ нея ще настане вършидба. — Нѣкои селяне си купихъ нови ордия. — Въ бъдещето време тѣ ще оратъ, сѣятъ, женатъ и върхатъ по-свободно и по-лесно, а не както сж орали, сѣли и женили до сега.

Като употребѣи глаголтѣ въ *повѣлително* поклонение, говорящия искава повѣление, молба, желание или съвѣтъ да стане дѣйствието. *Следи!* — *Пишете!* — *Проснете ме!* — *Бъдете добри къмъ всѣкио!*

Петре, работи!

Петъръ все сумти.

Петърчо, учи!

Петърча мърви.

Ще останешъ слѣпъ!

Дай ми, мамо, хлѣбъ.

Петъръ устарѣ,

Сиръ глупецъ умрѣ.

(В. Поповичъ).

Употребени въ условно наклонение, глаголитѣ показватъ или прѣдположение, че дѣйствието може да стане; или пъкъ увѣрение, че то станжло или ще стане, ако прѣди него или подаръ него би станжло друго нѣкакво дѣйствие.

Азъ *излизамъ* Петра. — Той *би надговорилъ* Ивана. — Ти *би охотно отишешъ*, ако *би дошелъ* и баща ти. — *Далъ би* бихъ книгата си, ако *бихъ зналъ*, че не ще я скжсамъ. — *Попльвасъ* ти малко, ако *бихъ вървалъ*, че ще ме слушашъ.

Забълъжка. Нѣкои учители приематъ въ Българскій языкъ и четвърто наклонение *подчинително*; нъ туй наклонение не е нищо друго, освѣнъ извѣстелното наклонение,

придружено съ нѣкой съюзъ и обърнато въ допълнение, както ще видимъ по-долу.

Тѣй като дѣйствието може да става сега, да е ставало по-прѣди или да става по-сетнѣ, то глаголитѣ показватъ още и времена: *настояще, прѣминжло и бждще*.

Настоящото време показва, че дѣйствието или състоянието на прѣдмѣтътъ се извършува въ сщцото време, когато говоримъ за него. Напр: *гората мълчи не дума, водата бучи не чува*.

Тамъ до тата дѣдо старий
Глади бѣлата брада,
Чудни приказки *постаря*
И ни *остри* памятьта.

(В. Поповичъ).

Настоящото време състои отъ една минута, но прѣминжлото е много дълго и има много минути. Има минути, които сж по-близу до настоящето, има други, които сж по-далечъ. Отъ това прѣминжлото време се подраздѣля на петъ минжли времена, които сж: *прѣминало несвършено, прѣминжло свършено, прѣминжло неопрѣдѣлено, прѣминжло относително и прѣминжло прѣдположително*.

Прѣминжло несвършено време показва, че дѣйствието е продължавало да се върши въ онова исто време, когато друго нѣкое дѣйствие се е появило или свършило. Напр. азъ *прочитамъ* урокътъ си, когато ме повикахъ. — Вий *посръщамте* гоститѣ си, когато мунхъ край ваший домъ. — Тий *препогьдвамъ* законъ и правда, а *сършамъ* беззакония и неправди.

Прѣминжло свършено време показва, че дѣйствието се е свършило напълно и заведнажъ.

На небето *станъ* тъмно.
А на двора *побълъ*:
Виелица вѣе силно,
Редомъ снѣгъ сй навалѣ.

(В. Поповичъ).

Съ *прѣминжло неопрѣдѣлено* време ний показваме, че дѣйствието е ставало въ едно неопрѣдѣлено прѣминжло време. Напр. *купилъ съмъ* си нова дрѣха.

Висатъ чучури подъ стрѣхи,
 Отъ мравътъ се спира духъ;
 Всѣкъ облякълъ топли дрѣхи,
 И загърнжлъ се въ кожухъ.
 Прѣдъ огнище, прѣдъ огъня
 Всѣкъ се сиушилъ и се грѣй

(В. Поповичъ).

Прѣминжло относително време показва, че дѣйствието станжло прѣди друго дѣйствие, извършено сжщо така въ прѣминжло време. Напр. пощата *блше* заминжла, когато ти получиохъ писмото. — *Наканилъ се блъхъ* да те посѣтя, нъ не прѣдвидени причини ме задържахъ. — *Блъхъ* ги вече *пови-жалъ*, когато ми пристигнж увѣдомлението ти. — *Иззимувалъ си блъхъ* овцѣтъ, когато поченжхъ да умиратъ.

Съ *прѣминжлото* *прѣдположително* ний посочваме на дѣйствие, което или е ставало и станжло далечъ отъ насъ, или въ истинността на което не сме напълно увѣрени. Напр. *Азъ съмъ билъ ходилъ* въ Америка. — *Ти си билъ училъ* Химия. — *Той билъ писвалъ* въ вѣстниците. — За Ивана се говори, че нищо не *билъ* зналъ. — Учителтъ *билъ казалъ* на Стояна, че той не се *билъ* училъ добръ. — Проповѣдниктъ казува, че не *сме* си *били* изпълнявали християнскитѣ длъжности.

Когато *бжджето* време показва, че дѣйствието ще стане въ едно извѣстно бждже време: напр. *лѣтото ще мие*, *зимата ще дойде*, *всички ще се върнемъ*, *всѣкой у дома си*. — На свадбата ти много *ще играя*. — *Всѣкий ще се отвърне* отъ него, когато му се познае безчестието, — нарича се *бждже* *опредѣлено*. Напротивъ, когато то показва, че дѣйствието ще стане, нъ въ едно неизвѣстно време, тогава то се казва *бждже* *неопредѣлено*: напр. *писа-щж* ти, *кога да дойдешъ*. — *Доби-щемъ* си много пари. — *Оти-щемъ* си на вилаетъ, на вилаетъ вѣвъ Българско.

Отъ времената на глаголитѣ нѣкои се казватъ *прости* или *самостоятелни*, а другитѣ — *сложни*.

Прости времена сж: настоящето, прѣминжло несвършеното и прѣминжло свършеното; а сложни сж всичкитѣ други, защото ставатъ не само отъ глаголтѣ, който показва дѣйствието, нъ и отъ други глаголи, които се казватъ *спомогателни*.

Въ примѣритѣ: *ходилъ съмъ, ходилъ бѣхъ, ходилъ съмъ билъ* — *ще ходя* и *ходи щя* — *ходилъ* и *ходя* е глаголътъ, който показва дѣйствието, а *съмъ, бѣхъ, съмъ билъ* и *щя* сж разни времена отъ спомагателнитѣ глаголи *съмъ* и *щя*.

Като показватъ, що върши прѣдмѣтътъ, глаголитѣ трѣбва да се съгласяватъ съ подлогътъ по родъ, число и лице. По тая причина, глаголитѣ показватъ, като имената, и родове, числа и лица.

Родоветѣ се показватъ въ сложнитѣ прѣминнали времена : напр. *ходилъ Петко на пазаръ; дошла мома на хоро, заскачала наедрѣ; остало дѣте сираче, безъ майка дѣте безъ баща.* — *ходилъ бѣхъ, ходила бѣхъ, ходило бѣхъ.* — *ходилъ съмъ билъ, ходила съмъ била, ходило съмъ било.*

Въ всѣко прѣдложение се явяватъ три лица : 1) лицето, което говори ; 2) лицето, което слуша ; 3) лицето (прѣдмѣтътъ), за което се говори. По тая причина глаголитѣ при другото, показватъ и лицето, което дѣйствова. Когато дѣйствието става отъ самото туй лице, което говори, тогава глаголътъ приема извѣстно окончание, отъ което изведнажъ се види, че дѣйствието излиза отъ туй лице : *азъ ходя* ; тая заранъ написалъ много писма ; утрѣ ще идя на училището ; *азъ съмъ* си исписалъ уроцитѣ.

Когато дѣйствието става отъ лицето, което слуша, окончанията на глаголътъ се явяватъ така, щото дѣйствующето лице изведнажъ се пакъ познава : *Ти ходишь* ; *ти* написалъ много писма ; *утрѣ* ще идешь на училището ; *ти си* си исписалъ уроцитѣ.

Сжщо така става и за лицето, за което се говори : *той* ходи ; *той* написалъ много писма ; *той* ще иде на училището ; *той си* е исписалъ уроцитѣ.

Лицето, което говори, се казва първо лице и се искава съ мѣстоимението : *азъ, ний* ; лицето, което слуша, се казва второ лице, и се обозначава съ мѣстоимението : *ти, ви* ; лицето, за което се говори, се казва трето лице и се искава съ мѣстоимението *той, тя, то, тий*. По този начинъ, всѣки глаголъ показва три лица : *първо, второ и трето*.

Въ какви лица сж поставени глаголитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения :

Мѣсець, мѣсець, мѣсечинко,
 Шетаеш въ ясното небе,
 И ми свѣтишь хубавинко,
 И лелѣеш ми ноцѣ!
 Ей, обичаеш да те гледамъ
 По срѣдъ множество звѣди;
 Кога ноцешъ азъ почиваешъ,
 Ти ми свѣтишь до зори.

(В. Попелячь).

Най-послѣ дѣйствието нато може да става и отъ единъ
 е отъ по-много прѣдмѣти, то и глаголитѣ показватъ двѣ числа
 — *единствено* и *множественно*. Единствено: азъ *четахъ*;
 ти си *ходишь*; той *ще чете*; множественно: ний *четемъ*, вий
сте ходили, тий *ще четатъ*.

Азъ се чуда на небето,
 Кога тисязи звѣди
 Свѣтатъ ноцешъ тихо, свѣтло,
 А срѣдъ тѣхъ луна блѣсти.

(В. Поповичъ).

Тѣй като всичкитѣ горѣприведени измѣненія въ окон-
 чанието на глаголитѣ се извикватъ отъ нуждата да се съгласи
 или съпразе глаголтѣ съ името, при което стои, то тѣзи из-
 мѣненія, ввѣсти вкупъ, наричатъ се *спряжение* на глаголтѣ.

Съ други думи, да се спрягне единъ глаголъ ще каже,
 да се изговори и прѣкара този глаголъ тѣй, щото да покаже
 послѣдователно всичкитѣ наклонения, времена, лица, числа и
 родове.

По причина на различieto въ окончанията на глаголитѣ
 за тѣзи послѣднитѣ се полагаатъ четире спряжения.

По първото спряжение се спрягатъ глаголитѣ, на които
 първото лице, настояще време, окончава на *хъ* и *я*, второто
 лице на *ешъ*, третото лице на *е*: пиш*хъ*, пиш*ешъ* пиш*е*;
 пѣ*хъ*, пѣ*ешъ*, пѣ*е*.

По второто спряжение се спрягатъ глаголитѣ, на които
 първото лице окончава на *хъ* и *я*, второто лице на *ишь*, тре-
 тьото лице на *и*: държ*хъ*, държ*ишь*, държ*и*, стол, стом*ишь*, стом.

По третото спряжение се спрягатъ глаголитѣ, на които
 първото лице окончава на *амъ* и *ямъ*: викамъ, удрамъ, об-
 баламъ.

Най-послѣ, по четвъртото спряжение се спрягатъ глаго-

литѣ отъ *еднократенъ* (опредѣленъ) видѣ: *направишъ, злонимъ*.

Прѣди да пристъпимъ къмъ спряженията въобще, необходимо е да се изучи спряжението на спомагателнитѣ глаголи, безъ които спряжението на глаголитѣ въобще е невъзможно.

СПРЯЖЕНИЕ

на спомагателнитѣ глаголи *сѣмь* и *щѣ*.

НАКЛОНЕНИЕ ИЗЯВИТЕЛНО.

Време настояще.

Число единственно.		Число множественно.	
<i>сѣмь</i>	<i>щѣ</i>	<i>сѣмь</i>	<i>щѣмь</i>
<i>си</i>	<i>щѣшъ</i>	<i>сте</i>	<i>щѣше</i>
<i>е</i>	<i>щѣ</i>	<i>сѣ</i>	<i>щѣтъ</i>

Прѣминжло несвършено.

Число единственно.		Число множественно.	
<i>бѣхъ</i>	<i>щѣхъ</i>	<i>бѣхмь</i>	<i>щѣхмь</i>
<i>бѣше, бѣ</i>	<i>щѣше</i>	<i>бѣхте</i>	<i>щѣхте</i>
<i>бѣше, бѣ</i>	<i>щѣше</i>	<i>бѣхѣ</i>	<i>щѣхѣ</i>

Прѣминжло свършено.

Число единств.		Число множеств.	
<i>бидохъ, бихъ</i>		<i>бидохмь, бихмь</i>	
<i>биде, би</i>		<i>бидохте, бихте</i>	
<i>биде, би</i>		<i>бидохѣ, бихѣ</i>	

Прѣминжло неопредѣлено.

Число единств.		Число множеств.	
<i>били сѣмь,</i>	<i>щѣли сѣмь,</i>	<i>били сѣмь,</i>	<i>щѣли сѣмь</i>
<i>били си,</i>	<i>щѣли си,</i>	<i>били сте,</i>	<i>щѣли сте</i>
<i>били е,</i>	<i>щѣли е,</i>	<i>били сѣ,</i>	<i>щѣли сѣ.</i>

Прѣминжло относително.

(Неупотрѣбително).

Число единствъ.

билъ бѣхъ, щѣлъ бѣхъ,
 билъ бѣ, щѣлъ бѣ,
 билъ бѣ, щѣлъ бѣ,

Число множествъ.

били бѣхмѣ, щѣли бѣхмѣ
 били бѣхте, щѣли бѣхте
 били бѣхх, щѣли бѣхх.

Прѣминжло прѣположително.

Число единственно.

билъ съмь билъ, щѣлъ съмь билъ
 билъ си билъ, щѣлъ си билъ
 билъ е билъ, щѣлъ е билъ

Число множественно.

били сме били, щѣли сме били
 били сте били, щѣли сте били
 били сж били, щѣли сж били.

Бжджще опрѣдѣлено.

Число единствъ.

щѣ съмь или: щѣ бждж,
 щѣ си щѣ бжджшь,
 щѣ е щѣ бжде,

Число множествъ.

щѣ сме или: щѣ бждемъ
 щѣ сте щѣ бждете
 щѣ сж щѣ бжджть.

НАКЛОНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛНО.

Число единствъ.

1 лице нѣма
 бжди —
 да (нека) бжде, да (нека) щѣ,

Число множествъ.

да (нека) бждемъ, да щѣмъ
 да (нека) бждете, да щѣте
 да (нека) бжджть, да щѣтъ.

НАКЛОНЕНИЕ УСЛОВНО.**Настояще.**

Число единствъ.

биввамъ, щѣвамъ
 биввашъ, щѣвашъ
 бивва, щѣва

Число множествъ.

бивваме, щѣваме
 биввате, щѣвате
 бивватъ, щѣватъ.

Прѣминжло несвършено.

Число единств.		Число множеств.	
биввахъ,	щѣвахъ	биввахме,	щѣвахме
бивваше,	щѣваше	биввахте,	щѣвахте
бивваше,	щѣваше	биввахх,	щѣвахх.

Прѣминжло неопредѣлено.

Число единств.		Число множеств.	
биль бихъ,	щѣль билъ	били бихме,	щѣли бихме
биль би,	щѣль би	били бихте,	щѣли бихте
биль би,	щѣль би	били бихх,	щѣли бихх.

Бждще прѣминжло.

Число единств.		Число множеств.	
щѣхъ да бждх	или : да съмь	щѣхме да бждемъ	или : да сме
щѣше да бждешъ	да си	щѣхте да бждете	да сте
щѣше да бжде	да е	щѣхх да бждатъ	да сж.

Прилагателни (причастия) отъ глагольтъ съмь ставать :

Отъ настояще време : *сжщий* (славянски : *сий*)

Отъ прѣминжло „ *бивщий*

Отъ бждще „ *бждщий*.

Нарѣчие или дѣепричастие въ Македонско произвождать : *бидейки*.

СПРЯЖЕНИЕ ПЪРВО.

Настояще.

Число единственно.		
ревх	сѣя	стригх
ревешъ	сѣешь	стрижешъ
реве	сѣе	стриже

Число множественно.		
ревеъмъ	сѣемъ	стрижемъ
ревете	сѣете	стрижете
ревятъ	сѣять	стрижатъ

Прѣминжло несвършено.

Число единствено.

ревѣхъ	сѣяхъ	стрижахъ
ревѣше	сѣяше	стрижеше
ревѣше	сѣяше	стрижеше

Число множественно.

ревѣхме	сѣяхме	стрижахме
ревѣхте	сѣяхте	стрижехте
ревѣхх	сѣяхх	стрижахх.

Прѣминжло свършено.

Нѣма.

Прѣминжло неопредѣлено.

Число единствено.

ревѣлъ съмь	сѣялъ съмь	стрижалъ съмь
ревѣлъ си	сѣялъ си	стрижалъ си
ревѣлъ е	сѣялъ е	стрижалъ е

Число множественно.

ревѣли сме	сѣяли сме	стрижали сме
ревѣли сте	сѣяли сте	стрижали сте
ревѣли сж	сѣяли сж	стрижали сж

Прѣминжло относително.

Нѣма.

Прѣминжло прѣдположително.

Число единствено.

ревѣлъ съмь	} билъ	сѣялъ съмь	} билъ	стрижалъ съмь	} билъ.
ревѣлъ си		сѣялъ си		стрижалъ си	
ревѣлъ е		сѣялъ е		стрижалъ е	

Число множественно.

ревѣли сме	} били	сѣяли сме	} били	стрижали сме	} били.
ревѣли сте		сѣяли сте		стрижали сте	
ревѣли сж		сѣяли сж		стрижали сж	

Бжджще опрѣдѣлено.

Число единственно.

ще рева	ще сѣя	ще стрига
ще ревешь	ще сѣешь	ще стриженъ
ще реве	ще сѣе	ще стриже

Число множественно.

ще ревемъ	ще сѣемъ	ще стрижемъ
ще ревете	ще сѣете	ще стрижете
ще ревѣтъ	ще сѣятъ	ще стрижатъ

или пѣкъ :

Число единственно.

щѣ рева	щѣ сѣя	щѣ стрига
щешь ревешь	щешь сѣешь	щешь стриженъ
ще реве	ще сѣе	ще стриже

Число множественно.

щемъ ревемъ	щемъ сѣемъ	щемъ стрижемъ
щете ревете	щете сѣете	щете стрижете
щѣтъ ревѣтъ	щѣтъ сѣятъ	щѣтъ стрижатъ

Бжджще неопрѣдѣлено.

Число единственно.

рева-щѣ	сѣя-щѣ	стрига-щѣ
рева-щешь	сѣя-щешь	стрига-щешь
рева-ще	сѣя-ще	стрига-ще

Число множественно.

рева-щемъ	сѣя-щемъ	стрига-щемъ
рева-щете	сѣя-щете	стрига-щете
рева-щѣтъ	сѣя-щѣтъ	стрига-щѣтъ

НАКЛОНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛЬНО.

Единственно число.

реви	сѣй	стрижи
да реве (нека) реве	да (нека) сѣе	да (нека) стриже

	Число множественно.	
да (нека) ревежъ	да съемъ	да стрѣжемъ
ревете	сѣйте	стрижете
да (нека) режатъ	да съятъ	да стригатъ

НАКЛОНЕНИЕ УСЛОВНО.

Настояще.

	Число единственно.	
ревавамъ	сѣивамъ	стригвамъ
ревавашъ	сѣивашъ	стригвашъ
ревава	сѣива	стригва

	Число множественно.	
реваваме	сѣиваме	стригваме
ревавате	сѣивате	стригвате
реваватъ	сѣиватъ	стригватъ

Прѣминжло несвършено.

	Число единственно.	
ревавахъ	сѣивахъ	стригвахъ
реваваше	сѣивашо	стригваше
реваваше	сѣиваше	стригваше

	Число множественно.	
ревавахме	сѣивахме	стригвахме
ревавахте	сѣивахте	стригвахте
ревавахъ	сѣивахъ	стригвахъ

Прѣминжло неопредѣлено

	Число единств.	
ревѣлъ бихъ	сѣялъ бихъ	стрижалъ бихъ
ревѣлъ би	сѣялъ би	стрижалъ би
ревѣлъ би	сѣялъ би	стрижалъ би

	Число множеств.	
ревѣли бихме	сѣяли бихме	стрижали бихме
ревѣли бихте	сѣяли бихте	стрижали бихте
ревѣли бихъ	сѣяли бихъ	стрижали бихъ

Блѣжце прѣминжло.

Число единствъ.

щѣхъ да реаж	щѣхъ да сѣа	щѣхъ да стригх
щѣше да реажьш	щѣше да сѣаьш	щѣше да стрижешь
щѣше да реаве	щѣше да сѣе	щѣше да стриже

Число множествъ.

щѣхме да реавемъ	щѣхме да сѣемъ	щѣхме да стрижемъ
щѣхте да реавете	щѣхте да сѣете	щѣхте да стрижете
щѣхж да реавятъ	щѣхж да сѣятъ	щѣхж да стригятъ

Причастия ставатъ :

Отъ настояще време: неупотрѣбительнитѣ въ българский языкъ: ревуций, сѣюций, стригущий; отъ прѣминжло време сжцо тѣи неупотрѣбительнитѣ: реавший, сѣавший, стригавший. Страдателни причастия: сѣтый, стриганный.

Дѣепричастия: реавещеъ, сѣющеъ, стрижещеъ.

По тѣзи сжщитѣ примѣри се спрягатъ и глаголитѣ: *орж, зовж, метж, пѣж, грѣж, мия, трия, держ, берж, перж, лѣжж, плачж, драцж, плещж, мая, вжлжж, меля,* и др. под.

Покажете, кои отъ глаголитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения се спрягатъ по първото спряжение, въ какво наклонение сж поставени, въ кое време, въ кое число, въ кое лице и въ кой родъ (ако има родъ).

Четх новитѣ вѣстници. — Дѣцата играятъ. — Играяме и нѣи едно време, нѣ сега вече не играемъ. — Въ черквата ви пѣятъ ли добрѣ. — Овчарятъ не пасятъ овцѣтѣ, както трѣба. — Старитѣ жители на Америка сж били звѣли Западни Индийци. — Пѣивамъ ли въ черкова, ако те поканятъ? — Пѣивахъ, ако бихъ могълъ. — Момчето шие, а момчето пише. — Вчера по туй време пакъ пишехъ. — Слънцето е грѣяло и пакъ ще грѣе, докѣтѣ свѣтъ трае. — Слугата иде ли си? — Не, той ковалъ конитѣ. — Нивитѣ се ораж, остава да се влѣкжтъ. — Какуватъ, че често си се кълнялъ; истина ли е? — Не съмъ се кълнялъ често, нѣ често съмъ лѣжалъ.

СПРЯЖЕНИЕ ВТОРО. НАКЛОНЕНИЕ ИЗЯВИТЕЛНО.

Настояще.

Число единств.

лежж	броя	СОЛЯ
лежишь	броишь	СОЛИШЬ
лежи	брои	СОЛИ

Число множеств.

лежимъ	броимъ	СОЛИМЪ
лежите	броите	СОЛИТЕ
лежатъ	броятъ	СОЛЯТЪ

Прѣминжло несвършено.

Число единств.

лежѣхъ,	брояхъ	СОЛѣХЪ
лежѣше	броеше	СОЛѣШЕ
лежише	броеше	СОЛѣШЕ

Число множеств.

лежѣхме	броехме	СОЛѣХМЕ
лежѣхте	броехте	СОЛѣХТЕ
лежѣхх	брояхх	СОЛѣХХ

Прѣминжло свършено

Нѣма.

Прѣминжло неопрѣделено

Число единств.

лежѣлъ съмь	броялъ съмь	СОЛѣлъ съмь
лежѣлъ си	броялъ си	СОЛѣлъ си
лежѣлъ е	броялъ е	СОЛѣлъ е

Число множеств.

лежѣли сме	брояли сме	СОЛѣли сме
лежѣли сте	брояли сте	СОЛѣли сте
лежѣли сж	брояли сж	СОЛѣли сж

Прѣминжло относително.

Нѣма

Прѣминжло прѣдположително.

Число единств.

лежѣль сѣмь	} билъ	брояль сѣмь	} билъ	солѣль сѣмь	} билъ
лежѣль си		брояль си		солѣль си	
лежѣль е		брояль е		солѣль е	

Число множеств.

лежѣли сме	} били	бroyали сме	} били	солѣли сме	} били
лежѣли сте		бroyали сте		солѣли сте	
лежѣли сѣ		бroyали сѣ		солѣли сѣ	

Бжджще опрѣдѣлено.

Число единств.

ще лежж	ще броя	ще соля
ще лежашь	ще бройшь	ще солишь
ще лежи	ще брой	ще соли

Число множеств.

ще лежѣмъ	ще броймъ	ще солимъ
ще лежите	ще бройте	ще солите
ще лежѣтъ	ще бройтъ	ще солятъ

Може и така:

Щѣ соля, щѣшь солишь, щѣтъ солятъ; щѣ лежѣ, щѣмъ лежимъ и пр.

Бжджще неопрѣдѣлено.

Число единств.

лежѣ-щѣ	брой-щѣ	соли-щѣ
лежѣ-щѣшь	брой-щѣшь	соли-щѣшь
лежѣ ще	брой ще	соли-ще

Число множеств.

лежѣ-щѣмъ	брой-щѣмъ	соли-щѣмъ
лежѣ щѣте	брой-щѣте	соли-щѣте
лежѣ щѣтъ	брой-щѣтъ	соли-щѣтъ

НАКЛОНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛНО.

Число единств.

—	—	—
лежи	брой	соли
да (нека) лежи	да брой	да соли

Число множеств.

да (нека) лежимъ	да броямъ	да солимъ
лежете	бройте	солете
да (нека) лежатъ	да броятъ	да солятъ

НАКЛОНЕНИЕ УСЛОВНО.

Настояще.

Число единств.

лежавамъ	броявамъ и бройвамъ	солявамъ
лежавашъ	броявашъ	солявашъ
лежава	броява	солява

Число множеств.

лежаваме	брояваме	соляваме
лежавате	броявате	солявате
лежаватъ	брояватъ	соляватъ

Прѣминкло несвършено.

Число единств.

лежавахъ	броявахъ и бройвахъ	солявахъ
лежаваше	брояваше	соляваше
лежаваше	брояваше	соляваше

Число множеств.

лежавахме	броявахме	солявахме
лежавахме	броявахме	солявахме
лежаваха	брояваха	соляваха

Прѣминкло неопредѣлено.

Число единственно.

лежѣлъ бихъ	броялъ бихъ	солялъ бихъ
лежѣлъ би	броялъ би	солялъ би
лежѣлъ би	броялъ би	солялъ би

Число множествъ.

лежѣли бихме	брояли бихме	солѣли бихме
лежѣли бихте	брояли бихте	солѣли бихте
лежѣли бихж	брояли бихж	солѣли бихж

Бжджще прѣминжло.

Число единственно.

щѣхъ да лежж	щѣхъ да броя	щѣхъ да соли
щѣше да лежишъ	щѣше да броишъ	щѣше да солишъ
щѣше да лежи	щѣше да брои	щѣше да соли.

Число множественно.

щѣхме да лежимъ	щѣхме да броимъ	щѣхме да солимъ
щѣхте да лежите	щѣхте да броеите	щѣхте да солиите
щѣхж да лежатъ	щѣхж да броятъ	щѣхж да солиятъ.

Причастия : настояще време : лежачий, броящия, солящия.

Прѣминжло време : лежавшии, броевшии, солившии.

Страдателни причастия : броееннии, соленнии.

Дѣепричастия : лежачецъ, броещецъ, солящецъ.

По примѣритѣ на второто спряжение се спрягатъ глаголитѣ : *летя, садя, сядя, вода, редя, моля, мисля, говоря, върша, дяя, кроя, поля, въртя, видя, търпя, държя, мълчя* и др. под.

Покажете спряженнето, наклоненнето, времето, лицето, числото и родътъ на глаголитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения :

Молишъ ли се Богу всѣка заранъ? — Молихъ се бихъ, ако бихъ знаелъ какъ. — Ако бихъ броелъ ежедневно овцѣтѣ си, не бихъ сега потърпѣлъ таквааи загуба. — Учехъ ли ви въ училището на молитва? — Въ училището азъ любя да играя. — Ако бихъ слушалъ всичкитѣ съвѣти на докторътъ, отдавна щѣхъ да лежж въ гроба. — Посади ли въ градината си тютюнъ? — Щѣхъ да садя, нъ сѣме не се нажѣри. — Сжѣвашъ ли го сега, ако ти нажѣри? — Петръ мисли, а Иванъ говори. — Българското търговско дружество върти голѣма търговия. — Трѣба тѣй да живѣемъ, като че щещъ утрѣ да времъ. — Да бѣше другъ на мѣстото ти, учителътъ непрѣменно го бжѣваше. — Плягѣтъ за новий жельазенъ пътъ сега се крои. — Работи ли фабриката въ вашии градъ. — Стараетъ ли се ученицитѣ? — Ако искашъ да те намятъ, бжди глупавъ. —

Българе юнаци,

Ще ли още спижъ?

Дигаите байраци

Да е' освободимъ!

СПРЯЖЕНИЕ ТРЕТЬО. НАКЛОНЕНИЕ ИЗЯВИТЕЛНО.

Настояще.

Число единств.

викажъ	удряжъ	попийжажъ
викашъ	удряшъ	попийвашъ
вика	удря	попийва

Число множественно.

викаме	удряме	попийваме
викате	удряте	попийвате
викатъ	удрятъ	попийватъ.

Прѣминжло несвършено.

Число единствено.

викахъ	удряхъ	попийвахъ
викаше	удряше	попийваше
викаше	удряше	попийваше

Число множественно.

викахме	удряхме	попийвахме
викахте	удряхте	попийвахте
викахж	удряхж	попийвахж.

Прѣминжло свършено.

Нѣма.

Прѣминжло неопредѣлено.

Число единствено.

викалъ съмъ	удрялъ съмъ	попийвалъ съмъ
викалъ си	удрялъ си	попийвалъ си
викалъ е	удрялъ е	попийвалъ е.

Число множественно.

викали сме	удряли сме	попийвали сме
викали сте	удряли сте	попийвали сте
викали сж	удряли сж	попийвали сж.

Прѣминжло относительно.

Число единственно.

викаль бѣхъ	удрять бѣхъ	попийвалъ бѣхъ
викаль бѣше, бѣ	удрять бѣше	попийвалъ бѣше
викаль бѣше, бѣ	удрять бѣше	попийвалъ бѣше.

Число множественно.

викали бѣхме	удряли бѣхме	попийвали бѣхме
викали бѣхте	удряли бѣхте	попийвали бѣхте
викали бѣхж	удряли бѣхж	попийвали бѣхж.

Прѣминжло прѣдположительно.

Число единственно.

викаль сѣмь	удрять сѣмь	попийвалъ сѣмь
викаль си	удрять си	попийвалъ си
викаль е	удрять е	попийвалъ е

Число множественно.

викали сѣмь	удряли сѣмь	попийвали сѣмь
викали сте	удряли сте	попийвали сте
викали сж	удряли сж	попийвали сж

Бѣдѣще опрѣдѣлено.

Число единственно.

ще (щѣ) викамъ	ще удрымъ	ще попийвамъ
ще (щешъ) викашь	ще удряшь	ще попийвашъ
ще вика	ще удря	ще попийва.

Число множественно.

ще (щемъ) викаме	ще удряме	ще попийваме
ще (щете) викате	ще удряте	ще попийвате
ще (щжтъ) викажтъ	ще удрятъ	ще попийвають.

Бѣдѣще неопрѣдѣлено.

Число единственно.

вика-щж	удря-щж	попийва щж
вика-щешъ	удря-щешъ	попийва-щешъ
вика-ще	удря-ще	попийва-ще.

Число множественно.

вика-щѣмъ	удря-щѣмъ	попийва-щѣмъ
вика-щѣте	удря щѣте	попийва-щѣте
вика-щѣтъ	удря-щѣтъ	попийва-щѣтъ.

НАКЛОНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛНО.

Число единственно.

викай	удрай	попийвай
да (нека) вика	да удра	да попийва.

Число множественно.

да (нека) викаме	да удраме	да попийваме
викайте	удрайте	попийвайте
да (нека) викатъ	да удратъ	да попийватъ.

НАКЛОНЕНИЕ УСЛОВНО.

Настояще.

Число единственно.

викамъ	удревамъ	попийвамъ
викашъ	удревашъ	попийвашъ
вика	удрева	попийва.

Число множественно.

викаме	удреваме	попийваме
викате	удревате	попийвате
викатъ	удреватъ	попийватъ.

Прѣминжло несвършено.

Число единственно.

викахъ	удревахъ	попийвахъ
викаше	удреваше	попийваше
викашо	удреваше	попиваше.

Число множественно.

викахме	удревахме	попийвахме
викахте	удревахте	попийвахте
викахъ	удревахъ	попийвахъ

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

Число единственно.

викалъ бихъ	удрялъ бихъ	попийвалъ бихъ
викалъ би	удрялъ би	попийвалъ би
викалъ би	удрялъ би	попийвалъ би

Число множественно.

викали бихме	удряли бихме	попийвали бихме
викали бихте	удряли бихте	попийвали бихте
викали бихж	удряли бихж	попийвали бихж.

Бжджще прѣминжло.

Число единств.

щѣхъ да викамъ	щѣхъ да удрямъ	щѣхъ да попийвамъ
щѣше да викашъ	щѣше да удряшъ	щѣше да попийвашъ.
щѣше да вика	щѣше да удря	щѣше да попийва

Число множеств.

щѣхме да викаме	щѣхме да удряме	щѣхме да попийваме
щѣхте да викате	щѣхте да удряте	щѣхте да попийвате
щѣхж да викатъ	щѣхж да удрятъ	щѣхж да попийватъ

Причастия :	настояще :	удрящій
	прѣминжло :	удрявшій
	страдателно :	виканъ, удрянъ.

Дѣепричастия : викаещъ, удряещъ, попийвающецъ.

По третъото спряжение се спрягатъ глаголитѣ : *ставамъ, рпшавамъ, питамъ, отговарямъ, чукамъ, търкалямъ, обикалямъ, ямъ* и др. под.

Забѣлѣжка. Глаголъ *ямъ* въ бжджще неопрѣдѣлено прави : *я щж, я-щжшь*; а въ повелително наклонение второлице единственно число — *яждъ* (яшь), както прави и глаголътъ *виждамъ* — *виждъ* (вижь).

Покажете спряжението, наклонението, времето, лицето, числото и родътъ на глаголитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения :

Многома се отричатъ отъ богатствата, нъ никой не се е отказалъ отъ славата. — Науката се добива съ трудъ и прилѣжанне. — Кой не е виждалъ небесната джга? — Въ голѣмитѣ градища се срѣщатъ голѣми богатства. — Тамъ царува обаче и страшна сиромашия. —

Утрѣ тръгвамъ за София. — Съ мене заминава и синѣ ми. — Съ каквито се съберешъ, такъвъ ще станешъ и ти. — Искашъ ли да те почитатъ, почитай и ти другитѣ. — Не чакай всичко изготово. — Ползвай се отъ опитътъ на другитѣ.

Дунавъ, бѣлий Дунавъ,
Тихо си течешъ;
Край брѣга си хубавъ,
Кораби влѣчешъ!

Вита те цѣлува,
Осма придружава,
Янтра се увива
Въ твоитѣ гърди.

Въ теб' се Леа втича,
Драва те гонъ;
Искъръ ти обрича
Своитѣ води.

Дома пъкъ ти нѣе
Нѣсенъ отъ старина,
Щастие ти вѣе
Славна бѣдина

Всичкитѣ ти носятъ
Поздравъ и кравай,
Съ нѣсни тѣ възнасятъ
Отъ далеченъ край!

(В. Поповичъ).

СПРЯЖЕНИЕ ЧЕТВЪРТО.

НАКЛОНЕНИЕ ИЗЯВИТЕЛНО.

Настояще.

Нѣма.

Прѣминжло несвършено

Нѣма.

Прѣминжло свършено.

Число единств.

ВИКНЖЪХЪ
ВИКНЖ
ВИКНЖ

СТОРИХЪ
СТОРИ
СТОРИ

ИЗГОРЪХЪ
ИЗГОРЪ
ИЗГОРЪ

Число множеств.

ВИКНЖХМЕ
ВИКНЖХТЕ
ВИКНЖХЖ

СТОРИХМЕ
СТОРИХТЕ
СТОРИХЖ

ИЗГОРЪХМЕ
ИЗГОРЪХТЕ
ИЗГОРЪХЖ

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

Число единств.

ВИКНѢЛЪ СЪМЪ	сторилъ съмъ	изгорѣлъ съмъ
ВИКНѢЛЪ СИ	сторилъ си	изгорѣлъ си
ВИКНѢЛЪ Е	сторилъ е	изгорѣлъ е

Число множеств.

ВИКНѢЛИ СМЕ	сторили сме	изгорѣли сме
ВИКНѢЛИ СТЕ	сторили сте	изгорѣли сте
ВИКНѢЛИ СЖ	сторили сж	изгорѣли сж

Прѣминжло относительно.

Число единств.

ВИКНѢЛЪ БѢХЪ	сторилъ бѢХЪ	изгорѣлъ бѢХЪ
ВИКНѢЛЪ БѢШЕ, БѢ	сторилъ бѢШЕ	изгорѣлъ бѢШЕ
ВИКНѢЛЪ БѢШЕ, БѢ	сторилъ бѢШЕ	изгорѣлъ бѢШЕ.

Число множеств.

ВИКНѢЛИ БѢХМЕ	сторили бѢХМЕ	изгорѣли бѢХМЕ
ВИКНѢЛИ БѢХТЕ	сторили бѢХТЕ	изгорѣли бѢХТЕ
ВИКНѢЛИ БѢХЖ	сторили бѢХЖ	изгорѣли бѢХЖ.

Прѣминжло прѣположительно.

Число единств.

ВИКНѢЛЪ СЪМЪ	} билъ	сторилъ съмъ	} билъ	изгорѣлъ съмъ	} билъ
ВИКНѢЛЪ СИ		сторилъ си		изгорѣлъ си	
ВИКНѢЛЪ Е		сторилъ е		изгорѣлъ е	

Число множеств.

ВИКНѢЛИ СМЕ	} были	сторили сме	} были	изгорѣли сме	} были
ВИКНѢЛИ СТЕ		сторили сте		изгорѣли сте	
ВИКНѢЛИ СЖ		сторили сж		изгорѣли сж	

Будуще оперѣдѣлено.

Число единственно.

ще (щѣ) ВИКНѢ	ще сторѣ	ще изгорѣ
ще (щени) ВИКНѢШЬ	ще сторѣишь	ще изгорѣишь
ще ВИКНЕ	ще стори	ще изгори.

Число множествъ

ще (щемъ) викнемъ	ще сторимъ	ще изгоримъ
ще (щете) викнете	ще сторите	ще изгорите
ще (щѣтъ) викнатъ	ще сторятъ	ще изгорятъ

Будущее неопредѣлено.

Число единствъ.

викнѣ-щѣ	стори щѣ	изгорѣ-щѣ
викнѣ-щешъ	стори щешъ	изгорѣ-щешъ
викнѣ-щѣ	стори-щѣ	изгорѣ-щѣ

Число множествъ.

викнѣ-щемъ	стори-щемъ	изгорѣ-щемъ
викнѣ-щете	стори-щете	изгорѣ-щете
викнѣ-щѣтъ	стори-щѣтъ	изгорѣ-щѣтъ.

НАКЛОНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛЬНО.

Число единствъ.

викни	стори	изгори
да (нека) викне	да стори	да изгори.

Число множествъ.

да (нека) викнемъ	да сторимъ	да изгоримъ
викнете	сторете	изгорете
да (нека) викнатъ	да сторятъ	да изгорятъ

НАКЛОНЕНИЕ УСЛОВНО.

Настоящее.

Число единствъ.

викнувамъ	сторѣвамъ	изгорѣвамъ
викнуванъ	сторѣванъ	изгорѣванъ
викнува	сторѣва	изгорѣва

вѣкнуваме
вѣкнувате
вѣкнуватъ

Число множественно.

сторьваме	изгорѣваме
сторьвате	изгорѣвате
сторьватъ	изгорѣватъ

Прѣминжло несвършено.

Число единствено.

вѣкнухахъ
вѣкнухаше
вѣкнухаше

сторьвахъ	изгорѣвахъ
сторьваше	изгорѣваше
сторьваше	изгорѣваше

Число множественно.

вѣкнухаме
вѣкнухахте
вѣкнухахъ

сторьвахме	изгорѣвахме
сторьвахте	изгорѣвахте
сторьвахъ	изгорѣвахъ

Прѣминжло неопредѣлено.

Число единствено.

вѣкнѣлъ бихъ
вѣкнѣлъ би
вѣкнѣлъ би

сторилъ бихъ	изгорѣлъ бихъ
сторилъ би	изгорѣлъ би
сторилъ би	изгорѣлъ би

Число множественно.

вѣкнѣли бихме
вѣкнѣли бихте
вѣкнѣли бихъ

сторили бихме	изгорѣли бихме
сторили бихте	изгорѣли бихте
сторили бихъ	изгорѣли бихъ

Бждще прѣминжло.

Число единствено.

щѣхъ да вѣкнѣ
щѣше да вѣкнѣшь
щѣше да вѣкнѣ

щѣхъ да сторя	щѣхъ да изгоря
щѣше да сторишь	щѣше да изгоришь
щѣше да стори	щѣше да изгори

Число множественно.

щѣхме да вѣкнѣмъ
щѣхте да вѣкнѣте
щѣхъ да вѣкнѣтъ

щѣхме да сторимъ	щѣхме да изгоримъ
щѣхте да сторите	щѣхте да изгорите
щѣхъ да сторятъ	щѣхъ да изгорятъ

Причастия : настояще : нѣма

прѣминжло : вѣкнѣвший, сторивший, изгорѣвший.

страдателно : вѣкнѣтъ, сторенъ, изгоренъ.

Дѣепричастия : нѣма.

По четвъртото спряжение се сирягат глаголитъ: *над-
микнѣхъ, ударихъ, прострѣхъ, съспнахъ, дадохъ, рѣкѣхъ,
заспахъ, ископахъ, прѣмърѣхъ, заболѣхъ, остарѣхъ, линѣхъ,
сидѣхъ, сложихъ, чухъ, пишъ слѣдихъ* и пр. и пр.

Покажете задогътъ, видѣтъ, спряжението, наклонението, време-
то, лицето и числото на глаголитъ въ слѣдующитъ прѣдложения:

Съ трудъ и испытание человекъ е можалъ да узнае много отъ
тайнитъ на природата. — Въ училището влязаше двана по двана, а
се расхождаше разбъркано. — За това, гдѣто дружината се възмути-
ла, военний съдъ рѣшилъ да се затвори въ тъмница всѣки десети
солдатинъ. — Иванъ се бѣше утѣркалялъ въ калтъ, а Тодоръ се
вжчеше да го чисти. — Писанието ни учи да бждемъ хитри като
змиата и чисти като гълъбтъ. — Вий мѣ задължитѣ двойно: во-
можитѣ ми въ нуждата и дадохте ми да позная добритъ си при-
тели. — Добритъ приятели се дозаваятъ въ нужда. — Днесъ зми-
иаме на пощата за писмата си много по-малко. — Честний человекъ
прѣдпочита да умре, нежели да се унизи. — Прѣдпочелъ ли би ти
почтенна смъртъ отъ безчестенъ животъ? — Ще ти отговоря, кога-
то се прѣдстави такъвъ случай. — Живѣли ли сте дълго време въ
София? — Прѣсѣдѣхъ тамъ само три недѣли. — Какъ ви се пока-
а българската столица? — Не ми се никакъ хареса. — Какво щѣ-
ише да направимъ, ако ти дадохъ воля? — Гората щѣше да догренери
зтъ ноята пѣсьнь.

Ей, да шьтамъ азъ обичамъ
По край бистрата рѣка,
Отъ брѣга ѝ да надничамъ
Надъ сръбристата струя,
Да се вслушвамъ мълчаливо
Когато тихо шумоли,
Между шапратъта итрово
Лакагуши, водели.
Тамъ върбата се навела
Надъ прозрачната вода,
Гжстолнственна дебела
Трай и дрѣже въ нѣжота.
А подъ нея си играятъ
Дребни рибички на миръ,
То се стичатъ, то петѣятъ
И се губятъ въ синий виръ.
Щомъ пѣкъ славей безъ да знае
Отъ върбата запищи,
Азъ се вслушвамъ и нѣмѣя,
А сръдцето ми трептѣ.

(В. Поковичъ).

Забавляжи ерзу глаголитѣ.

1. Глаголитѣ на се, като: *мия се, надя се, учи се, настигль се, разсърдиль се* и пр. се спрягаты по прикритиѣ на преведениѣ спряжения, като се прилага при войно време, число и лице мѣстоименного се. Напр. *мия се, мияхъ се, миялъ съмь се, миялъ бяхъ се, миялъ съмь се битъ, ще се мия, ни-ца се, никъ се, миялъ съмь се, миялъ бяхъ се, миялъ съмь се битъ.*

2. Глаголитѣ, които сѣ станкли отъ двѣ части на рѣчта, напр. отъ прѣдлогъ и глаголъ, наричатъ се *сложни*. Сложни сѣ напр. глаголитѣ: *набивамъ, обивамъ, надписвамъ, прѣоравамъ* и други подобни, защото ставатъ отъ *на и бил* — *набивамъ*, отъ *об и коло* — *обивамъ*, отъ *под и пише* — *подписвамъ*, отъ *прѣ и оре* — *прѣоравамъ*.

3. При съставянието на сложнитѣ глаголи, проститѣ глаголи въ много случаи прѣтърпѣватъ немѣнени не само въ окончанията си, нъ и въ коренитѣ. Прѣдъ окончателната съгласна се немѣнява въ слѣдующитѣ и тѣхъ подобни глаголи: *пише* — *написвамъ*; *лъже* — *зальвамъ*; *маже* — *змавамъ*; *плаче* — *оплавамъ*; *гваца* — *прѣгвацамъ*; *върже* — *прѣвърavamъ*. Тука става същото, което става и въ съществителнитѣ имена: *ж* се немѣнява на *с* или на *ш*; *ж* на *з* или на *ш*; *ч* на *к* или на *щ*.

Коренната гласна буква се немѣнява въ слѣдующитѣ глаголи: *е* на *и*: *бере* — *прибирамъ*; *дере* — *задирамъ*; *перк* — *прѣпирамъ*; *летя* — *налетамъ*; *метъ* — *заметамъ*; *чета* — *прочетамъ*; *плетя* — *заплетамъ*; *о* на *а*: *моля* — *прѣмолвамъ* и *умолявамъ*; *лова* — *замалвамъ*; *соля* — *прѣсалиямъ* и *прѣсолявамъ*; *говоря* — *разговарямъ*.

Най-послѣ коренитѣ: *мр, ср, св* и *кл* приематъ букви *и*: *мря* — *умирамъ*; *вря* — *навирамъ*; *сня* — *прѣспивамъ* и *кля* или *кльня* — *прокльнамъ*.

4. При спряжението на глаголитѣ трѣбва да се обърне строго внимание върху видоветѣ на тѣзи глаголи и да не смѣсяме глаголи отъ различни видове наедно. Глаголитѣ отъ неопредѣленъ видъ показватъ дѣйствието, което се продължава. Напротивъ, глаголитѣ отъ еднократенъ или опредѣленъ видъ показватъ дѣйствието вече свършено: *написалъ, написала съмь,*

или ще се свърши наведнажъ: *ще напишѣхъ*. Туѣ значение на глаголитѣ трѣбва да се спазва въ всичкитѣ наклонения и времена. Ако спрягаме: *доѣхъ, доидѣхъ, доидѣхъ съмъ; берѣхъ, брахъ, брахъ бѣхъ; плѣхъ, плѣхъ, плѣхъ съмъ бѣхъ*, — тогава нѣй смѣсваме два вида отъ скнций глаголъ въ едно спряжение и потѣкваме една форма, която съществува въ звикѣтъ ни. Трѣбва да спрягамъ тѣзи глаголи тѣй: *берѣхъ — берѣхъ — берѣхъ съмъ; плѣхъ — плѣхъ — плѣхъ съмъ бѣхъ; доѣхъ — доѣхъ съмъ* и тѣй натакъ. Нанстина, формата: *шѣхъ, крохъ, шѣхъ* и пр. се срѣща много по-рѣдко въ звикѣтъ ни, отъ козвото формата: *шѣхъ, крохъ и шѣхъ*; при всичко това първата форма съществува и нейното значаение е необходимо. Примери за употреблението на тая форма се приведѣхъ вече подиръ всѣко спряжение, нѣ не ще бѣде излишно да се дадѣтъ още нѣколко: Да бихъ *знахъ* да пишѣхъ, написалъ бихъ много нѣщо. — Той се *шѣхъ*, че *бѣхъ* *знахъ* много нѣща. — Ти си *брахъ* овцѣтъ, когато те нападнахъ разбойницѣтъ. — Жената *перѣхъ*, когато ѣ дошла тая болестъ. — Казахъ, че много отъ ученицитѣ *зодѣхъ* безъ работа.

5. При спряганieto на еднократнитѣ глаголи много е важно да се помни, че нѣкои отъ тѣхъ въ известни времена иматъ двояка форма — една общеприета: *сикнахъ, написалъ, обмолѣхъ, сикнахъ, махнахъ* и т. н. и друга спазена въ пѣнействѣ и по нѣкадѣ въ говорний языкъ: *сикнахъ, сикнала, написалъ, килѣхъ*, и др. под. Като се види отъ слѣдующитѣ примери: Ако *сикнахъ* да запѣа, гората щѣше да потренирѣ. — Да съмъ *сикнахъ* по-високо, всички щѣли да ме чуятъ. — Кога на гости *дойдохъ*, всичко развеселяваше. — Кога си рано *станяхъ, станяхъ* и *запѣахъ*, ржѣви *по-запрѣтѣахъ*, драго ми бѣше да гледамъ, да гледамъ и да си слушамъ. — Да ли не щѣше да бѣде по-добрѣ, ако *напишалъ* всичко на учителя си? — Отишѣхъ ли би на сборѣтъ, ако ти *дадохъ* воля? — Охъ, не бихъ испустилъ такъвъ добъръ случай, ако той ми се *представѣа*. Тая втора форма въ съвременний говоръ излава изъ употреблението и се замѣнява съ сегашнитѣ глаголни форми, напр. ако *бѣхъ сикнахъ* да запѣа, или кога на гости *идвахъ, дождѣахъ*, — нѣ още като се срѣща въ много случаи, не е влѣ да се познава и различава.

× 6. Не трябва да смѣсяме ѝ спряженията на еднозначущий глаголи отъ слични видъ, нъ съ различни различия въ окончателността, като напр. *представлявамъ* и *представляме*, защото става смѣшане на формитъ у различнитъ времена. Прѣминкитъ времена на първий глаголъ ще правятъ: *представлявахъ*, *представлявахте*, *представляваха*, а сличитъ времена на вторий глаголъ ще бъдатъ: *представляхъ* *представляхте*.

7. Времената на глаголитъ ставатъ едно отъ друго по слѣдующий начинъ:

Отъ настояще време ставатъ:

а) Прѣминкло несвършено време като се измѣни послѣдната гласна въ третото лице единств. число на *ахъ*, *яхъ* или *ахъ*: *реве* — *ревяхъ*; *пише* — *пишяхъ*; *бромъ* — *бромахъ*; *валя* — *валяхъ*; *дума* — *думяхъ*; *ходи* — *ходяхъ*; *вика* — *викахъ*.

б) Повелително наклонение: 1) като се измѣни послѣдната гласна на сжщото лице и число въ *и* или въ *й*: *пише* — *пиши*; *реве* — *реви*; *пѣе* — *пѣй*; *бромъ* — *брой*; *играе* — *играй*; 2) като се прѣвѣсти само ударението на послѣдний слогъ: *сѣди* — *сѣди́*; *моли* — *моли́*; *хваля* — *хваля́*; 3) като се притуря само *й*: *вика* — *викай*; *търкаля* — *търкаляй*; *представлява* — *представлявай*.

в) Настояще и прѣминкло несвършено отъ условното наклонение като се изхвърли послѣдната буква и се замѣни съ *самъ*, *исамъ*, *исамъ* *исамъ* или *самъ*: *пише* — *писесамъ*; *плете* — *плетесамъ*; *сѣди* — *сѣдѣсамъ*; (*дон* —) *дон* — *донсамъ* и *донсамъ*; *валя* — *валѣсамъ*; *бромъ* — *бройсамъ* и *броясамъ*. Въ този случай послѣдната коренна съгласна буква на нѣкои глаголи се удвоява само за различие на условното наклонение отъ извѣстното; като: *пиевамъ* и *ставамъ*, *извѣстна* наклонение, *дишевамъ* и *ставвамъ*, условно наклонение.

г) Действителнитъ причастия и дѣвнричастията у неопредѣленитъ глаголи като се измѣни *тъ* въ третото лице множеств. число на *щий*, *щий*, *щещъ* и *щещъ*: *ходятъ* — *ходящий* — *ходящещъ*; *говорятъ* — *говорящий* — *говорящещъ*; *пиятъ* — *пиящий* — *пиящещъ*.

Отъ прѣминкло несвършено ставатъ:

а) Прѣминкло неопредѣлено и прѣминкло прѣдположително на неопредѣленитъ и многократнитъ глаголи като се за-

иже ле въ първото лице единствено число съ *лѣ*: *пѣялъ* — *пѣяль свѣтъ*; *ходялъ* — *ходяль свѣтъ*; *бѣялъ* — *бѣяль свѣтъ*.

Отъ прѣминкло свършено станать.

а) Бждяще неопрѣдѣлено като се приложи на третото лице единств.: число спомагателний глаголь *щѣ*: *писа* — *писа-щѣ*; *ходи* — *ходи-щѣ*; *плака* — *плака-щѣ*; *дума* — *дума-щѣ*.

Отъ туй правило отсѣжкватъ глаголитѣ на *аѣ*, като: *ръкъаъ*, *плетъаъ* и др. Тий правятъ бждяще неопрѣдѣлено само съ първий слогъ на рѣченото време: *плете* — *пле-щѣ*; *рѣче* — *рѣ-щѣ*; *доде* — *до-щѣ*; *влѣе* — *влѣ-щѣ* и *влѣе-щѣ*.

б) Прѣминкло неопрѣдѣлено, прѣминкло относително и прѣминкло прѣдположително на опрѣдѣленитѣ глаголи като се измѣни *ла* въ първото лице единствено число на *лѣ*; *виенкаъ* — *вкнѣлъ*; *писахъ* — *писахъ*; *обиколихъ* — *обиколихъ*; *броухъ* — *броухъ*; *рѣвѣхъ* — *рѣвѣхъ*.

в) Причастията у прѣминклото време като се приложи при третото лице единствено число слогатѣ *щий*: *писа* — *писавшии*; *ходи* — *ходившии*; *пѣ* — *пѣвшии*; *обиколи* — *обиколившии*.

г) Страдателнитѣ причастия като се пригуратъ при същото лице и число слоговетѣ: *лѣ* и *лѣ*: *стрига* *стриганъ*; *иде* — *идень*; *три* (*отъ три*) *трить*; *пече* — *печень*; *иде* — *идень*.

На аѣ третото лице на туй време и число прави на *а*, тогава *и* *а* се измѣнява въ *е*: *брох* — *броень*; *хвали* — *хваленъ*; *дох* — *досень*.

8. Действителнитѣ причастия отъ настояще и прѣминкло време днесъ твърдѣ рѣдко се употребяватъ. Сега тий се употребяватъ разложено: *ходившии* — който ходи; *ходившии* — който е ходилъ, и само нѣколко отъ тѣхъ сѣ получили гражданство въ Българския языкъ. Тѣхъ нѣколко сѣ слѣдующитѣ: *схвачившии*, *слѣдующий*, *многозначущий*, *настоящий*, *бждящий*, *бѣжущий*, *герещий*, *вѣнчидей* и др. нѣкои, които ний приемаме зао прилагателни.

9. Спомагателний глаголь въ бждящето опрѣдѣлено време на другитѣ глаголи се употребява двояко: *ще ходя*, *ще ходишь*, *щѣ ходи*, *щѣ ходитѣ* и *щѣ ходи*, *щѣшь ходишь*, *щѣ ходи*, *щѣшь ходишь*. По първий начинъ се употребява той поч-

ти въ цѣла Горна България и въ една часть отъ Тракия; по вторий начинъ се употрѣбѣва въ сѣверозападната часть на Тракия.

Ученицитѣ можатъ да го употрѣбѣватъ и така и иначе, както имъ иде по-лесно.

Също така се употрѣбѣватъ и други нѣкои глаголи, когато служатъ за казуемо, напр. азъ *може* да идѣ; ти *може* да идешъ, вий *може* да идите; нъ това не е право. Като казуемо, тукъ глаголтѣ трѣбва да се употрѣбѣва въ лице и въ число, каквито иска подлогътъ.

10. Глаголитѣ отъ еднократенъ или опрѣдѣленъ видъ нѣматъ настояще време и прѣминало несвършено; а глаголитѣ отъ неопрѣдѣленъ и многократенъ видове нѣматъ прѣминано относително или поне не се употрѣбѣватъ въ това време.

Неправилни глаголи.

Има глаголи, които се спрягатъ смѣсено, сир. то по едно, то по друго спряжение. Такви глаголи се наричатъ *неправилни*. Глаголитѣ: *ямъ* и *дадѣхъ* сж неправилни, защото спряжението имъ не става всѣкога по единъ примѣръ, а въ нѣкои времена отпазва отъ общото правило; Тѣй наприм. Глаголтѣ отъ неопрѣдѣленъ видъ *ямъ* намѣсто да направи въ повелително наклонение *яй* както *викай*, *обикалай* прави *яждѣ*. Глаголтѣ отъ опрѣдѣленъ видъ *дадѣхъ* въ бъдеще време намѣсто да направи ще *дадѣ*, приема формата на неопрѣдѣлений видъ: *ще дамъ*. Въ всички друго тѣзи глаголи се спрягатъ напълно споредъ спряжението, къмъ което принадлежатъ.

Безлични глаголи.

За казуемото на безличнитѣ глаголи се взематъ глаголи, които не показватъ никакво лице. Такви глаголи се казватъ *безлични*.

Безличнитѣ глаголи се спрягатъ като другитѣ глаголи, нъ само въ трето лице, единствено число. За по-добро, тукъ се даватъ примѣри за спряжение на подобни глаголи.

ИЗЯВИТЕЛНО НАКЛОНЕНИЕ.

Настояще.

свѣтка се съвнува спи ми се

Прѣминжло несвършено.

свѣткаше се съвнуваше спѣше ми се

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

Свѣткало се е съвнувало е спѣло ми се е.

Прѣминжло относително.

свѣткало се бѣ съвнувало бѣ спѣло ми се бѣ

Прѣминжло относително.

свѣткало се е било съвнувало се било спѣло ми се било

Бжджще.

ще се свѣтка ще съвнува ще ми се спи

НАКЛОНЕНИЕ ПОВЕЛИТЕЛНО.

да (нека) се свѣтка да съвнува да ми се спи

НАКЛОНЕНИЕ УСЛОВНО.

Прѣминжло неопрѣдѣлено.

свѣткало се би съвнувало би спѣло ми се би

Бжджще прѣминжло.

щѣше да се свѣтка щѣше да съвнува щѣше да ми се спи.

За безлични глаголи се считатъ: *мръкна, мръкна, сънува, съна, тръгна, тръгна, спѣше, спѣше, спѣше се, спѣше се, спѣше се, спѣше се* и др. под.

Глаголътъ *имаъ* е отъ дѣйствителенъ залогъ, когато показва владѣние на нѣщо: *имаъ* (що) *пари*. Нъ когато се употреби въ смисълъ на съществуване на нѣщо, като напр. въ предложението: на свѣтътъ *има* и добри хора, тогава той се обръща на глаголъ отъ срѣденъ залогъ и става безличенъ: *има, имаше, имало е, имало бѣ, имало е било, ще има* и пр.

VIII.

Име Прилагателно

Всѣко прилагателно име показва свойството или призна-
кътъ, по който единъ прѣдмѣтъ се отличава отъ други. Ако
кажемъ напр. Ястието е *студено*; *сухий* хлѣбъ мжно се прѣ-
гнѣща; *славный* учитель е *добъръ*; *Петковата* книга е *нова*;
то думитѣ: *студено*, *сухий*, *славный*, *добъръ*, *Петковата* и
ново ще бѣдѣтъ прилагателни имена, защото сѣ приложени
при съществителнитѣ: *ястие*, *хлѣбъ*, *учитель* и *книга*, за
да покажатъ какви сѣ тия прѣдмѣти и по какво се отлича-
ватъ отъ другитѣ подобни прѣдмѣти.

Има ли прилагателни имена въ слѣдующитѣ прѣдложения:

Лѣтъ днитѣ сѣ дълги, а нощитѣ къси. — По насъ има много
диви свини. — И благополучната война съсипва народитѣ и е голѣмъ
грѣхъ; а неправедната война е грѣхъ непростителенъ. — Най достѣ-
пни и най поучителни книги за начинающий да прочита сѣ отбранитѣ
биографии. — Ваното е по-скъпо отъ брата.

По причина на различieto въ самитѣ свойства и призна-
наци, прилагателнитѣ имена се раздѣлятъ на слѣдующитѣ
четире разреда: *качественни*, *притежателни*, *обстоятел-
ственни* и *относителни*.

Качественнитѣ прилагателни имена показватъ всѣкога
таквои качество, което се намира въ самий прѣдмѣтъ и не
же да се усилюва и ослабява.

Въ прѣдложението: *примляемий* ученикъ заслужа *голям*
похвали — прилагателнитѣ: *примляемий* и *голям* ще
бѣдѣтъ прилагателни качественни, защото показватъ вътрѣшно
качество по прѣдмѣтитѣ: *ученикъ* и *похвали*.

Има ли качественни прилагателни между прилагателнитѣ въ
слѣдующитѣ прѣдложения?

Много вредни хора и животни се криятъ въ елситѣ гори. —
Послушнитѣ дѣца сѣ утѣшение за родителитѣ. — Слѣпий, безумный
и неакый съвѣтникъ за челоуѣка е гнѣвътъ. — Най неограничена
власть има онзи царь, който се обича отъ народътъ си. — Отли-
чнитѣ ученици получихъ похвали дѣстовѣ. — Петровий съседъ е
направель много почески нѣща.

Край селото старецъ ходи
 Бълоградъ и осгвпенъ,
 За рѣка го дѣве води
 Безъ отджшка по цѣль денъ

(В. Поповичъ)

Притежателнитѣ прилагателни показватъ не вътрѣшно качество на прѣдмѣтътъ, а кому принадлежи прѣдмѣтътъ: *Братовитѣ* ми книги се намиратъ въ *блищината* ми библиотека. Тука прилагателнитѣ: *братовитѣ* и *блищината* сѣ прилагателни притежателни, защото показватъ, чии сѣ книгитѣ и библиотеката.

Сестриното ми ножче завчера сѣ дойдо. — Ивановото ножче сѣ загуби. — Пенкцината кошничка сѣ развади.

Тихо ще го мода,
 Дѣтинскитѣ съзри
 Прѣдъ нег' ще изля
 Дано сѣ той смиди.

Обстоятелствениитѣ прилагателни показватъ гдѣкашнѣ и когашнѣ е прѣдмѣтътъ: *Пролѣтенъ* дѣждъ чака всѣки селянитѣ. — Вчерашний хлѣбъ е кисель. — *Тукашнитѣ* жители сѣ добри. — *Сливанскитѣ* аби сѣ прочути. — *Пирожкиитѣ* улици сѣ хубави.

Има ли обсегадателствени прилагателни въ слѣдующитѣ прѣдложения?

Африканскитѣ пустини сѣ безкрайни. — Минжлогодишната храна сѣ исхарчи. — Никой не знае, що ни готви утрѣшний денъ. — Бугайскій чай е много хубавъ. — Въ южнитѣ части на Европа климатитѣ е много умѣренъ. — Въ сѣвернатѣ части на Америка има много дивичѣ.

Описателниитѣ прилагателни имена показватъ материалъ или веществото, отъ което е направенъ или полученъ прѣдмѣтътъ. *Каменнитѣ* местове траатъ по-вече отъ *древнитѣ*. — *Конското* месо сѣ яде. — *Телешкиитѣ* кожи не струватъ много. — *О чето* масло е по-долно отъ *говедето*.

Зибльож. Прилагателнитѣ като: *конско*, *телешки*, *овче* и *говедо* нѣкогъ причисляватъ къмъ прилагателнитѣ притежателни, въ това не е толкози правилно, защото притежателнитѣ имена показватъ, кому принадлежи прѣдмѣтътъ сега, а цѣкъ *конското*, *телешкиитѣ* и пр. показватъ отъ какъвъ други прѣдмѣтъ, отъ какъвъ материалъ е произвошелъ, *станктѣ*

прѣдмѣтъ. По-правилно е прочее таквизи прилагателни да се смятатъ като прилагателни относителни.

Тѣи като прилагателнитѣ служатъ за опредѣление, както вече видѣхме, и за сказуемо, както ще видѣмъ по-долу, то тѣхното окончателно бива двойко: *пълно* и *услъчно*.

Когато прилагателното служи за опредѣление, тогава то се употребява въ пълно окончателно: *добрий* учителъ наставлява ученицѣтъ съ-кротость. — *Непокорний* ученикъ отчайва учителя. — *Тънкийтъ* ледъ бива превреченъ

Напротивъ, когато прилагателното служи за сказуемо, тогава то се употребява въ услъчно окончателно: Ученикътъ е *прилъженъ*. — Учителътъ е *добъръ*. — Дѣтскій умъ е *слабъ*. — Ледътъ е *тънкъ*.

Пълно и услъчно окончателно се срѣща само у прилагателнитѣ отъ мъжки родъ. Въ първий случай тѣи окончателъ на *ъ*, а въ вторий на *ий*.

Като показватъ качество на прѣдмѣтъ, качественитѣ прилагателни могатъ да искажатъ и мѣрката на това качество. Това свойство на качественитѣ прилагателни имена да показватъ различни стѣпени отъ едно качество въ разни прѣдмѣти, нарича се въ граматиката: *стѣпень за сравнение*.

Стѣпенитъ сѣ три: 1), *положителна*, когато се говори за качеството на прѣдмѣтъ безъ сравнение съ сящото качество въ други прѣдмѣти, като: *добрата* воля е *сжлощна* нѣщо. — Купихъ си *хубава* книга. — Перата ми сѣ *лоши*. — Градътъ е *мирень*. — Белото е *малко*.

2), *Сравнителна*, когато се сравнява сящото качество въ два прѣдмѣта и се показва, че въ единътъ отъ тѣи прѣдмѣти качеството е по-силно, въ по-голяма мѣра: Твоята книга е *хубава*, нѣ Петровата е *по-хубава*. — Стоягъ е *дараватъ*, нѣ Алеко е *по-дараватъ*. — Мастилото е *черно*, нѣ днавалъкъ е *по-черно*. — Шуконъ е *голямъ* градъ, нѣ Пловдивъ е *по-голямъ*. — Гроздието е *сладко*, нѣ захаръта е *по-сладка*.

3), *Превъзходна*, когато качеството на прѣдмѣтъ се сравнява не само съ стѣпенята на сящото качество въ единъ други прѣдмѣтъ, нѣ съ стѣпенята на това качество въ всичкитѣ подобни прѣдмѣти: Всички вий сте *добри* и *прилъжни* ученици, нѣ Иванъ е *най-добъръ* и *най-прилъженъ*. — Меж-

ду ученицитѣ има много *лѣнливи* момчета, нѣ Петко е *най-лѣнливъ*. — Първий снѣгъ бива *най-бѣлъ*. — *Най-тъмни* биватъ момцитѣ прѣвъ Октомвриа. — Паачината е *най-тъмното* отъ всичкитѣ тканя.

Отъ лезаното се види: 1) че за да направимъ отъ положителната стѣпень сравнителна, доста е да туримъ прѣдъ прилагателното качествено частицата *мо*: честитъ — по-честитъ; разуменъ — по-разуменъ; добрий — по-добрий; 2) че за да получимъ отъ положителната стѣпень прѣвѣсходна, потребно е да поставимъ прѣдъ първата стѣпень частицата: *най*: честитъ — най-честитъ; разуменъ — най-разуменъ; добрий — най-добрий.

За бѣлѣж. Като остатъци отъ старославянскій языкъ у насъ се е запазило да се образува прѣвѣсходната стѣпень и съ частицитѣ: *есе* и *прѣ* и съ окончанията: *ѣйшии* и *айшии*: *Прѣждрии* Творецъ; *Всеблагий* Богъ; *Святѣйшии* русскій Синодъ; *Височѣйшии* манифестъ.

Покажете въ каква стѣпень сж поставени прилагателнитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения:

Днешний урокъ бѣше по-мъченъ отъ вчерашний. — Родилъ се е на хубавъ денъ, на Великъ-денъ, кръститъ се е на по-хубавъ, на Гергьовъ-денъ. — Най-скъпото имане на челоуѣка е честта му. — Блаженѣйшии Екзархъ прѣбивава въ Цариградъ. — Не се показвай по-слабъ отъ другитѣ; нѣ мчи се да бѣдешъ най-прилѣжателенъ. — Прѣосвященний Иларионъ отдавна се поминъ. — Сега живѣе Прѣосвященнѣйшии Ангилъ.

За бѣлѣж. Освѣтъ тритѣ стѣпени за сравнение, прилагателнитѣ качествени иматъ свойство и да показватъ качеството въ умалителна отъ обикновенното мѣра, като напр. *бѣличкъ*, *бѣличка*, *бѣличко*; *суличкъ*, *суличка*, *суличко*; *пѣличкъ*, *пѣличка*, *пѣличко*. Въ такъвъ случай на прилагателнитѣ се придаватъ не нѣкакви частици, а само имъ се измѣнява окончанието: *грозенъ* — *гроанмѣкъ*; *широкъ* — *широкмѣкъ*.

За да могатъ да се прилагатъ при всѣко съществително име отъ какъвто родъ число и надежъ и да сж, прилагателнитѣ иматъ три рода, двѣ чела и толкова надежа, колкото ги има и у съществителното, при което стоятъ.

Русскій языкъ не е *богатъ*, нѣ *българскій* е още *по-бѣденъ*. — *Българската* книжнина се намира още въ *зача-*

тъкъ. — *Малкото ми дѣто не е до тамъ здраво.* — Учи-
 тольтъ навазва *маршалскиятъ* ученици. — Той много нравя
маршалскиятъ дѣца. — Тука *рускиятъ*, *богатъ* и *по-биденъ*
 сж турени въ единствено число и мъжскій родъ, защото сж
 съществителното *азикъ* има сжщитѣ число и родъ. *Българскитѣ*
 е поставено въ единствено число и женскн родъ, защото и
литература има единствено число и женскн родъ. *Малко-*
то има единств. число и срѣденъ родъ, защото и *дѣво* има
 такъвъ родъ и таквои число. Най-носия, *маршалскиятъ* при
 ученици има множеств. число и мъжскн родъ, защото и сж-
 ществителното ученици е поставено въ сжщитѣ родъ и число.

По този начинъ всѣко прилагателно име се разделя въ
 следующитѣ шестъ отношения: *отъ кой е разрадъ*, *отъ кой*
родъ, *отъ кое число*, *отъ кой надежъ*, *отъ каква степенъ*
за сравнение и съ какво окончание.

Прилагателнитѣ имена се склантагъ заедко съ съществител-
 нитѣ; нъ тука се даватъ примѣри и за обидното име
 склонение, за да се упражняватъ ученицитѣ и въ таквои
 склонение.

СКЛОНЕНИЕ

на прилагателнитѣ имена.

1. Прилагателни съ вѣлие окончание.

Число единствено.

Имен.	старий	господиѣ	синий (тъ)	овчий (тъ)	кожуѣ
Дател.	старому	господиу	—	—	—
Винит.	стария	господиѣ	синий (тъ)	овчий (тъ)	кожуѣ
Зват.	старий	господиѣ	синий	овчий	кожуѣ

Число множественно.

Имен.	}	стари (тъ)	сини (тъ)	овчи (тъ)	кожуи и кожухи
Винит.					
Зват.					

2. Прилагателни съ устѣно окончание.

Число единствено.

Имен.	старъ	человѣкъ	стара жена	старо перо
Винит.	стария	человѣкъ	стара жена	старо перо
Зват.	старъ	человѣче	стара жена	старо перо

Число множественно.

Имен. Винит. и Звателенъ за вслчкитъ три рода: старъ.

Число единственно.

Имен.	снѣ	плать	снѣ	дрѣка	снѣ	небо
Винит.	снѣ	плать	снѣ	дрѣка	снѣ	небо
Зват.	снѣ	плать	снѣ	дрѣка	снѣ	небо

Число множественно.

Имен. }
 Винит. } снѣи платье, снѣи дрѣки, снѣи небо.
 Зват. }

Заблѣн. Прилагательнитъ съ окончаннѣи на *чѣи, снѣи* и *снѣи* въ мжеский родъ имать усѣчено окончаннѣи. Чѣи не можемъ слѣдовательно да пишемъ и каземъ: овчѣи рной, козѣи ревь и человѣческѣи родъ, а требва да казвамъ: овчѣи рной; козѣи ревь и человѣческѣи родъ.

Склонете прилагательнитъ въ слѣдующитъ предложеня по трѣтѣи рода и по двѣтѣ окончаня:

Добрь приятель ми даде полезень съвѣтъ. — Лисчата кожа не топли добрь. — Вълчѣи ревь е неприятенъ за человѣческото ухо. — Козивяний човаль трае много. — Въ Добруджа имла много овчѣи масло. — Медяна цѣта радавалъ на Харалампиевъ-день. — Малечкий сждъ не е праздниъ. — Горнитъ стаи сж по-сухи и по-здрави. — Божѣи день не е търговскѣи къща.

У III

Име числительнѣи.

Числителното име показва числото на предметитѣ.

Числительнитѣ имена се раздѣлятъ на два разредъ: *количественни* и *поредни*.

Количественнитѣ числителни имена показватъ, колко сж на брой или на мѣра предметитѣ: *три* вола; *четыре* оки; *половина* листъ; *четвъртъ* килограмъ; *шестима* другаре; *троица* пкници; *двоенъ* интересъ; *трѣйна* загуба. *Дужиѣи*: *три*, *четыре*, *половина*, *четвъртъ*, *шестима* и *троица* като

показватъ числото или количеството на предметитѣ, тѣи сж числителни количественни имена.

Сжщо така ще бъдатъ числителни количественни и думитѣ: *двоенъ* и *тройний*, защото показватъ нѣколко числа наедно, въ единъ предметъ.

Забѣлѣжка. Тѣзи последнитѣ числителни по никовой начинъ не трѣбва да се причислятъ къмъ пореднитѣ, защото не показватъ мѣстото по редъ на единъ кой-да-е предметъ; а числото на частитѣ въ единъ кой да е предметъ: *двоенъ* интересъ = два интереса; *четворно* платно = платно на четири нѣжки; *троенъ* съюзъ = съюзъ за три предмета; *тройственъ* съюзъ = съюзъ отъ три лица.

Редовнитѣ числителни показватъ не числото на предметитѣ, а мѣстото имъ въ редътъ на другитѣ подобни предметити: *вторий* столъ на *третьото* отдѣление; *пѣсенъ четвърта*; *петдесетий* псаломъ е много умалителенъ; пѣли ли сж първи пѣтли и *втори*. Тука думитѣ: *вторий*, *третьото*, *четвърта*, *петдесетий*, *първий* и *вторий* сж числителни поредни, защото показватъ на кое мѣсто въ редътъ на другитѣ подобни предметити стоятъ предметитѣ, при които стоятъ тѣзи числителни. Като кажемъ: *вторий* столъ, ний не разбираме два стола наедно, а само този столъ, който стои на второто мѣсто по редъ.

Отъ количественнитѣ числителни само *единъ*, *два*, *двоенный* и др. под. иматъ родове: *единъ* столъ, *една* книга *одно* перо, *два* вола, *два* крави; всичкитѣ други сж безъ родъ: *петъ* вола, *петъ* книги, *петъ* пера; *десетъ* стола, *десетъ* постелки, *десетъ* имена; *двѣста* тома, *двѣста* книги, *двѣста* момчета.

Единъ и *два* се скланятъ както слѣдва:

Число единственно.

	М. р.	Ж. р.	С. р.
Имен.	единъ	една	одно
Дател.	едному	—	—
Винит.	единъ	една	одно

Число множественно нѣма, защото едното не може да бъде нѣколко. Наистина, въ българския языкъ често се чува думата *едни*, въ тая дума не показва число, а прѣносно озна-

два мъком: *Едни* (нѣкои) гледатъ свадба, други брѣдва; *едни* (нѣкои) отъ ученицитѣ се учятъ много добръ, други сж небрѣжни. *Два* за мъжскій родъ; за женскій и срѣдний родъ прави *два*.

Количественнитѣ: *двама, двоица, троица, петима, осмина, малцина, неколцина* и на тѣхъ подобнитѣ иматъ само мъжскій родъ. Ний можемъ да кажемъ: *трима* пятници, *осмина* работници и *неколцина* граждани, нъ никога не трѣбва да говоримъ: *трима* учителки, *осмина* жени и *неколцина* гражданки.

Третица, осмина, десятица (въ смисълъ на дробъ), *милионъ, хиляда, половина, четвъртъ, двойка, тройка, стошма* (въ смисълъ на сто равно) и други подобни се скланятъ по примѣритѣ на съществителнитѣ имена

Число единственно.

Имен.	десетина	милионъ	четвъртъ	двойка
Винит.	десетина	милионъ	четвъртъ	двойка
Зват.	десетино	милионе	четвърте	двойке

Число множественно.

Имен.	} десетина	} милиони	} четвърти	} двойки.
Винит.				
Зват.				

Всичкитѣ други числителни количественни сж нескланяеми.

Редовнитѣ числителни и количественнитѣ *двойний, тройний* и др. подобни се скланятъ по примѣритѣ за прилагателнитѣ имена и често съ двѣтъ окончания: пълно и усѣчено.

Число единственно.

Имен.	първий	— първъ	първа	първо
Дател.	първому	—	—	—
Винит.	първий, я	— първъ	първа	първо
Зват.	първий	— първъ	първа	първо

Число множественно.

Имен.	} първи	} първи	} първи
Винит.			
Зват.			

Число единствено

Имен.	тройний	—	троснъ	сѣюзъ	двойната	полза
Винит.	тройний	—	троснъ	сѣюзъ	двойната	полза
Зват.	тройний	—	троснъ	сѣюзе	двойна	ползо

Число множественно.

Имен. Винит. Зват. тройни сѣюзи, двойнитѣ ползи.

Забѣлѣжка. 1. Когато числителното поредно състои отъ нѣколко числа, тогава само послѣдното отъ тѣхъ се обръща на поредно, а всичкитѣ прѣдиджци си оставатъ количествени и не се скланятъ. Тѣй, напримѣръ, ний не можемъ и не трѣбва да казваме: въ *шмладна осмьсотна седемдесета и десега* година, а трѣбва да говоримъ: въ *шмлада осмьсотинъ и седемдесетъ и десега* година.

Забѣлѣжка. 2. Ако и нескланяеми, количественитѣ числителни приематъ подирѣ си членъ, когато стоятъ прѣдъ извѣстни намъ прѣдмѣти. Въ такъвъ случай нѣкон отъ тѣхъ приематъ членъ *тъ*, други *та*: напр. *тридесетътъ* болници по край Дунавъ сж вече готови. — *Потиммата* пхтници пристигнахх. — *Николцината* закѣснѣли панаирджии се завържихх. — Полицията докара *дванадесетътъ* разбойници отъ гората. — Дѣтето счупи и *трить* стола.

IX

Мѣстоимение.

Както видѣхме, *мѣстоименито* е таквази часть на рѣчьта, която се употрѣбява на мѣсто име съществително, или прилагателно, когато не е нужда да се поменува направо прѣдмѣтътъ или качеството му.

Като кажемъ, напримѣръ: *азъ* съмъ человекъ; *той* е добро момче; *ваший* конь е много лудъ; *твоего* перо е развалено, а *моята* книга е оцанана, — съ думитѣ: азъ, той, ваши, твоето и моята ний обозначаваме прѣдмѣтитѣ и качества имъ не съ тѣхнитѣ имена, а съ други думи, които за-

мѣняватъ тѣзи имена и които по тая именно причина се и наричатъ *мѣстоимения*.

Мѣстоименията най-напрѣдъ биватъ или *свѣдѣствителни*, или *прилагателни*.

Свѣдѣствителнитѣ мѣстоимения сѫ онѣзи, които замѣняватъ въ рѣчта свѣдѣствителни имена; като *азъ* (Петръ), *ми* (Иванъ) *той* (Драганъ) *тий* (Стоянъ, Христо и Петко), *мий*, *сый*, *нищо*, *нищо*, *себе*, *кой-то*, *маже* и др. подобни.

Прилагателни сѫ мѣстоименията, които замѣняватъ прилагателни имена, като: *такъвъ* (голѣмъ, чрвенъ), *твой* (Петровъ), *нашъ*, *какъвъ*, *чий* и пр.

По особенното си значеніе мѣстоименията се раздѣлятъ на слѣдующитѣ разреди: 1) *лични*, 2) *примѣжателни*, 3) *свѣдѣствителни*, 4) *относителни*, 5) *указателни*, 6) *опредѣлителни* и 7) *неопредѣлителни*.

1. *Лични* мѣстоимения се казватъ тѣзи, които замѣняватъ имената на тритѣ лица въ разговорѣтъ, сир. на лицето, което говори: *азъ*, *ми*, на лицето, което слуша: *ми*, *сми*, най-послѣдъ на лицето, за което се говори: *той*, *ял*, *та*, *тий*, (*ея*, *яна*, *оно*, *они*).

Дойде вродѣтъ; ластовицѣ
 Насъ отново посѣти;
 Добрѣ дошла мила цѣчка,
 Ти у насъ си погости!
 Ний сме ради да те видимъ
 Пакъ у старето гнѣздо;
 Раскажи ми да те чуемъ,
 Що ли носишь ти добре.

(В. Цюковичъ).

СКЛОНЕНИЕ

на личнитѣ мѣстоимения.

Първо лице за 3-тѣ рода.

Второ лице за 3-тѣ рода.

Число единствено.

Имен. азъ
 Дательн. менѣ, менѣ, ми
 Винит. мене, ме
 Звател.

ти
 тебѣ, тебѣ, ти
 тебе, те
 о, ти

Число множественно.

Имен.	НИЙ, НИЕ, НИ	ВИЙ, ВНЕ, ВИ
Дател.	НАМЪ, НИ	ВАМЪ, ВИ
Винит.	НАСЪ, НИ	ВАСЪ, ВИ
Зват.	О, НИЙ	О, ВИЙ

Третьо лице.

Число единственно.

	<i>М. р.</i>	<i>Ж. р.</i>	<i>Ср. р.</i>
Имен.	ОНЪ, ТОЙ	ОНА, ТЯ	ОНО, ТО
Дател.	НЕМУ, МУ	НЕИ, И	НЕМУ, МУ
Винит.	НЕГО, ГО	НЕЯ, Я	НЕГО, ГО

Число множественно.

За тритъ рода:

Имен.	ТНЙ, ОНИ
Дател.	ТЪМЪ, НИМЪ, ИМЪ
Винит.	ТЪХЪ, НИХЪ, ИИ

Личното мѣстоимение *себе*, съкратено *се*, като се употребява само за допълнение, има само два падежа: дателенъ: *себѣ, см*, и винителенъ: *себе, се* и въ тритъ рода.

Покажете личнитъ мѣстоимения въ слѣдующитъ предложениа и кажете отъ кое сж лице, отъ кое число, кой падежъ и кой родъ.

Азъ му рѣкъъ да дойде, а той се отнаа. — Тх не си бжръ вчера на училището. — Ученицитъ дойдяхъ и учителтъ ги похва-ли. — Той имъ подари во една книга. — Тѣхъ похвалихъ и настоя-телитъ (похвалихъ ги и настоятелитъ). — Дойде ми наумъ да ви поштамъ: дадохъ ли ви награда на испитаннето?

2. Притежателнитъ мѣстоимения заивяватъ притежател-нитъ прилагателни имена и показватъ на кое отъ тритъ лица принадлежатъ прѣдметитъ. Такива сж: *мой, твоей, неговъ, маинъ, вашъ, тѣхенъ, свой* и др.

СКЛОНЕНИЕ

на притежателнитъ мѣстоимения,

Число единственно.

	<i>М. р.</i>	<i>Ж. р.</i>	<i>Ср. р.</i>
Имен.	МОЙ СИНЪ	МОЯ	МОЕ
Дател.	МОЕМУ СИНУ	—	—
Винит.	МОЙ, А СИНЪ	МОЯ	МОЕ
Зват.	МОЙ СИНЕ	МОЯ	МОЕ

Число множественно.

За тритъ рода.

Имен. Винит. Зват. мом.

Число единственно.

	<i>М. р.</i>	<i>Ж. р.</i>	<i>Ср. р.</i>
Имен.	ваший (тъ)	ваша (та)	ваше (то)
Дател.	вашему	—	—
Винит.	ваший я, (тъ)	ваша (та)	ваше (то)
Зват.	ваший	ваша	ваше

Число множественно.

За тритъ рода и за вси падеши: ваши.

Число единственно.

	<i>М. р.</i>	<i>Ж. р.</i>	<i>Ср. р.</i>
Имен.	тѣхний, тѣхонъ	тѣхна	тѣхно
Дател.	тѣхному	—	—
Винит.	тѣхний, я, тѣхонъ	тѣхна	тѣхно

Число множественно.

За тритъ рода: тѣхни.

За бѣ и вѣ ж. Притежательнитѣ мѣстоимения по нѣкога се исказватъ и събратено и ний сме длъжни въ таквизи случаи да ги отличаваме отъ личнитѣ мѣстоимения, на които сж подобни. Ний казваме напимѣръ: забравихъ *си* книгитѣ, на мѣсто: забравихъ *своитѣ* книги; писмото *ти* получихъ, на мѣсто: *твое* писмо получихъ; домътъ *имъ* изгорѣ, на мѣсто: *тѣхний* домъ изгорѣ; книгитѣ *ми* останяхъ въ училището, на мѣсто: *момтъ* книги останяхъ въ училището.

Покажете притежательнитѣ мѣстоимения въ слѣдующитѣ прѣдложения:

Моето писмо е по-просто отъ твоето. — Учителътъ не му адреса писмото. — Къщата ви не прилича на тѣхната. — Наший градъ е по-малкъ отъ ваший. — Нейний синъ не се учи добръ. — Ще си идешъ ли въ къщата си? — На връщане донеси ми неговата книга.

3. Въпросителнитѣ мѣстоимения служатъ за питаніе, кой е именно прѣдмѣтътъ, за който се говори, отъ какво естество е, какъвъ е, колкъ е, чий е и др. под. *Кой* дойде? — *Иванъ*. *Чия* е тая книга? — *Що* е това? — Каква е къщата.

СКЛОНЕНИЕ.

на въпросителните мѣстоимения.

Число единствено.

	М. р.	Ж. р.	Ср. р.
Имен.	кой, чий	коя, чия	кое, чие
Дат.	кому —	— —	— —
Винит.	кого, чий	коя, чия	кое, чие

Число множествено.

Имен. и Вин. за тритъ рода: кои, чии.

Число единствено.

	М. р.	Ж. р.	Ср. р.
Имен.	какъвъ, какъвъ, колъвъ,	каква, колка	какво, колко
Вин.	какъвъ, колъвъ	каква, колка	какво, колко.

Число множествено.

какъви, колки, колъви.

4. Относителните мѣстоимения служатъ за показване, че слѣдующитѣ подиръ тѣхъ думи се отнасятъ къмъ показанъ въ сжщото прѣдложение прѣдмѣтъ: *който* се мачи, той се ижчи; *каквото* повикало, таквозъ се отделикнжло; *видѣхъ* се съ *человѣкътъ*, за *когото* ми бѣхте говорили, — тука мѣстоименията: *който*, *каквото* и *когото* сж относителни, защото показватъ, че послѣдующитѣ думи: *мачи се*, *повикало* и *бѣхте ми говорили* се отнасятъ къмъ исказанитѣ въ сжщитѣ прѣдложения прѣдмѣти: *той*, *таквозъ* и *человѣкъ*.

Относителнитѣ мѣстоимения ставатъ отъ въпросителнитѣ, като се прибави на послѣднитѣ частицата *то*: *кой*, *който*; *какъвъ*, *какъвъто*; *чий* *чийто*. Тий се скланятъ сжщо като въпросителнитѣ мѣстоимения: Им. *който*, Дат. *комуто*, Вин. *когото* (за лица) *който* (за други прѣдмѣти) *който* и пр. и пр.

Има ли въ слѣдующитѣ прѣдложения относителни мѣстоимения и отъ кой родъ и надежъ сж?

Колкото е по-голямо дървото, толкова е по-голяма сѣнката му. — Който копае другиму трапъ, той самъ пада ватрѣ. — Какъвъто е учителтъ, такъвъ ще бжде и ученикътъ.

5. Съ указателнитѣ мѣстоимения ний си служимъ да посочваме прѣдмѣтитѣ и тѣхнитѣ качества. Тий сж: *тоя* или *тойзи*, *онзи*, *тая* или *тази*, *оная* или *онази*, *туй* или *това*, *онуй* или *онова*, *такъвъ*, *толкъ*, *макъвъ* и др. *Тойзи* столъ не е до тамъ здравъ. — *Туй дѣте* е болѣничаво. *Такъози* писмо не съмъ виждалъ до сега. — Каквито ти сж другаритѣ, *такъвъ* ще станешъ и ти. — Сладко яде само *тойзи*, който много се труди. — *Тая* книга е почти *толкъва*, колкото е и библията.

СКЛОНЕНИЯ.

<i>М. р.</i>	<i>Ж. р.</i>	<i>Ср. р.</i>
	Число единствено.	
Имен. <i>тоя</i> , <i>тойзи</i>	<i>тая</i> , <i>тази</i>	<i>това</i> , <i>туй</i>
Дат. <i>томува</i>	— —	
Вин. <i>тогова</i> , <i>тогови</i> , <i>тови</i>	<i>тая</i> , <i>тази</i>	<i>това</i> , <i>туй</i> .

Число множествено.

Имен. и винит. за тритѣ рода: *тия*, *тѣзи*, *тѣйзи*.

По сжщий пригѣръ се скланятъ и *онзи*, *оная* или *онази*, *онуй* или *онова*. А *такъвъ*, *толкъ* и др. под. се скланятъ по въпросителнитѣ: *какъвъ* и *колкъ*.

6. Определителнитѣ мѣстоимения служатъ да определяме подлинността на прѣдмѣтътъ: *Самси* учителтъ ми каза, че ти не се учишь добръ. *Всъки* (всѣкой) е длъженъ да обича ближнитѣ си. — *Всъка* мома не гѣе на хорото. Той си подарилъ *всичкото* имание на училищата. — *Цѣль* день съмъ се грудилъ надъ вчерашната задача.

Таквизи мѣстоимения сж. *самъ*, *самси*, *самий*, *сжщий*, *цѣль*, *цѣлий*, *всичкий*, *всъкой*, *всъкакъвъ* и др. под.

Отъ тѣхъ: *самъ* и *самий*, *цѣль* и *цѣлий*, *цѣла*, *цѣло* се скланятъ по пригѣритѣ за прилагателнитѣ имена.

Всъкой или *всѣкий*, *всъка* *всѣко* и *всъкакъвъ* се скланятъ по въпросителнитѣ мѣстоимения: *кой* и *какѣвъ*.

Всичкий, *всичка*, *всичко*, и *весь*, *вса*, *все* се скланятъ както слѣдва:

	Число единствено.	
Имен. <i>всичкий</i>	<i>всичка</i>	<i>всичко</i>
Вин. <i>всичкий</i>	<i>всичка</i>	<i>всичко</i> .

Числа множественно.

Имен. вин. за тритѣ рода: всички.

Имен. вин. весь, вся, все, вся.

7. Неопредѣлительнѣ мѣстоименя служатъ да опредѣляемо предѣлительнѣ но единѣ неочетнѣ, неопредѣленѣ начинѣ. Такиши сж: *някой, нѣщо, никой, нищо, кой-да-е, кой годѣ, някой-си, другъ*, и др. под.

Нѣкои (неопредѣлено: кои) граждане не обичать да помагать на училищата. — *Никой* не счята себе си за недостойнѣ. — Има ли нѣщо за яденіе? — *Нѣма нищо*. — Нека се яви *кой годѣ*. — Дайте ми какво-годѣ ястие. — Учителть ми даде друга книга.

Нѣкой и *никой* се склоняють по примѣрьтѣ на въпросителного мѣстоименне *кой*.

По ский примѣрь ще се склоняють и *кой годѣ* или *кой-да-е*, като се пригургать при всеки родѣ, число и падежъ частитѣ: *годѣ* и *да-е*:

Кой-годѣ, кому-годѣ, кого-годѣ, моя-годѣ, кое-годѣ, кои-годѣ.

Нѣщо, нищо и *що-годѣ* сж нескланяеми.

По кои примѣри трѣба да се склоняють *какъвъ-годѣ* и *другъ*, или *другий*?

Направете разни упражненія върху мѣстоименіето, като имате прѣдѣ очи разнитѣ мѣстоименія въ слѣдующитѣ прѣдложения.

Той ни учи на много добри нѣща. — Хвалять ни прѣдѣ очитѣ, а корятъ ни задѣ гърбътъ. — Географіята ни учи, каква е земята, когда е, какво има по нейната повърхнина и какви сж проведенията, които я украшавать. — Когато нѣкой отъ рижскитѣ пѣяководци тържествувалъ побѣдитѣ си надѣ неприятельтъ, едитѣ публиченѣ глашатай непрѣставалъ да му повтаря: не забравяй, че си смъртенъ! — Неизтѣли едно дѣте, кого най-много обича, а то отговорило, който не учи на добро. — Когато ви викатъ на помощъ, не се отричайте да се заточете. — Кой счупи часовникътъ? — Счупи го Иванчо. — Нашата кляда е хубава, нѣ тѣхната е по-хубава. — Вашѣ ли е този ключъ? — Тогава чий ще баде? — Не сж най-много онѣзи, които най-много плачатѣ. — Монѣ злочестини сж гольми. — Тий не каратъ да не вѣрвамъ на всичкий свѣтъ, защото вчера ни приятели не сж вече такъзи и въ нещастията ми. — Оставете дѣцата да дойдѣтъ при мене, защото царството небесно е за тѣхъ и за онѣзи, които имъ приличать. — Отгдѣ си купихте тѣзи пера? — Аресвате ли ги? — Купете отъ тѣхъ и за мене. — Не мислете добро за такъвъ человѣкъ, който говори ако за приятели си. — Кому да вѣрвамъ, когато и най-добритѣ ни приятели ни надавать? — Какъвъ человѣкъ е билъ тойъ, който е немислилъ

книгопечатанието? — Ний сме длъжни вѣчно да му благодаримъ. — Кой пишуваше вчера отъ училището? — Чето мие се записа въ черната книга, той пишуваше. — Смиреноухрието прилича на гжето дърво, което крие своитѣ плодове въ гжститѣ си листи. — Когато неволно онеправдихъ нѣкого, мачи се въ сжкий денъ да поправиш неправдата. — Има такви хора, които всяко укоряватъ, догдѣто то се върши отъ другитѣ; нъ щомъ поематъ сами да вършатъ, всяко покарватъ отъ азѣ на по-азѣ.

Нарѣчие.

Както видѣхме, нарѣчието е нескланяема частъ на рѣчьта и служи за обстоятелствени пояснения въ прѣдложението.

Нарѣчиата едно време сж били скланяеми части на рѣчьта, нъ отъ често употрѣбление останжли сж най-послѣ въ една неизмѣнна форма. Напр. *вчера* е стангло отъ скланяемото *сѣчерь, всѣчера, вѣчера*; *утрѣ* е стангло отъ прѣдложниѣ *падежъ на утро* и т. н.

По тая причина всичкитѣ почти нарѣчия сж производни думи и се производатъ отъ всичкитѣ почти скланяеми части на рѣчьта, както слѣдва:

1. Отъ сжществителнитѣ имена: отъ *долъ* — *долу*; отъ *денъ* — *день* или *денемъ*, отъ *нощъ* *нощъ* или *нощесъ* и др. н.

2. Отъ прилагателнитѣ имена: отъ *мѣсеченъ* — *мѣсечно*; отъ *человѣчески* — *по челоуѣчески*, отъ *български* — *по-български*; отъ *хубавъ* — *хубаво*, отъ *добъръ* — *добръ*; отъ *пѣшъ* — *пѣшкомъ*, отъ *твърдъ* — *твърдъ*.

3. Отъ числителнитѣ имена: отъ *единъ* — *еднажъ* — *въ еднажъ, веднажъ*; отъ *три*, *трижди*, отъ *двѣ* — *надъ* и т. н.

4. Отъ мѣстоименията: отъ *мой* — *по моему*, отъ *самъ* — *насамъ*, отъ *що* — *защо?* отъ *весь* — *свѣстмъ всеми, свѣсждъ, свѣда* и *свѣкога*, отъ *сей* — *сега*, отъ *той* — *тамъ, оттамъ*, отъ *вой* — *къдъ, къдъ, отеждѣ* и пр.

5. Отъ глаголитѣ: отъ *сѣдя* — *сѣдишкомъ*; отъ *ходя* — *ходишкомъ*, отъ *почести* — *почти* и пр.

Като служатъ за искавание на обстоятелствата, нарѣчиата се раздѣлятъ:

1. На нарѣчия за време, които сж: *зима, лѣтъ, есенъ, лѣсенъ, прольтея, день, ноцъ, оса, утръ, вчера, зоранка, днесъ, прѣди, послъ, синаи, всѣкога, тогва, клата, май-послъ, отдавна, рано, късно, пакъ, одевъ, кога? откага? отколы* и др. под.

2. На нарѣчия за мѣсто, които сж: *тука, тамъ, близу, надалечъ, идѣто, нийдѣ, навсѣждѣ, отъкъ, едъръ, отъкъдѣ, отсамъ, около, наспрѣдѣ, откъдѣ, оттука, нѣкъдѣ, зоръ, долъ, нависоко, идѣ, къдѣ, навкъдѣ* и др. под.

3. На нарѣчия за качество и количество. Тий сж: *какъ, колко, добръ, злъ, хубаво, сладко, скоро, тѣло, яко, лесно, мъчно, сѣрно, чисто, понашевски, тѣй, инакъ, полека, напусто, насънъ, налетъ, веднажъ, толкозъ, много, малко, нѣколко, доста, доволно, повече, колчимъ, толкози, колкото, нѣколко, намстинъ, сѣроятно, почти, ужъ, не, никакъ, съвършено, бързешкомъ, ходящецъ, тѣй ли? дѣйствително* и др. под.

Нарѣчията: *покрай, противъ, срѣщъ, около, прѣди, подиръ, отзадъ* и нѣкои други понѣкога иматъ значение и на прѣдлови. Ако подиръ тѣхъ стои съществително, тий сж прѣдлови; ако стоятъ сами, тий сж нарѣчия. Въ прѣдложеннето: *Подиръ ще дойдъ у васъ* — думата *подиръ* е нарѣчие, защото стои сама; а въ прѣдложеннето: *Подиръ обѣдъ ще дойдъ у васъ* тая същата дума е прѣдлогъ, защото стои прѣдъ съществително име.

Защо въ послѣдний случай нарѣчието да се обръща на прѣдлогъ?

Покажете нарѣчията въ слѣдующитѣ прѣдложения и отгичете ги на разреди!

Тука долу ний не знаиме, що се върши въ небесата. — Търсишь си книгата на всѣкъдѣ, нѣ никкъдѣ не я намеришь. — Вчера никкъдѣ не излѣзъхъ. — Днесъ ще ходя много, защото имамъ работа повъвъ. — Гдѣ живѣять вишь прѣлѣтнитѣ птици? — Отгдѣ идхъ припролетѣ? — Твойтъ братъ е тука: защо го търсишь другадѣ? — Нийдѣ нѣма толкови търговци, какъто въ Америка. — Тадѣва е зелено, нѣ нататѣкъ е сухо. — Не търси книгата около столѣтъ а отгорѣ му. — Има мѣста, които отблизу не сж хубави, има други, които отдалечъ не се аресватъ. — Ккъдѣ ми е книгата? — Тя не е тука. — Вий вѣроятно сте я скрили нийдѣ. — Азъ ще ви я донескъ веднага. — Както земята не ражда всѣкоги и на всѣкъдѣ босилекъ и ружа, тѣй бжцо и свѣтътъ не ни дава всѣкога само удоволствие. — Прочитаннето на дошви книги малко не-малко разваля крѣпкий

уль на младитѣ. — Който иска да бѣде искрено почтенъ челоуѣкъ, той трѣбва да дѣйствува не само честно, нъ и откровенно. До сега сѣмъ се учили небрѣжно, ва нишудѣ ще се мачи да бѣдѣ по-прилично. Ако времето утрѣ бѣде добро, ще направя расходка коденкоу. Азъ ще прѣкарамъ денѣтъ по-весело отъ васъ — Най-кубаво отъ птицитѣ пѣе славейчето. — Умний челоуѣкъ не говори, до гдѣ не си притѣгли думитѣ. — Не тичайте толковъ бържѣ, защото не мож да ви стигнѣ. — Стояте слуша уроцитѣ по-внимательно, нъ сестра ми ги научава по-лесно. — Какъ отивате съ уроцитѣ отъ клѣнето Р. — Нѣмъ мочемъ да гдѣне доста приятно.

ХІ

Междумѣтия.

Междумѣтията сѣ нескланяеми думи, които показватъ нѣ-какво усѣщаніе у челоуѣка. Тии се употребяватъ между другитѣ думи на прѣдложеніето и затова се наричатъ *междумѣтия*.

По причина на различіето между самитѣ усѣщанія междумѣтията биватъ отъ два рода. Едни отъ тѣхъ показватъ усѣщаніе на онова, що происходитъ въ насъ, и се наричатъ *въсклицателни*. Такви сѣ слѣдующитѣ междумѣтия:

За удивленіе: *бе! бей! тю!*

За скърбъ, болѣсть и страхъ: *охъ! ухи, тѣжко и горко! горкана! оле! ой!* За негодование: *пфю!*

За одобрение и радость: *ахъ! охъ-охъ! браво! ура!* За млчание: *ссс! ццц!*

За смѣхъ: *ха-ха-ха; хи-хи-хи.*

За повиждане: *ой! хей! ей, ти!* За показване: *на! ето.*

За увѣряване: *ей ей! да!* За запитване: *а? е?*

За понужденіе: *дѣ! шайдѣ! я (иди)!*

Други показватъ усѣщаніе на онова, което происходитъ вънъ отъ насъ сир. какво впечатленіе ни прави извѣстно дѣйствието или какъвъ звукъ съпровожда това дѣйствието. Затова тѣи се наричатъ *звукopodobнелни*. Такви сѣ:

За изображение на паданіето: *бухъ! плъсъ! тупъ!*

За изображение на ударѣтъ: *цанъ, шланъ! шлонъ, тупл-жула, дзълъ дзълъ! тропъ-тропъ! шумъ-шумъ! дакъ-дунъ.*

За изображение на разни гласове: куку! кукурису! цуцуну и др. под.

Потиснете какви се междуметията въ следующитѣ предложениа:
 Безъ здравно, уни, нѣма щастие! — Охъ, колко хора нѣбъхъ да бѣждѣ добродѣтели, ако биха могли да видятъ съ очитѣ си красотата на добродѣтелта! — Какво слушамъ азъ, а? какво казвате? — Ахъ, колко е хубаво това мѣсто! — Ой, изгорѣ ми ржката? — Отечеството ни спечели, ура! голѣма побѣда! — Хайде, махнете се оттука. Въ гнѣвътъ и разпалеността си той, пляйтъ! удари другарятъ и приятелтъ си! — Ний сѣдѣхме край водата, когато единъ камѣкъ, папъ, падна прѣдъ наши въ водата и ни допрѣска. — За попѣтъ приказвахми и попѣтъ, тропъ, исправи се прѣдъ наши. — Догдѣто си мисляхме, кое време може да бѣде, ето ти пѣтлитѣ кукурису! почнахъ да пѣятъ. — Хей, Никола, я донеси ми книгитѣ! — Каквѣтъ срамъ, пфю, за нашето отечество да развѣжда таквиия граждане! — Тсъ! мълчи! — Доиде ли пролѣтъ, кукувицата захваща, куку! куку! да огласява гората съ своятъ плачевенъ гласъ! — На! ето ти сѣтнинитѣ отъ лошаото въседѣдане. — Войскитѣ ни, браво! хубава храбрость показахъ.

ЖИІІ.

Замѣняване на думитѣ.

Частитѣ на рѣчьта като происходятъ една отъ друга, тѣи често се взематъ една намѣсто друга, сир. често се взема съществително намѣсто прилагателно, глаголъ намѣсто съществително, съществително намѣсто нарѣчие и т. нат.

Тѣи напр. отъ прилагателното *бѣлъ* като ставатъ съществителнитѣ: *бѣлмо* и *бѣлима* и глаголитѣ: *бѣля*, *бѣлятъ* и *бѣлисамъ*, а отъ числителното *два-двойка*, *двоица*, *двойно*, *дважъ* и *удвѣлямъ*, то много пжти иде по-лесно да се замѣняватъ частитѣ на рѣчьта една съ друга и да се постави съществително тамъ, гдѣто трѣбаше да стои прилагателно или друга нѣкоя часть на рѣчьта.

Отъ това слѣдва, че ний можемъ да вземаме.

1. За подлогъ не само съществително име, нъ и прилагателно и глаголъ, разбира се, като имъ придаваме смисълъ на съществително име.

Напр. богатство често прѣврътъ бѣдитѣ. — **Разум-**
ство не се сърдят на приятелитѣ си за нищо и никакво. —
Безчестнието вѣкога се мачигѣ да вечеригѣ добригѣ хора.
 Въ тѣзи прѣдложѣния подлогѣтъ е исказанѣ съ прилагателно
 име, нѣ ний вѣкога трѣба да разбираме подѣ прилагателното
 прѣдмѣтъ: хора съ богатство, лица разумни, хора безчестни
 = богатани, разумници и безчестници.

Да се лъже е безчестно нѣщо. **Да се ямугаа** прѣвъ
 нови мѣста е много приятно. Тука подлогѣтъ е исказанѣ съ
 глаголѣ, подѣ който сѣщо тѣй трѣба да се разбира сжществи-
 телно: **лъжата** е безчестно нѣщо; **ямугането** прѣвъ нови
 мѣста е приятно.

По нѣкога за подлогѣ се взематѣ и нескланяеми части на
 рѣчѣта, наприм. междумѣтие и цѣло прѣдложение: жалостното
азъ! неволно се истръгнѣ отѣ устата на всички прикѣтствующи
 = жалостно охвание се истръгнѣ отѣ устата на прискѣтствующитѣ.

Мъртвий не се чъреи е станкло вече пословица. — **Да**
се хвалмиш постоянно съ **малкитѣ** си **благодѣлния** е твърдѣ
 неврилично нѣщо. Въ тѣзи двѣтѣ прѣдложѣния подлогѣтъ е
 исказанѣ съ цѣло прѣдложение: **мъртвий** не се чъреи и **да се**
хвалмиш постоянно съ **малкитѣ** си **благодѣлния**, нѣ и подѣ
 цѣлото прѣдложение трѣба да разбираме сжществително име:
мъртвенето на мъртвия е станкло; **постоянното хвалмиш** съ
 благодарѣнията си и пр.

Намѣрете подлогѣтъ въ слѣдующитѣ прѣдложѣния:

Да се учиш въ младинитѣ си е наша голѣма длѣжност. —
 Не е простено да влословимѣ хората. — Не е дотамѣ полезно да се
 нише тогѣ-часъ слѣдѣ яденне. — Да осжжданѣ другитѣ е най-лес-
 ната работа на свѣтътъ. — Единодушното ура! огласи въздухѣтъ
 отѣ вси страни. — Неволното охъ! неможи да не искочи отѣ нажа-
 леното сърдце на жителитѣ. — Милостивий ще бѣде помилованѣ, а
 немилостивий — осжденѣ.

2. Намѣсто глаголѣ за сказуемо се взема и сжществи-
 телно и прилагателно имена. Когато искаме да покажемѣ,
 какво сжщество е подлогѣтъ (прѣдмѣтътъ), тогава за сказуемо
 вземаме сжществително име: **Азъ** съмѣ **человѣкъ**. — **Англия**
е островъ. — Признателността е **добродѣтель**. — **Кучето** е
животно. — Ако ли искаме да покажемѣ, какъвъ е прѣд-
 мѣтътъ, въ такъвъ случай за сказуемо вземаме прилагателно
 име: **Ученикътъ** е **прилъжателенъ**. — **Ангелитѣ** сж **бесплотни**.
 — **Черквата** е **камѣнена** (камѣчена).

Когато за сказуемо вземаме, наместо глаголь, съществително или прилагателно име, тогава сказуемото се казва *сложно*, защото се показва съ двѣ части на рѣчьта — съ името и съ разнитѣ времена, лица числа и родове на нѣкой отъ спомогателнитѣ глаголи: *съмъ, бивамъ, щя, ставамъ, считамъ се, струвамъ се, мерещамъ се, оставамъ*. Кучето е животно. — Петъръ *билъ* приляжець. — Истинний Християнинъ *бива* милостивъ и смиренномъдрърь. — Той *станалъ* немилостивъ.

3. За допълнения се взематъ наместо съществителни имена и мѣстоимения, прилагателни имена и глаголи. Напр. Много хора показватъ силата и юначеството си (надъ кого?) *надъ слабитъ*. — Първенството се пада (на кого?) *на умнитъ*. Тука: допълненията: *надъ слабитъ* и *на умнитъ* сж исказани съ прилагателни. Въ прѣдложенията: той ми заповѣда (що?) *да идж*; българетъ се отрѣкъхъж (отъ що?) *да се покоряватъ* на фенерь; всѣкой человекъ е длъженъ (що?) *да се покорява* на законитъ; старитъ обичатъ (що?) *да приказватъ* за младинитъ си — допълненията сж изрѣчени съ глаголь. Най-послѣ въ прѣдложението: *кого* виждамъ азъ? допълнението *кого* е исказано съ мѣстоимение.

4. За обстоятелства се взематъ, освѣнь нарѣчията, и съществителни имена и глаголи. Напр. Азъ се връщамъ (откъдѣ?) *отъ пазаръ*; братъ ми си дойде (откъдѣ?) *отъ панаиръ*; султантъ ще иде (къдѣ?) *въ Европа*; той ходи въ Франция (кога?) *прѣди 10 години*; всѣки се труди (за каква цѣль?) *за добро*; *отъ силнитъ дѣждове* рѣката се прѣлѣла (по каква причина?) *да се учятъ*; книгитъ се издаватъ (за каква цѣль), *за прочитание*. Тука обстоятелствата сж исказани съ съществително; а въ прѣдложенията: дѣцата дохождатъ въ училището (съ каква цѣль?) *да се учятъ*; дѣцата си лѣгнхъж (защо?) *да спятъ*, обстоятелствата сж исказани съ глаголь.

За опрѣдления се взематъ и съществителни имена съ прѣдлогъ. (Напр. дѣтето (чие?) *на брата* ми е болнаво. — Върховетъ (чий) *на планинитъ* сж покрити съ снѣгъ. — Най-голѣмото утѣшение (чие?) *на учителтъ* е уснѣхътъ на ученицитъ му. — Тука опрѣдленията сж изрѣчени съ съществителни имена.

По нѣкой нѣтъ съществителното опрѣдление се поставя

безъ прѣдлогъ и като вмѣтнатъ дума; въ такъвъ случай то се нарича *прѣложение*. Напр: Св. Климентъ, Охридскій архиепископъ, билъ ученикъ на светинѣ Кирила и Методия, българскитѣ проселителни. Тука съществителнитѣ опрѣдѣленія: *архиепископъ* и *проселителни* сѫ приложениа, защото могатъ да се извърлятъ като вмѣтнати думи безъ да се затъмни мисльта.

Покажете приложениата въ слѣдующитѣ прѣдложения:

Иисусъ Христосъ, источникъ на любовта, ни учи да се обичаме. — Спахалкътъ, това порождение на мрачнитѣ времена, отдавна е изчезналъ изъ Турско. — Робството, това странно унжелие на челоуѣческый родъ, е било много развито на западъ.

6. За вмѣтнати думи, освѣнъ междумѣтията, се взематъ и съществителни имена, глаголи и даже съ цѣли прѣдложения. Напр. нечиститѣ съвѣсти, за *жалость*, силно се размножаватъ между насъ; тѣхното влияние между общественитѣ работи, *безъ съмльние*, е твърдѣ вредно; има обаче надежда, *азъ вървамъ*, за намаление на злото. Тука вмѣтнатитѣ думи за *жалость* и *безъ съмльние* се искавахъ съ съществително име, а пъкъ *азъ вървамъ* съ цѣло прѣдложение.

Отъ послѣдний примѣръ се види, че понѣкога между частитѣ на едно прѣдложение може да се мѣта цѣло друго прѣдложение, съ което се искааватъ чувствованията на говорящия.

Къмъ вмѣтнатитѣ думи се причислява и *обращението*, т. е. думитѣ, които се поставятъ въ началото, въ срѣдата или въ крайтъ на прѣдложението, за да покажатъ, къмъ кого се обръща рѣчта. Напр. *свѣраждане*, нека се погрижимъ за училищата си! — *Братия*, нека си пожъртвоваме животътъ за отечеството! — Да не оставяме злото да ни надвие *мили мои братия*! — Мъчно ми бѣше, *мили родители*, да се отдѣля отъ ваи. Тука думитѣ: *свѣраждане*, *братия* и *родители* сѫ обращение, защото показватъ, къмъ кого се обръща рѣчта; а причисляватъ се къмъ вмѣтнатитѣ думи, защото могатъ да се изоставятъ безъ да се затъмни или измѣни мисльта на прѣдложението.

За обращение се взематъ съществителни имена въ авателенъ падежъ.

Упражнения върху казаното:

Чанитѣ се правятъ отъ пѣськъ. — Малкѣй пръстъ на рѣката жи е отрѣзанъ. — Земята, тая благоутробна майка, е нежекопна въ своитѣ дарове. — Войскитѣ подиръ два дена тръгнуватъ за Вар-

на. — Първи товар от българските монети ще пристигне подир една недѣля. — Азъ съ нетърпение чакамъ да видя тѣзи пари. — Първѣтъ сѫ найстѣла сѫжаденни, въ чистотѣ сдѣлѣтъ струга бѣлѣтъ не по-ниго. — Жоната е любяще сѫщество. — Да почитаме блящавата си вѣра е наша голѣма длъжностъ. — Да се отрѣчаме отъ истината е прѣдательство къмъ Бога. — Орете черни биволи, да сѣдете бѣла шевеница. — Огъ сѣди по заколѣтъ. — Раздѣлете си тѣзи пари по нѣтъ гроша на всѣкого.

Ако сте обърнали внимание на приведенитѣ досега за примѣръ разни прѣдложения, вий трѣбва да сте заблѣжливъ, че съ казаното до сега не се обяснява присъствието на всѣкитѣ думи въ прѣдложението и че значението на нѣкои отъ тѣзи думи още си остава необяснено. За примѣръ да вземемъ слѣдующето прѣдложение: *Първи товар отъ българските монети ще пристигне подир една недѣля.* Тука: *товаръ* е подлежатъ; *ще пристигне* сказуемо; *първи* е опрѣдѣленно прилагателно при *товаръ*; *отъ монетитѣ* (монетенъ) е опрѣдѣленно сѫществително; *кога ще пристигне?* *подиръ недѣля* ще бжде обстоятелство временно. Какво ще бжде значението на думитѣ: *българските* и *една*? *Българските* ще бжде опрѣдѣленно при сѫществителното опрѣдѣленно *отъ монетитѣ*, а *една* ще бжде опрѣдѣленно при временното обстоятелство *недѣля*.

Отъ тукъ се види прочее, че и при поясненята може да има пояснения, т. е. че и при опрѣдѣленнето може да има опрѣдѣленне, при допълненнето опрѣдѣленне и допълненне и т. нат. Слѣдующий примѣръ още веднажъ ще направя това нѣщо очевидно: *Децата (подлогъ) обичатъ (сказуемо) да слушатъ (допълнение глаголно) приказки (допълнение при глаголната допълнение: да слушатъ) за юнаци (опрѣдѣленно при допълненнето приказки: какви приказки? за юнаци — юнашки) старитѣ (опрѣдѣленно при опрѣдѣленнето: за юнаци).*

Така: опрѣдѣленнето взема опрѣдѣленне, когато е искавано съ сѫществително име. Напр: *покривътъ на българската черква е желязънъ.* Тука *на черква* е сѫществително опрѣдѣленно при *покривътъ*, а *българската* е опрѣдѣленно прилагателно при сѫществителното опрѣдѣленне. Дѣтето *на Петросий братъ* е болѣничъво. — Сидѣтъ на стрѣла *на нѣ* е отъ ушитѣ момчета.

Допълнението взема опрѣдѣление, когато е исказано съ съществителното. Напр: ученицитѣ изучихъ *българската грам-матика*. Тука: *грамматика* е допълнение при сказуемото *изучихъ*, а *българската* — опрѣдѣление при това съществително допълнение.

Богато допълнението е глаголѣ, тогава то взема допълнение отъ съществително и разни обстоятелства. Напр. азъ му заръчахъ да направи *упражнения*. Тука глаголното допълнение *да направи* взема при себе си съществителното допълнение *упражнения*.

Ученикътъ е длъженъ да ходи *съ училището*. Тука *да ходи* е глаголно допълнение при сказуемото, а *съ училището* е обстоятелство мѣстно при глаголното допълнение (гдѣ да ходи? — въ училището).

Обстоятелството взема опрѣдѣление, когато е изрѣчено съ съществително име. Напр. азъ съмъ ходилъ на *топливъ води*. Тука *на води* е обстоятелство мѣстно (гдѣ съмъ ходилъ?), а *топливъ* е опрѣдѣление при мѣстното обстоятелство *води*.

Това различие на *води* и *топливъ* се дава тука само за разяснение на ученицитѣ, нъ на практика най-добръ е да се взема за обстоятелство съществителното заедно съ прилагателното и да се каже, че *на топливъ води* е обстоятелство мѣстно.

Ако ли обстоятелството е глаголѣ, тогава то взема и допълнение и обстоятелства. Напр: книжовното дружество се е основало да залѣга *усърдно за просвѣщенieto* на отечеството. Тука *да залѣга* е обстоятелство за цѣль при сказуемото *основало се е*; *усърдно* е обстоятелство качествено при обстоятелството *да залѣга*, а *за просвѣщенieto* е допълнение при същото обстоятелство да залѣга.

Най-послѣ я сказуемото взема опрѣдѣление, когато е исказано съ съществително име. Напр. Англия е *богато* царство. Тука *царство* е сказуемо, а *богато* опрѣдѣление при сказуемото.

Упражнения върху казаното.

Митю си замуби бѣлата *кърва*. — Той ще си купи друга съ паритѣ на деля си. — Съсѣдътъ на Стояна много се хвали съ своята *градина*. — Въ Шуменъ се съгласихъ да правятъ вина по наученъ начинъ. — Азъ имамъ нужда да иджъ въ Южна Россия. — Най съвѣтето бѣдѣще принадлежи на свободна Америка. — Азъ обичамъ да слушамъ сладкото черковно пѣние. — Уставътъ на нашето читалище още не е впечатанъ. — Черното кахве не е до тамъ полезно за малцитѣ дѣца.

XIII

Просто предложение и сложно.

Както отдѣлнитѣ думи се съединяватъ въ прѣдложение, тъй сжщо и прѣдложенията могатъ да се съединяватъ въ рѣчь. Напр. сѣдя и пишж. Тука сж съединени двѣ прѣдложения въ една рѣчь: *Азъ сѣдя, азъ четж.* Други примѣръ: когато мръкне, ний запалваме свѣщи. Въ тая рѣчь, сжщо тъй сж се съединили двѣ прѣдложения: *едното — ний запалваме свѣщи, другото — мръкнува.*

Когато въ нашата рѣчь се заключава само едно прѣдложение, тогава тя се казва *просто* прѣдложение. Рѣчи: *наше-то отечество е България; България е страна благословена отъ природата; тя произвежда всѣкакви плодове* — ще бжджтъ прости прѣдложения, защото въ тѣхъ вливж само по една мисль.

Напротивъ, рѣчитѣ: *България е плодородна и производителна; Българинътъ е трудолюбивъ и пестеливъ; България и Тракия сж части отъ сжщото отечество* — ще бжджтъ прѣдложения сложни, защото въ всѣка отъ тия рѣчи има по двѣ мисли, по двѣ прѣдложения: България е плодородна, България е производителна; Българинътъ е трудолюбивъ, Българинътъ е пестеливъ; България е часть отъ сжщото отечество, Тракия е часть отъ сжщото отечество.

Какви ще бжджтъ слѣдующитѣ прѣдложения? Дунавъ се влива въ Черно море. — Марица тече на югъ и се влива въ Бѣло море.

Сложното прѣдложение лесно се отличава отъ простото. Въ простото прѣдложение всичкитѣ му части биватъ различни и нѣма двѣ отъ тѣхъ да отговарятъ на сжщото питанье. Каквато часъ ■ да вземете отъ простото прѣдложение, тя никога не ще даде нѣкаква мисль, не ще направи отдѣлна рѣчь.

Въ сложното прѣдложение бива наопротивъ. Тамъ всѣкога има нѣколко еднакви части, напр. нѣколко подлога, нѣколко свързани, нѣколко опрѣдѣления, нѣколко допълнения или нѣколко обстоятелства на сжщото питанье. Напр. въ рѣчь: *разумний челоуекъ не чака похвали за добритѣ си работи* — нѣма двѣ части на сжщото питанье и никоя отъ частитѣ на

тая рѣчь не дава мѣсто на отдѣлно прѣдложение. Напротивъ, въ рѣчта: *разумнитъ хора работятъ и мълчатъ* — има двѣ сказуеми и ний можемъ да направимъ отъ второто сказуемо особенно прѣдложение. Тогава отъ тая рѣчь ний ще добиемъ слѣдующитѣ двѣ прѣдложения: добритѣ хора работятъ, добритѣ хора мълчатъ. Сжщото ще стане и съ рѣчь: *Най-гольмитъ животни се вѣдятъ въ Азия и Африка*. Тука има двѣ обстоятелства (мѣстни) на сжщото нитание: гдѣ; слѣд. тая рѣчь е сложно прѣдложение. Като вземемъ тѣзи обстоятелства отдѣлно, рѣчта ще се раздѣли на двѣ отдѣлни прѣдложения: животнитѣ се вѣдятъ въ Азия; животнитѣ се вѣдятъ въ Африка.

Забълъжка. По нѣкой пѣтъ нѣкоя отъ главнитѣ или второстепеннитѣ части на прѣдложението се повтаря за поголѣмо напирание на нея, каквото напр. въ прѣдложенията: *вѣрвамъ, вѣрвамъ въ твоео чистосърдечие*. — Ти, ти си причина на всичкитѣ тѣзи неприятности. — Отдавна, отдавна съмъ забравилъ азъ бившитѣ наши недоразумѣния. Въ таквизи случаи прѣдложението си остава просто, защото тука нѣма двѣ еднакви части, сир. два различни подлога или двѣ различни сказуеми, или двѣ обстоятелства на единъ въпросъ, нѣ исказани съ различни думи, а има само повторение на една и сжща дума, на една и сжща часть.

По съставътъ си сложнитѣ прѣдложения биватъ три вида: *раздѣлни, слѣти и съставени*.

Когата въ сложното прѣдложение вляватъ двѣ или по-вече прости и равносилни прѣдложения, отъ които всѣка си има подлогътъ и сказуемото, тогава сложното прѣдложение се казва сложно *раздѣлно* прѣдложение. Напр: *учението е свѣтлина, а неучението мракъ*. Тука сж съединени двѣ прѣдложения въ едно сложно; нѣ тѣй като всѣко отъ тѣзи прѣдложения си остава отдѣлено отъ другото, то сложното прѣдложение ще бжде *раздѣлно*. Таквизи сж и слѣдующитѣ прѣдложения: *коренътъ на учението е юрчимъ, нѣ плодовитъ му сж сладки*. — *Звѣдитъ ни се виждатъ по-малки отъ мѣсецътъ, нѣ на дѣло тѣй сж по-гольми отъ него*. — *Напротивъ всичката природа се обновява и ний се успицаме по-добрь*. Всѣко отъ проститѣ прѣдложения въ тѣзи примѣри е самостоятелно и има *независимъ* смисълъ. Тѣй могатъ да се искажатъ и отдѣлно.

Ако съединимъ нѣколко равносилни прѣдложения въ едно сложно съ единъ само подлогъ, или съ едно сказуемо, или съ единъ подлогъ и едно сказуемо при нѣколко еднакви пояснения, тогава сложното прѣдложение се казва *слѣто*. Напр. *Търпението и трудътъ всичко побѣждаватъ. — Римъ билъ силенъ и славенъ. — Блѣдността и робството често заглушаватъ въ челоуѣка всѣка благородна мисль.* Въ първото прѣдложение има два подлога на едно сказуемо; ще каже тамъ сж слѣти двѣ прости прѣдложения: търпението побѣждава, трудътъ побѣждава. Въ второто прѣдложение има двѣ сказуеми на единъ подлогъ; ще каже и тука сж слѣти двѣ прости прѣдложения: Римъ билъ силенъ; Римъ билъ славенъ.

Таквизи прѣдложения се казватъ *слѣти*, защото нѣколко подлога или нѣколко сказуеми биватъ слѣти наедно. *Языкътъ е безъ кости, нъ кости троши.* Тука подлогътъ на двѣтъ прѣдложения: *языкътъ е безъ кости, языкътъ кости троши*, е слѣтъ въ единъ само подлогъ.

Гдѣ се е чуло видѣло мома войвода да стане. — Оре-те, черни биволи, бѣла пшеница да сѣемъ, съ Невѣнка да я пожънемъ.

Раздѣлно тѣзи прѣдложения ще се искажатъ така: *Гдѣ се е чуло мома войвода да стане; гдѣ се е видѣло мома войвода да стане.* — Оре-те, черни биволи, (съ каква цѣль?) бѣла пшеница да сѣемъ; оре-те, черни биволи, (още съ каква цѣль?) съ Невѣнка да я пожънемъ.

Ако нѣкое отъ поясненията въ прѣдложението, било о-прѣдѣлението, било допълнението или обстоятелството, се вървче съ цѣло прѣдложение, тогава прѣдложението става *сложно съставено* прѣдложение.

Имаме напр. просто прѣдложение: *лъкисий ученикъ се надѣе на учителското снисхождение.* Ако опрѣдѣлението *лъкисий* изврѣчемъ съ цѣло прѣдложение, тогава простото прѣдложение ще получи слѣдующий видъ: *ученикъ, който е лъкисий, всѣкога се надѣе на учителското снисхождение.*

Ако оставимъ опрѣдѣлението, както си е, и изврѣчемъ *мо* допълнението съ цѣло прѣдложение, тогава простото прѣдложение ще получи такъвъ видъ: *лъкисий ученикъ се надѣе че учителятъ ще му бѣде снисходителенъ.* — И въ двата тѣзи случаи простото прѣдложение се обръща на сложное *съставено*.

Съставеното сложно предложение се отличава от другитѣ сложни предложения по това, че въ него всичкитѣ прости предложения не сж равносилни, нѣ едни отъ тѣхъ иматъ независимъ смисълъ, а други зависятъ отъ първитѣ и само чрезъ тѣхъ получаватъ смисълъ.

Въ съставеното сложно предложение, онова просто предложение, което не зависи отъ друго предложение и което дава смисълъ на другитѣ предложения, казва се *главно* предложение, а онѣзи прости предложения, които замѣняватъ нѣкои отъ поясненията на главното предложение и зависятъ отъ послѣдното, наричатъ се *приставени* предложения.

Въ приведеній по-горѣ примѣръ: *ученикътъ се надѣе* е главно предложение, а *който е лѣнивъ* и *учителътъ ще му бжде снисходителенъ* сж приставени предложения.

Другъ примѣръ: *слухъ се разнася, че руский царъ ще посети Цариградъ*. Тука: *слухъ се разнася* е главно предложение, а *че руский царъ ще посети Цариградъ* е приставено предложение, защото замѣнява допълнението при главното предложение. Туй сложно предложение може да се обърне на просто и да се изрече тъй: *Слухъ се разнася за посещението на Цариградъ отъ руский царъ*.

Смисълътъ на съставеното сложно предложение всѣкога се намира въ главното предложение; приставенитѣ предложения, колкото и да сж, само поясняватъ тая смисълъ.

Покажете въ слѣдующитѣ примѣри главнитѣ предложения и отдѣлете ги отъ приставенитѣ:

Работата, за която ни говорихте вчерта, же ми се види доста чиста. — Разумний челевѣкъ не слуша, що говорятъ за него безумнитѣ. — Тулчанската Българска Община, за която съмъ ви писалъ и други нѣкъ, заслужава нашето уважение.

Удиржения върлу казалото за сложнитѣ предложения:

Българската Грамматика ни учи да говоримъ и пишеме правилно по български. — Тя заключава въ себе си нѣколко части и нѣкото глѣви. — Тодоръ и Петъръ знаятъ много добръ Българската Грамматика. — Иванъ се нѣкъ да ги достигне и замине. — Добрий и вѣрний приятель се помага въ вѣдностѣта си. — Който е лѣзливъ приятель, той те пипуца въ нещастето ти. — Той си позволява да ти се смѣе, че си нещастецъ. — Разумний ученикъ се старае да исправи своитѣ недостатъци, а безумний обича да поднѣта чуждитѣ недостатъци. — Който се мѣчи, той ще се жечи. — Ще ти отговоря, кога си дойдѣ. —

Майка ѝ я люто кълне,
Че си люлка отхвърлила....

По нѣкога сложното съставено прѣдложение се изказва и съкратено: *този святъ е като цвятъ*, намѣсто: *този святъ е тъй* (скоропрѣходящъ) както е скоропрѣходящи и цвѣтътъ.

ЖИУ.

'СЪЮЗИ.'

За да наурвимъ отъ нѣколко отдѣлни прѣдложения сложно прѣдложение ний съединяваме тѣзи прѣдложения помежду имъ съ *сьюзи*.

Така, сьюзитѣ сж таквази частъ отъ рѣчѣта, която служи да свързваме прѣдложенията едно съсъ друго или частитѣ на прѣдложението едни съ други.

Тодоръ и Иванъ се учятъ добръ. — Азъ искамъ да играйме, а той ме кара да четемъ. — Петъръ чете и пише добръ. — Ако искашь да си честитъ, труди се, не прави лошество и благодари се на състоянието си. —

Мислете, че младыята се не връща. Тукъ частицитѣ: *и, а, ако, да, и че* сж сьюзи, защото свързватъ частитѣ на прѣдложенията и самитѣ прѣдложения едно съ друго. Въ първото прѣдложение сьюзъ *и* свързва двата подлога: *Тодоръ и Петъръ*. Въ второто прѣдложение сьюзъ *а* свързва двѣ прѣдложения въ едно: *искамъ да играйме и кара ме да четемъ*. Въ сжщото прѣдложение сьюзъ *да* свързва глаголитѣ допълнения: *да играйме и да четемъ* съ скавуемата: *искамъ, кара*. Въ четвъртото прѣдложение сьюзъ *ако* свързва прѣдложенията: (ти) *искашь да си честитъ и труди се*.

По употребителни сьюзи сж слѣдующитѣ: *а, и, та, на, или, нито, ни, ако, акоби, аколи, то, нъ, никакъ, обаче, че, защото, понеже, зтова, заради, и тъй, слѣдователно, напротивъ, дали, сирѣчь, както, нека, едва, дано, не само, съ всичко това и др.*

Покажете и отбѣлѣжете съюзитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения и покажете, какво свързватъ:

Ти ходишь на училището, а братъ ти на гимназията. — Научи се добръ, па тогава говори. — Или ще напишешъ опрѣдѣленото, или ще останешъ безъ расхода. — Нито безъ писмо ще останж, нито безъ расхода. — Ако стоишь миренъ, ще те заведж на черкова. — Ако не, ще останешъ удома. — Той се труди много, нъ силитѣ му сж слаби. — Той хвали ту французитѣ, ту английцитѣ. — Никакъ не ми понася да се отдалечавамъ отъ градътъ, защото непрѣмънно ще останж навадъ отъ другаритѣ си. — Той се храла съ достоинствата си, не знае обаче, какво казватъ другитѣ за него. — Понсже си рѣшилъ да идешъ въ по-горньо училище, ти си длъженъ да се готвишь за пхтъ. — Той говори, както сж го научили. — Тѣй като първата награда на испитаннето получи Димитрътъ Петковъ, то него трѣбва да считаме за првъвъ ученикъ въ нашето училище. — Не само вий, и ний пострадахме отъ пожарътъ. — Много пхти си ме разсърдювалъ, при всичко азъ не прѣставамъ да те обичамъ.

Споредъ различний смисль, който получаватъ сложнитѣ прѣдложения отъ различнитѣ съюзи, тѣзи прѣдложения сж раздѣлятъ на слѣдующитѣ видове:

11. На *еднородни*, въ които се съединяватъ отдѣлни прѣдложения за еднородни прѣдмѣти или съ еднаква мисль. Въ такъвъ случай се употребяватъ слѣдующитѣ съюзи: *и, не само — нъ и, както — тѣй, сжщо тѣй, осзнь това, нито* и др.

Франция *и* Англия сж най-просвѣтенитъ държави въ Европа. — *Не само* Руссия, *нъ и* Испания е много долня откъмъ народното просвѣщение. — *Както* Пруссия, *тѣй и* Австрия се мжчи да си подчини цѣла Германия. — *Нито* Испания, *нито* Португалия може се похвали съ голѣмъ прогресъ.

22. На *противоположни*, въ които отдѣлнитѣ прѣдложения исказватъ противоположни мисли или мисли за противоположни прѣдмѣти. Употрѣбителнитѣ въ таквизи прѣдложения съюзи сж: *а, нъ, обаче, между това, напротивъ* и пр.

Учението е свѣтлина, *а* неучението тъмнина. — Азъ се мжчж да списявамъ, *между това* братъ ми всичко разсипва. — Нашето стечество е сгодно за най-жива промишленность, много причини *обаче* задържатъ развитието на такъвъ животъ у насъ. — Лошитѣ примѣри около насъ сж много, *нъ* ний трѣба да ги оставяме безъ внимание. — Не трѣба да гле-

даме, що правятъ бесчестнитѣ хора, за да правимъ и ний като тѣхъ; *напротивъ* ний трѣба да правимъ само онова, което е право, честно и законно.

3. 3. На *сравнителни*, въ които отдѣлнитѣ прѣдложения исказватъ мисли за сравнение на едно нѣщо съ друго. За съюзи въ такъви прѣдложения служатъ: *както — тъй и, колкото — толкози, тѣй, подобно* и пр.

Както продѣтѣта е пълна съ всѣкакви цвѣта и приятности; *тъй* и младостѣта е окръжена съ всѣкакви радости и приятни надѣжди. — *Колкото* съмъ азъ мързеливъ, *толкози* си ти прилѣженъ. — Тѣй *поставя* *сѣщо така, както* *поставяше* и покойний му баща. ✱

4. 4. На *причинни*. Когато едни отъ проститѣ прѣдложения исказватъ причината на нѣщо, а други слѣдствието, тогава тий се съединяватъ съ слѣдующитѣ причинни съюзи: *защото, понеже, тъй като, заради това* и др. под.

Не сѣди празденъ, *защото* праздността е майка на всичкитѣ пороци. — *Тѣй като* вий не сте съгласни съ моето прѣдложение, азъ се отказвамъ отъ него. — *Понеже* много си се трудилъ надъ разрѣшението на известната трудна задача, то учителѣтъ наѣбри за нужно да ти подари тая хубава книга.

5. 5. На *заключителни*, въ които една отъ отдѣлнитѣ прѣдложения показватъ мисль или дѣло, а други заключаватъ какво слѣдва отъ тая мисль или отъ това дѣло. За свързване на подобни отдѣлни прѣдложения въ сложно служатъ слѣдующитѣ съюзи: *и тъй, споредъ това, по този начинъ, слѣдователно, кога е тъй, идѣто ще каже и пр.*

Азъ съмъ человекъ, *слѣдователно* мож да мисля. — Новий законъ за устройството на Българската черква доста добръ обезпечава материалното положение на свещеницитѣ; *кога е тъй* ний имаме право да чакаме важни улучшения и въ сѣставѣтъ на свещеническото съсловие. — За улучшение на училищата въ нашето отечество се полагатъ голѣми усилия; *ще каже* всѣки българинъ има право да чака отъ тѣхъ известна полза.

6. 6. На *условни*, въ които едни отъ отдѣлнитѣ прѣдложения показватъ известно дѣйствие, а други поставягъ условие на дѣйствието. Употрѣбителниятъ въ такъвъ случай съюзи сж: *ако, ако би — то, ли, когато — тогава* и др. п.

Ако имате бѣли книги, пратете ми нѣколко тестета. — Не се мѣси въ общитѣ работи, *когато* не ги разбирашъ. — *Ако би* да не издържишъ испитанието, ти не ще прѣминешъ въ по-горенъ класъ.

7. На *устъпители*, въ които едни отъ отдѣлнитѣ прѣдложения искаватъ нѣкаква мисль, а други органичаватъ тая мисль или искаватъ устъпание. За съюзи въ такъвъ случай служатъ: *ако и да* — *нѣ*, *при всичко туй* и др.

Ако и да е бѣденъ, *нѣ* е много родолюбивъ. — Българетѣ многократно показажъ, че нѣматъ въ умѣтъ си да си жвѣнватъ вврата; *при всичко туй* чуждитѣ пропаганди не се отвоздатъ отъ главитѣ ни.

8. На *последователи*, въ които отдѣлнитѣ прѣдложения искаватъ дѣйствиа, станали едно подиръ друго. Въ такъвъ случай употребителнитѣ съюзи сж слѣдующитѣ: *най-напредъ*, *подиръ туй*, *най-послъ*, *първо*, *стага*, *третьо* и пр.

За да си приготви человекъ почетно положение въ обществю, то потребно му е да бжде *най-напредъ* трудолюбивъ, *сетнѣ* честенъ и *най-дослъ* полезенъ и на другитѣ.

Покажете, какви ще бждатъ слѣдующитѣ сложни прѣдложения:

Когато саяната скръбъ обжеда нашето сърдце, *тогавъ* всичката си надежда трѣба да вълагаши на Бога. — Всички искатъ да жвѣятъ до старина, *нѣ* всички се срдятъ на старината, *когато* вѣкъ дойде. — Щастнето е само слѣпо, *а* слѣпи прави опѣзъ на които е благоприятно. — Човекъ се ражда и работи на този свѣтъ не туку (само) за себеси, *нѣ* и за ближнитѣ си. — Отъ щастнето много нѣтъ промлава нещастие: *напротивъ* нещастнето често докарва щастие. — Добъръ гражданинъ е не тойзи, който се покорява на законитѣ отъ страхъ, *а* оми, който ги изпълнява отъ почетъ. — Ако знаешъ да си обуздавашъ страститѣ, жазогътъ ти ще бжде по-чиренъ и по-благополученъ. — Ученицитѣ трѣба да си лѣгатъ равничю и да ставатъ пакъ рано. — Сутрина се работи *най-добръ*, защото тогавъ ультъ си е мочивжлъ и е избистренъ. — Ако живешъ добродѣтелно, небеснитѣ врата ти сж отворени. — Благополучно можешъ да поживѣешъ, *нѣ* ако си покорявашъ страститѣ на разумьтъ. — Трѣба да живѣеме не както ни се иска, а както ни е възможно и прилично. — Искате ли да ви обичать другитѣ, обичайте и вѣй другитѣ.

Забълъжка. Много нѣтъ съюзитѣ се отпущатъ, защото лесно се разбиратъ по логическата свѣръзка на прѣдложенията. Напр. много нѣтъ нишъ пишемъ: *не искамъ похвала*, *искамъ правда*. намѣсто: *не искамъ похвала*, *а искамъ правда*. —

Не говоря за да се похваля, исказвамъ истината намѣсто: не говоря за да се похваля, нѣ, исказвамъ истината. — Отмѣстилъ му бихъ, полза нѣма, намѣсто: отмѣстилъ му бихъ, нѣ полза нѣма. — Петъръ е добро момче, братъ му е злонаравенъ, намѣсто: Петъръ е добро момче, напротивъ братъ му е злонаравенъ.

XV.

Приставени прѣдложения и тѣхно подчинение.

Когато съединяваме чрѣзъ съюзи нѣколко главни прѣдложения, тогава тѣзи прѣдложения се казватъ *съчинени*. Въ прѣдидущата глава се показа, какъ се съчиняватъ такви прѣдложения.

Напротивъ, когато съединяваме поставени прѣдложения съ главнитѣ, къмъ които се отнасятъ, тогава ний *подчиняваме* едни прѣдложения на други, подчиняваме поставенитѣ прѣдложения на главнитѣ и придаваме на първитѣ такъв видъ, въ какъвто ги искатъ послѣднитѣ. По тая причина поставенитѣ прѣдложения се казватъ *подчинени*, а главнитѣ, при които стоятъ подчиненитѣ, *подчиняющи*.

Поставенитѣ прѣдложения, като замѣняватъ опредѣленията, довѣдленията и обстоятелствата, биватъ *опредѣлителни, довѣднителни и обстоятелственни* споредъ каквото пояснение замѣняватъ.

Когато поставеното прѣдложение стои намѣсто опредѣление, тогавъ то се нарича *опредѣлително*. Напр. човекътъ, *който се труди*, не остава гладенъ. Тука поставеното прѣдложение: *който се труди*, като стои намѣсто опредѣлението: *трудолюбивий*, то ще сѣде опредѣлително. Такви ще бѣдатъ поставенитѣ прѣдложения и въ слѣдующитѣ рѣчи: медътъ, *който се събира отъ трудолюбивитѣ пчели*, ни дава доста хубава храна = *събиранный* отъ трудолюбивитѣ пчели медъ и пр. — Гуттенбергъ, *който е изнамерилъ книгопечатанието*, билъ Германецъ = *изнамерившии* книгопечатангето Гуттенбергъ и пр. — Ползата, *която принасятъ граж-*

дамитъ на отечеството, спомага за благополучието на последното = *приносимата* на отечеството полза и пр. — Не се хвали съ работа, която още не си свършилъ = не се хвали съ *недовършена* още работата.

Приставенитѣ опрѣдѣлителни прѣдложения се познаватъ по сжитѣ питанія, както и проститѣ опрѣдѣления.

Когато приставеното прѣдложение задава мѣстото на допълнение, то се казва *допълнително*. Напр: вѣстницитѣ казватъ, че *Дунавъ замръзнулъ* = вѣстницитѣ казватъ за замръзването на Дунавъ. Тука приставеното прѣдложение, че *Дунавъ замръзнулъ* задава мѣстото на допълнението: за *замръзването* и затова ще бѣде допълнително.

Допълнителни ще бѣдѣтъ прѣдложенията и въ слѣдующитѣ рѣчи: Никой не се съмнѣва, че *добритѣ книги сж полезни*, намѣсто: никой не се съмнѣва за *полезността* на добритѣ книги. — Учителтъ каза, че *утрѣ ще ни изведе на расходка*, намѣсто: учителтъ каза за *утрѣшното* ни *извождане* на расходка. — Българската История ни учи, че *несъгласията вѣкога сж съществували между Българетѣ*, намѣсто: Бълг. История ни учи за *вѣдѣшното* *съществуване* на несъгласията между Българетѣ.

Допълнителнитѣ прѣдложения се познаватъ по сжитѣ питанія, както и самитѣ допълнения.

Най-последъ когато приставеното прѣдложение е поставено намѣсто обстоятелство, тогава то се казва *обстоятелствено*. Напр. Най-вредителнитѣ животни се вѣдятъ (тамъ), *идѣто е много топло*, намѣсто: най-вредителнитѣ животни се вѣдятъ *въ много топлитѣ мѣста*. Тука приставеното прѣдложение: *идѣто е много топло* е приставено обстоятелствено прѣдложение, защото стои намѣсто мѣстното обстоятелство: *въ топлитѣ мѣста*. Такви ще бѣдѣтъ и приставенитѣ прѣдложения въ слѣдующитѣ рѣчи: *щомъ влизатъ въ Дунавъ*, корабнитѣ се освобождаватъ отъ страховетѣ на буритѣ, намѣсто: *съ влизането си* въ Дунавъ корабнитѣ и пр. — *Доидѣто вий се расходка*те ний се занимавахме, намѣсто: *прѣз времето на вишата расходка* ний се занимавахме. — *Когато доидешъ у дома*, ще ти дамъ една хубава книга, намѣсто: *на идването ти у дома* ще ти дамъ хубава книга.

Приставенитѣ обстоятелствени ирѣложения се познаватъ по сжщитѣ питання, както и сжщитѣ обстоятелства.

Опрѣдѣлителнитѣ ирѣложения се свързватъ съ главнитѣ, при които стоятъ, съ относителнитѣ мѣстоимения: *който*, *какъвто*, *чийто*, *щото*, съ нарѣчие *идѣто* и пр.

Напр: гдѣ е онова пѣлно благополучие, *за което* имаме таквои силно желание? — Спокойната съвѣсть е таквои съкровище, *каквото* не е вкусвалъ и самъ Крекъ. — Трѣбва да слушаме тогови, *въ чиято* глава има по-вече умъ. — Стари воль, *идѣто* падна вчера, прѣзъ тая ноцъ умрѣ. — Началникътъ, *който* се грижи за подчиненнитѣ си, ще придобие тѣхната любовъ. — Человѣкътъ, *когото* ви показахъ вчера, се загуби.

Онѣзи приставени ирѣложения, които се начинатъ съ нарѣчията: *идѣто*, *откъдѣто*, *къдѣто*, *когато*, и *както*, трѣба да се броятъ за опрѣдѣлителни, когато се отнасятъ не къмъ глаголътъ на главното ирѣложение, а къмъ нѣкое сжщественно. Тѣзи нарѣчия всѣкога могатъ да се замѣнятъ съ относителни мѣстоимения. Напр: азъ можихъ да видя оная страна, *гдѣто* (въ която) природата е толкови мѣглива и намусена. — Това бѣше прѣзъ времето, *когато* (прѣзъ което) Черкезитѣ свирѣпствовахъ въ България.

Като свързватъ приставенитѣ ирѣложения съ главнитѣ, относителнитѣ мѣстоимения взематъ падежъ, какъвто иска глаголътъ на приставеното ирѣложение, а родъ и число взематъ каквито иска опрѣдѣляемата дума. Напр: *человѣкътъ*, *за което* ви съмъ приказвалъ, дойде вчера. — *Человѣцитѣ*, *за които* ви съмъ приказвалъ, дойдохъ вчера. Тука *за което* и *за които* се съгласява по родъ и по число съ опрѣдѣляемата дума *человѣкъ* или *человѣци*, а откъмъ падежъ подчинява се на глаголътъ въ приставеното ирѣложение *приказвалъ*.

Когато приставеното ирѣложение стои при нѣколко имена въ единствено число и опрѣдѣля всичкитѣ, тогава относителното мѣстоимение взема множествено число.

Напр: лѣнността, пиянството и распустнжтий животъ, *които* сж съборили много народи, почеватъ да си показватъ лошото влияние и между насъ. Тука опрѣдѣлителното приставено ирѣложение като опрѣдѣля тритѣ думи: *лѣнность*, *пиянство* и *распустнжтий животъ*, поставя се въ множествено

число. Нъ ако то опрѣдѣля само послѣдната дума, тогава се поставя въ сжщото число, каквото има опрѣдѣляемата дума.

Нѣкои отъ приставенитѣ опрѣдѣлителни прѣдложения могатъ да се съкращаватъ чрѣвъ причастия, както въ славянскій языкъ. Напр: законитѣ, които днесъ сжществуватъ въ България, иматъ нужда отъ голѣми поправки = сжществующитѣ днесъ въ България закони иматъ нужда отъ поправки. — Иностранцитѣ, които завчера видѣхме, били изъ Белгия = видѣнитѣ отъ насъ завчера иностранци били изъ Белгия. Нъ тъй като дѣйствиелнитѣ причастия отъ настояще и прѣминяло време въ Българскій языкъ сж малко употребителни, то и опрѣдѣлителнитѣ прѣдложения не всѣкога могатъ да се съкращаватъ безъ да развалятъ чистота на Българскій языкъ и безъ да внесатъ славянски думи между Българскитѣ.

Приставенитѣ допълнителни прѣдложения се свързватъ съ главнитѣ, при които стоятъ, чрѣвъ сюзятъ: *че, та, ли,* и мѣстоимение *кой що,* нарѣчие *идѣто, колко* и пр.

Напр: хората се страхуватъ, *че* годината ще бжде гладна = хората се страхуватъ отъ гладъ прѣвъ годината. — Кажете му, ще дойде *ли* съ насъ = кажете му да дойде съ насъ. — Кажете ми, *кой* часъ имаме сега — Кажете ми сегашний часъ. — Знаешъ ли, *колко* ти сж годинитѣ — знаешъ ли количеството на годинитѣ си?

Забѣлѣжка. Отъ въпросителнитѣ прѣдложения само онѣзи могатъ да се считатъ допълнителни, които не сж самостоятелни, к. зависятъ отъ сказуемото на други прѣдложения. Напр.: азъ ще се науча (що?), ще дойде ли братъ ми. — Кажи ми (що?), колко е часътъ. — Покажете (що), що е това.

Приставенитѣ допълнителни прѣдложения могатъ всѣкога да се съкращаватъ чрѣвъ сжществителнитѣ имена. Азъ видѣхъ, че братъ ми отиде = азъ видѣхъ братовото си отивание. — Слугинята казва, че ни дошли гости = слугинята казва за дохожданието на гости. — Приятно ми е, гдѣто се срѣзнахме = приятно ми е нашето срѣзание.

По нѣкога сюзятъ се отпуща и само се подразумѣва; напр: въ календарътъ пише, *зимата* ще бжде люта, намѣсто: въ календарътъ пише, че зимата ще бжде люта.

Приставенитѣ обстоятелственни прѣдложения се свързватъ съ онѣзи, при които стоятъ, чрѣвъ нарѣчия: *както, колкото,*

отколкото, толкова-щото, идъто, къдъто, отдъто, когато, като, доидъто, щомъ; чръвъ сюзъ: *за да* и пр.

Приставенитѣ временни прѣдложения се подчиняватъ на главното чръвъ нарѣчята: *когато, доидъто, щомъ* и пр.

Напр. *Когато* дойдешъ при мене, брата ми не ще на-мѣришь. — *Докль* вѣй се накажете, другитѣ замияхъх. — *Щомъ* пристигнешъ, ще ти съобща важна новина.

Приставенитѣ прѣдложения за мѣсто се подчиняватъ на главнитѣ чръвъ нарѣчята: *идъмо, омкъдъто, къдъто* и пр.

Напр. Книгата стои (тамъ), *идъто* си я турилъ. — *Откъдъто* си дошълъ, тамъ трѣба да вървишь. — *Ходи, къдъто* искашь.

Приставенитѣ прѣдложения за начинъ на дѣйствието (качество) и за количество се свързватъ съ главнитѣ чръвъ нарѣчята: *както, колкото, толкова-щото, тъй-щото, като, и чръвъ сюзътъ: нежели*.

Той лѣгѣше (тъй), *като* стрѣла. — Бѣгахъ толкова, *щото* едва не се прѣстнахъ. — Азъ съмъ по-вече высокъ, *нежели* окъ. — Той има толкова пари, *колкото* и ти. — Той е тъй кроткъ, *както* и братъ му.

Приставенитѣ прѣдложения за причина и цѣль се подчиняватъ на главнитѣ съ помощта на сюзитѣ: *защото, понеже, тъй като, оттова-че, какъто, за да* и др.

Не можяхъ да дойдъ у васъ, *защото* не ви знаяхъ жилището. — То станъ *омъ това* (по тая причина), че не ме уведомихте по-напрѣдъ. — Азъ прѣминахъ на другата страна, *за да* видя тамшнитѣ мѣста. — *За да* видишь всичкитѣ хубести на тая мѣстность, покачи се на тая рѣкъ. — *Какъто* и да казвашъ, азъ не можъ да те вѣрвамъ.

Приставенитѣ обстоятелствени прѣдложения могатъ дѣ се свързватъ чръвъ съществителни имена, причастия и дѣе-причастия.

Съ съществителни имена тъй се съкращаватъ всекога. Напр: богато прѣминавахъ по улицата, азъ съгледахъ въ нѣкои мѣста много народъ — на замисланото си по улицата съгледахъ много народъ. — Неприятельтъ се появи тамъ, гдѣто нѣкой пожелеше да те чака — неприятельтъ се появи отъ нечакана страна. — Той заплати за дрѣзата си по-вече, нежели ти — той заплати по-вече отъ тебе. — Не отидохъ на

черкова, защото ми се разболѣ дѣтето — по болѣсть на дѣтето си не отидохъ на черкова. — За да му се разгледатъ смѣтките, назначи се особена комисия. — за разглеждане на смѣтките му назначи се нарочита комисия.

Чрѣзъ причастия страдателни, чрѣзъ дѣепричастия и глаголни нарѣчия приставенитѣ обстоятелствени прѣдлождния се съкратяватъ въ рѣдки случаи, въ такви случаи, когато съкращението не затымнява мисълта и причастието или дѣепричастие е употребително въ нашия языкъ. Напр: като (когато) идяхъ у васъ, азъ си купихъ тая книга. Тука приставеното прѣдложение: *като идяхъ у васъ* могло би да се съкрати само чрѣзъ дѣепричастие: *идящецъ у васъ*. Напротивъ въ рѣчь: като съмъ се прѣдалъ всецѣло на занятията си, азъ нѣмамъ време да слушамъ градскитѣ новини — приставенното прѣдложение може да се съкрати само съ причастие страдателно: *прѣдаденъ* всецѣло на занятията си и пр.

XVI.

Съгласуване, падежи и подчинение.

Като свързваме сказуемото съ подлогътъ, ний правимъ това не какъ дошло, а по нѣкои правила, които въ този случай се наричатъ *правила за согласуване*. Съгласуването има двѣ части: *съгласуване на просто прѣдложение* и *съгласуване на сложно прѣдложение*.

А. Съгласуване на просто прѣдложение.

1. Какъто родъ има подлогътъ, въ таквъ родъ се поставя и сказуемото. Трѣба да кажемъ: той е ходилъ, а не той ходила; жената е болна, а не жената е боленъ или болно; дѣтето е болно, а не боленъ или болна.

Първо исклучение. Когато сказуемото е съществително име, тогава то може да има и различенъ родъ. Напр. Франция е царство. — Търпението е добродѣтел. — Дунавъ е рѣка.

Второ исклучение. Сказуемото може да има други родъ и тогава, когато то е безличенъ глаголъ въ единствено число,

ако и да има при него подлогъ. Напримѣръ: въ Тракия *свалло* много дъждъ; сжщо и когато се говори за дѣйствиа въ отдалечено мѣсто и времена: въ Китай *растло* много чай; по топлинѣ мѣста *ставало* много захаръ; прѣди *имало* добри хора. Въ таквѣи случаи сказуемото се поставя въ срѣденъ родъ.

Третьо исклучение. По нѣкога сказуемото като трѣба да се съгласи съ подлогътъ не граматически, а по смисль, поставя се сжщо така въ други родъ. Напр. намѣсто да кажемъ: Негово Височество *заповѣдало*, трѣба да кажемъ Негово Височество *заповѣдалъ*, понеже думитѣ: Негово Височество означаватъ князѣтъ, който е отъ мъжски родъ. Сжщото трѣба да се казва: владиката *дошль*, а не владиката *дошла*, защото владиката означава лице отъ мъжски родъ.

Когато подлогътъ е нарицателно име, нъ при него стои и собствено име за опрѣдѣление, тогава сказуемото се съгласява по родъ съ нарицателното, а не съ собственото. Напр: рѣка Дунавъ е *пълна* съ риба, а не рѣка Дунавъ е *пълень* съ риба. Градъ София е *богатъ* (а не богата) съ минерални води.

2. Сказуемото се съгласява съ подлогътъ и по лице. Каквото лице има подлогътъ, въ таквози лице трѣба да се поставя и сказуемото. Трѣба прочее да казваме: *ти говоришь*, а не *ти говори*; ний ще *дойдемъ*, а не ний ще *дойдете*; слугинята не *помете*, а не слугинята не *пометъхъ*.

Когато сказуемото е име и самó не показва лице, тогава лицето се показва съ помощта на спомагателний глаголъ. Ще каже сказуемото и тука получава глаголна форма. Думата *болень* може да бжде сказуемо на тритѣ лица; нъ защото туй прилагателно не показва лице, то при него се поставя спомагателний глаголъ, за да го съгласи съ подлогътъ по лице.

Авъ *сьмъ* болень, ти *си* болень, той *е* болень. — *Билъ* *сьмъ* болень, *билъ си* болень, *билъ е* болень. — *Би-щъ* болень, *би-щешъ* болень, *би-ще* болень.

Сказуемото като се съгласява съ подлогътъ по лице и това лице като се познава по сказуемото, то подлогътъ често се отпуска въ прѣдложеннето, когато той е лично мѣстоименне. Напр. намѣсто да казваме: *азъ четъ молитви*, ний можемъ да рѣчемъ: *четъ молитви*; намѣсто: *ти си болень* — *болень си*; намѣсто: *ти учишь ли се добръ* — *учишь ли се добръ*.

3. Каквото число има подлогътъ въ таквози число се

поставя и сказуемото. Трѣба да казваме: *азъ пишъж, тий пишъжтъ, а не азъ пишемъ, тий пише; вий се расхождаше, а не вий се расхождашь.*

Исклучение. Когато подлогътъ е събирателно име или указателно мѣстоимение, тогава сказуемото може да се съгласява съ него (съ подлогътъ) по смисълъ и да се поставя въ множественно число. Напр: *четворици* отъ ученицятъ *оставихъ* училището; *четворица* *ходихме* на пазаръ. Тука подлогътъ *четворици* има окончание на единствено число, (една четворица, петъ четворица), нъ като показва нѣколко прѣдмети наедно, сказуемото се съгласява съ него по смисълъ и зема множественно число.

О, *това сж съзри* отъ благополучие и радостъ! — *Туй бѣжъ Българетъ* въ онова време. Тукъ подлогитъ: *това* и *туй* като сж указателни мѣстоимения, сказуемата: *сж съзри* и *бѣжъ Българетъ* се поставятъ въ множественно число, защото тѣ го иска мисълъта.

4. Най-послѣ сказуемото се съгласява съ подлогътъ и по падежъ. Каквото падежъ има подлогътъ, въ таквъ се постави и сказуемото, когато то е име. Напр: ученикътъ е прилъжкателенъ. Тука подлогътъ *ученикъ* като е въ именителенъ падежъ, въ сщий падежъ е поставено и сказуемото *прилъжкателенъ*.

Тѣзи четири правила за съгласуване не се срѣщатъ въ всѣко лично прѣдложение. Обикновенно въ повечето отъ тѣхъ се срѣщатъ само двѣ или три отъ тѣзи правила. Напр. въ прѣдложенията: *азъ говоря, ученикътъ дойде* има съгласие само по лице и число, а по родъ и падежъ нѣма, защото глаголитъ нѣматъ падежъ, а нѣкои по времена — и родъ; а въ прѣдложенията: *ученикътъ е дошълъ* и *България се е освободила* има съгласие по родъ, число и лице, а по падежъ нѣма. Най-послѣ въ прѣдложения: *Петъръ е прилъжкателенъ, България е свободна* има съгласие и по родъ, и по число, и по падежъ, и по лице (лицето се искава въ спомагателний глаголъ).

Б. Съгласуване на сложно прѣдложение.

1. Когато въ сложно слѣто прѣдложение подлогитъ сж раздѣлени, а сказуемото слѣто, тогава послѣдното се постави къ множественно число, ако подлогитъ и да сж въ единствено

число. Напр. въ прѣдложение: *Богатий и сиромаштъ сж братия* — подловитѣ: *богатий* и *сиромашъ* ако и да сж въ единственно число, сказуемото е поставено въ множественно число, защото то стои при всичкитѣ подлови. — Чайтъ, кафѣто и захарьта *растжтъ* по топлитѣ мѣста.

Исключение първо. Когато подловитѣ сж раздѣлени и въ единственно число, нѣ единъ отъ тѣхъ заключава въ себе си другитѣ като по-общъ и по-горенъ отъ тѣхъ, тогава сказуемото се поставя въ единственно число при по-общий подлогъ и се съгласява съ него. Напр. въ прѣдложение: *Съвѣстьта, бджцето, Богъ ще ни сжди* за дѣлата ни — третий подлогъ *Богъ* като обгръща въ себе си другитѣ два подлога: *съвѣстьта* и *бджцето*, ний обръщаме всичкото си внимание само на него и само на него приписваме дѣйствието *ще сжди*. Същото правило се повтаря и въ слѣдующето прѣдложение: *твоята скърбъ ще утѣши Богъ и времето*.

Когато подловитѣ въ единственно число сж нѣколко, нѣ тия подлови сж прилагателни имена и може да се взематъ за опрѣдѣления на единъ истий прѣдмѣтъ на подразумѣваемий подлогъ, тогава сказуемото се поставя въ число, каквото има подразумѣваемий подлогъ. Напр: Само *доброто* и *полезното* (нѣщо) *заслужва* внимание.

Исключение второ. Когато нѣколко подлога въ единственно число съединяваме въ едно прѣдставление, въ едно понятие, сказуемото се поставя въ единственно число и се съгласява по родъ съ послѣдний подлогъ. Напр: *Гласътъ и пѣнието се чуваше* надалечъ; *гласътъ и пѣнието се е чувало* надалечъ.

Исключение трето. Ако прѣдъ всѣки отъ подловитѣ въ единственно число стои нѣкой отъ съюзитѣ: *и, или, ли, нито, ни, ту*, въ таквъ случай сказуемото се поставя также въ единственно число и се съгласява по лице и родъ съ ближний подлогъ. Напр: *И кжцата е моя, и дюгенътъ*. — *Нито ти, нито той направилъ добръ*. — *Ти ли си господарь на кжцата, или той* — *той ли, или ти си господарьтъ на кжцата?* — *Ту единъ, ту други ме смущава*.

2. Когато подловитѣ сж нѣколко, нѣ отъ различни лица, тогава сказуемото се поставя въ първо лице, ако между тѣзи лица има и първо. Напр: *Азъ и братията ми се раздѣ-*

лице. — Ако ли подловитѣ сж отъ второ и трѣте лице, сказуемото получава второ лице. Напр: *Ти и братията ти не сте добри хора*.

3. Когато подловитѣ сж глаголѣ или цѣли прѣдложения, и сказуемото е прилагателно, тогава послѣднето се поставя въ единствено число и въ срѣденъ родъ. Напр. Много *е приятно*. Да се става сутрина рано и да се прави една малка расходка. — *Тѣжко е* да живѣешъ между неразбрани хора и всѣки день да слушаешъ глупавини. Нѣ ако сказуемото е съществително име, тогава то може да взема всѣкакъвъ родъ. Напр: да се хвалишъ съ родътъ си и да се гордѣшъ съ праотцитѣ си е голѣма *глупостъ* (или голѣмъ *недостатѣкъ*).

При нѣколко подлога отъ различни родове сказуемото получава мъжский родъ, ако има подлогъ отъ мъжски родъ, и женски ако подловитѣ сж отъ женски и срѣденъ родъ.

Поясненията всѣкога зависять или се управляватъ отъ други думи въ прѣдложението. По тая причина тий взематъ тагъвъ падежъ, таквови число и тагъвъ родъ, каквито искатъ поясняванитѣ думи. Туй съгласувание на поясненията съ поясняванитѣ думи се нарича *подчинение* или *управление*.

1. Подлогътъ и сказуемото, когато сж имена, всѣкога се поставягъ въ именителенъ падежъ, който именува прѣдмѣтитѣ и всѣкога отговаря на питаннята: *кой? що?* Напр: Чайното *дърво* (кой? що?) расте въ Китай. — *Българинътъ* (кой?) е *трудолюбивъ*. — *Турция* е *държава*. Тука: *дърво*, *Българинъ* и *Турция* сж подлогъ и затова сж поставени въ именителенъ падежъ. Сжщий падежъ иматъ и сказуемитѣ: *трудолюбивъ* и *държава*.

2. Всичкитѣ допълнения, които отговарять на питанне кому, поставягъ се въ дателенъ падежъ. Напр: *Азъ казахъ* (кому?). *Ивану* да дойде. — *Азъ му рѣкъхъ* (кому?) да *побърза?* Дополнения въ дателенъ падежъ се поставягъ:

а) Въ всичкитѣ случаи, когато показваме кому се говори, говорило се е или ще се говори:

Войвода дума *друзини*:

Дружина *вѣрна*, сговорна.

Казахъ *му* да мълчи, *къ* той не слуша. — Господину *Ивану* Стоянову.

б) Подирь глаголитѣ, които показват полза или вреда, угождаване или досада, позволение или забраняване, полагане или запрѣщение, отмъщение, радване, жалость, прощаване молба и даряване.

Стояну Господь помогнх,

Та си здравичкѣ останх....

Стояну жалба дожалѣ.

Азъ му прощавамъ всичкитѣ неприятелства. — Лицетѣрието му е много омравно. — Чудя *имъ* се на умътъ. — *Майци* си бакшишъ донесе, *булци* си гривни подари.

в) При безличнитѣ глаголи, които показватъ чувството или състоянието на прѣдмѣтътъ: *спи ми се*, *ходи ми се*, *не имъ се яде*, *додѣяло ми е*.

Забѣлѣжка: Когато искаме да покажемъ, че дѣйствието става за удоволствие и по добрата воля на оногови, който го върши, тогава за допълнение въ дателенъ падежъ се поставя възвратното мѣстоимение *си* (себѣ): *отивамъ си*.

Ходи си по волята....

Шаро си агне ядяхх,

Ройно си вино пияхх.

3. Всичкитѣ други допълнения съ прѣдлогъ и безъ прѣдлогъ поставятъ се въ винителенъ падежъ, който отговаря на питаня: *кого?* *що?* *отъ кого?* *до кого?* *за кого?* и пр. Напр: Азъ си купихъ *що?* добри *книги*. — Учителътъ е благодаренъ (отъ кого?) *отъ ученицитъ*. — Три оки *намукъ* испреде, (що?) тънко си *платно* истѣка (що?). — Цѣль день *градника* копала (що?). — Тука думитѣ: *книги отъ ученицитъ*, *намукъ*, *платно* и *градника* като сж допълнения, поставени сж въ винителенъ падежъ. Дополненията безъ прѣдлогъ се казватъ *непосрѣдствени* допълнения, а допълненията съ прѣдлогъ — *посрѣдствени*.

Отъ това правило се исключаватъ, както се рѣче и погорѣ, допълненията на глаголи: *наричамъ се*, *зовж се*, *казвамъ се*, *именувамъ се*. Непосрѣдственитѣ допълнения на тѣзи глаголи се поставятъ всѣкога въ именителенъ падежъ, напр. (азъ) *зовж се Тодоръ*; (азъ) *казвамъ се гражданинъ*.

Въ винителенъ падежъ се поставятъ и всичкитѣ опрѣдѣления отъ сщцествително име, освѣнъ приложението при подлогътъ. Напр: *Качтата на брата ми е стара*. — *Устията на*

Дунавъ сж питки. Тука думитѣ: *на брата* и *на Дунавъ* сж опрѣдѣления въ винителенъ падежъ.

Сжщо така въ винителенъ падежъ се поставятъ и всичкитѣ обстоятелства, когато сж изрѣчени съ имена. Напр.: Градъ Руссе лѣжи *на дѣсний брѣгъ* на Дунавъ. — Цариградъ е расположенъ *на живописно мѣсто*. — Дунавъ се влива *въ Черно море*. — *Цѣль денъ* градинка копала.

Въ звателенъ падежъ се поставятъ вмиѣнхитѣ думи, които показватъ на кое лице, на кой прѣдмѣтъ се говори. Напр.: *Брате*, не забравяй старата ни майка! Тука думата *брате* показва къмъ кого се обръща рѣчта, затова тя е поставена въ звателенъ падежъ. — *Приятелю*, надѣждата ми е на тебе! — *Человѣче*, не слушай думитѣ на безумнитѣ.

Прилагателнитѣ опрѣдѣления взематъ такъвъ родъ, такъво число и такъвъ падежъ, каквито има и иска опрѣдѣляемата дума. Наприм.: *Вѣрний* приятель се познава въ нужда. Думата *вѣрний* тука е опрѣдѣление при подлогътъ *приятель*, затова взема родъ, число и падежъ, каквито има самия подлогъ. — Нечакай добро отъ *развратенъ* человекъ. Тука *развратенъ* като е опрѣдѣление при допълнението *отъ человекъ*, туй опрѣдѣление взема родътъ, числото и падежътъ на самото допълнение, сир. взема мъжки родъ, единств. число и винителенъ падежъ.

Нъ когато опрѣдѣлението е приложение, тогава то може да се съгласява съ опрѣдѣляемата дума само по падежъ, а по родъ и число не. Напримѣръ: Войската, *защитникътъ* на държавата, често става тѣгостъ за страната. Тука приложението *защитникъ* има различенъ родъ отъ опрѣдѣляемата дума *войската*, нъ сжщия падежъ. — Триандафилитѣ, туй благоуханно *цѣпте*, не растатъ на всѣко мѣсто. Тука приложението *цѣпте* не се съгласява съ опрѣдѣляемото *триандафили* ни по родъ, ни по число, а само по падежъ.

Когато опрѣдѣлението стои при нѣколко опрѣдѣляеми отъ различенъ видъ и въ единств. число, тогава то се поставя въ множественно число. Напр.: *Добритѣ* синѣ и баща не приехъ гнуснитѣ прѣдложения на недостойний женихъ. Тука *добритѣ* като стои при два различни прѣдмѣти и опрѣдѣля и двата, поставя се въ множественно число.

Нъ ако опрѣдлението стои при нѣколко опрѣдлѣми отвлѣчени и въ единств. число, тогава то се поставя въ единств. число и се съгласява по родъ съ най-близкото опрѣдлѣемо. Напр. *Божията* благодѣть и дълготърпение сж безкрайни, на-мѣсто: *Божиятъ* благодѣть и дълготърпение.

Ако ли едно отъ опрѣдленията показва видъ или степень отъ другото, тогава първото може да се обърне и на нарѣчие. Напр.: *Тъмнитъ* сини очи на Мария могло би да се каже и така: *тъмно-синитъ* очи на Мария, защото *тъмнитъ* показва степень отъ второто опрѣдлѣние *сини*.

Когато подлогътъ е поставенъ въ множественно число и показва родътъ на прѣдмѣтитъ, и при него стоятъ опрѣдлѣ-ления, за да покажатъ равни видове отъ тоя родъ, тогава опрѣдлѣенията, ако се, отнасятъ на единични прѣдмѣти, поста-вятъ се въ единствено число. Напр.: *Австрийский* и *герман-ский* императори ще се срѣщнатъ въ Берлинъ. — *Бъло* и *черно* морета сж погълнжли много кораби. Тука думитъ: *импе-ратори* и *морета* като показватъ родътъ на цѣль родъ прѣд-мѣти, а пѣвъ опрѣдлѣенията: *австрийский*, *германский*, *бъло* и *черно* — равни видове отъ този родъ и единични прѣдмѣти, тѣви опрѣдлѣения се поставятъ въ единствено число.

Сжщото правило се спазва и при поставянието опрѣдлѣ-ленията при допълненията. Напр.: Дунавската областъ състои отъ санджацитъ: *русенский*, *търновский*, *видинский*, *ниш-кий*, *софийский*, *варненский* и *тулчанский*.

Нъ ако опрѣдлѣенията се отнасятъ не на единични прѣд-мѣти, тогава тий се поставятъ въ множественно число. Напр.: Сукната *австрийски* и *германски* биватъ по-долни отъ фран-цузскитъ.

Ако двѣ опрѣдлѣения въ единствено число показватъ два вида отъ единъ родъ, въ този родъ е неказанъ съ сж-щественно отвлѣчено, тогава сжщественното се остава въ единствено число. Напр. *Привлѣкателната* и *отласкател-ната* сила на веществото е причина на движението на планетитъ.

Когато въ сложното прѣдложение нѣколко глагола искатъ допълнение въ единъ само падежъ, тогава допълнението се поставя само при единъ отъ глаголитъ, при първий или при последний. Напр.: Учителтъ испита и наказва *ученикътъ*. — Той *му* повелѣ и зарѣча за напрѣдъ да учи добръ. Тука

допълненията: *ученикът* и *му* като стоятъ при два глагола, първото отъ тѣхъ се поставя при последний глаголъ, а второто при първий.

Нъ ако глаголитѣ искать допълнения въ различни надежи или въ сжщий надежъ, нъ съ различнй прѣдлови, тогазъ при всѣки глаголъ се поставя неговото допълнение. Напр. *Азъ му заръчахъ да учи и го проводихъ у тѣхъ.* — *Азъ много се надѣя на приятелитѣ си и чавамъ отъ тѣхъ силна поддръжка.*

ЖУІІ.

П р ѣ д л о з и.

Прѣдловитѣ сж нескланяема часть на рѣчьта. Тѣхната служба е да опрѣдѣлятъ различнитѣ отношения между прѣдметитѣ и прѣдметитѣ и дѣйствиата.

Прѣдловитѣ и съюзитѣ сж сходни помежду си, понеже и еднитѣ и другитѣ по само себе си нѣмать никакво значеніе. Тий се различавать едни отъ други само по това: а) че прѣдловитѣ показватъ отношенията между думитѣ на прѣдложенияето, а съюзитѣ отношенията между прѣдложенията, и б) че прѣдловитѣ се произносятъ заедно съ думитѣ, при които стоятъ, а навремени се и сливатъ съ тѣзи думи, а съюзитѣ се произнасятъ отдѣлно и често се отпущать.

Въ прѣдложенията: *книгата стои на столътъ*; *азъ се расхождамъ съ градината*; *крѣдъ нашата къща има голѣмъ долъ*; *днесъ учительтъ не останя благодаренъ отъ ученицитѣ*, — прѣдловитѣ: *на*, *крѣдъ* и *отъ* показватъ отношенията на прѣдметитѣ: *книга* и *столъ*, *къща* и *долъ*, *учитель* и *ученици*; а нѣкъ прѣдлогъ *съ* показва, какъ се относи прѣдметитѣтъ *градина* къмъ дѣйствието *расхождамъ се*. Ако бѣхме казали: *книгата стои столъ*, *расхождамъ се градината*, тогави никой не можаше да разбере, какво исваме да кажемъ и какъ се отнасятъ прѣдметитѣтъ *книга* и *столъ* помежду си и къмъ дѣйствиата.

Освѣнь това прѣдловитѣ служатъ още за приставка въ съставленнето на нови думи. На думата *ледъ* като се приста-

ватъ разни прѣдлози, съставляватъ се нови думи, които показватъ разни видоизмѣненія на сжщото прѣдставление: *ходъ*. Напр.: *еходъ, изходъ, съходъ, приходъ, разходъ, прѣходъ, заходъ* и др.

По причина на тая двойка служба на прѣдлозитѣ, нѣкои отъ тѣхъ се употрѣбаватъ и *слѣто* и *отдѣлно*. Отдѣлно тѣй се употрѣбаватъ, когато показватъ, какъ се отнасятъ думитѣ помежду си, а слѣто, когато служатъ за приставки.

Всѣк ги отдѣлно се употрѣбаватъ прѣдлозитѣ, които ставатъ отъ нарѣчия, като: *ради, оселнь, между, срѣцу, противъ, мамѣсто, слѣдъ, посрѣдъ, споредъ, върху* и др. под.

Всѣкоги слѣто се употрѣбаватъ прѣдлозитѣ: *прѣ, разъ, про, пра* и др. *Прѣнасятъ, развалятъ, продаватъ, прадѣдъ*. Смѣсено, сир. слѣто и отдѣлно се употрѣбаватъ прѣдлозитѣ: *безъ, съ, възъ, до, за, задъ, изъ, къмъ, на, надъ, низъ, о, отъ, по, подъ, при, прѣдъ, прѣзъ, съ, у, чрѣзъ* и др.

Покажете прѣдлозитѣ въ слѣдующитѣ прѣдложения и кажете, кои отъ тѣхъ се употрѣбаватъ отдѣлно, слѣто и смѣсено:

Желѣзото се кове съ чукъ. — Задъ ноятъ къща има голѣмъ дворъ. — Прѣзъ селото тече Крива-рѣка. — Надъ Шуменъ висятъ голи ржтове. — Росица протича между Търново и Бѣла. — Тя инава прѣзъ Севлиево. — Петъръ се удари о единъ камъкъ и си счупи главата надъ дѣсното ухо. — Тунджа тече прѣзъ Ямболъ. — Тя се спуща на югъ и се влива при Едрене въ Марица. — Нѣкои хора пишжтъ и съ двѣтѣ си ржцѣ. — Безъ трудъ и прилѣжаніе нѣма наука. — Въ градината ви имало хубаво цвѣте? — Камъкъ възъ камъкъ не ще остане слѣдъ нѣколко години отъ турскитѣ калета. — Отъ начало до конецъ прочетохъ книгата ви. — У Петка има добри книги. — Срѣдъ равнината се лѣщи малко езеро, въ което се вѣдѣтъ прѣврасни рибки. — Намѣсто История, проводили сте ми нравствени поучения. — Слѣдъ двѣ-три недѣли ученицитѣ ще бждѣтъ распуснѣти. — Противъ истината никой не може да стои.

Отношенията на прѣдмѣтитѣ като сж многоразлични и тѣзи отношения като се опрѣдѣлятъ съ падежитѣ и прѣдлозитѣ, послѣднитѣ иматъ различно значение. Тѣй напримѣръ:

На показва положението на единъ прѣдмѣтъ върху други. Книгата лѣжи *на* столѣтъ. — Тръгнали сж *на* дълга пжтя.

Прѣсносно този прѣдлогъ показва: а) принадлежност единъ прѣдмѣтъ на други: книгата *на* Ивана; б) прѣдаване и казване нѣкому нѣщо: прѣдадохъ всичко на Драгана: обадахъ на Стояна да бжде готовъ.

Въ показва положение на прѣдмѣтътъ вътрѣ въ другъ прѣдмѣтъ: *въ* градътъ има много нечистотии.

По показва движение или походжение по повърхнината: Калинна *по* дворъ ходеше; познава се *по* лицето (познава се по знаковетѣ, находящи се по лицето му).

Прѣдносно *по* показва приблизително времето на събитията: братъ ми ще се върне *по* Дмитровъ-денъ.

Изъ показва движение извътрѣ навънъ: на трыгване *изъ* Шуменъ ний бѣхме много весели.

Отъ показва начало на дѣйствието или протяжението: *отъ* Шуменъ до София се отива за нѣколко дни.

До — крайтъ на дѣйствието или на протяжението: Замъчи се Божа Майка отъ Игнатъ денъ *до* Коледа.

За показва цѣль и причина на дѣйствието: бѣли пари (се пазятъ) *за* черни дни. — *за* тебе идж отъ толкова далечно мѣсто.

По нѣкоги прѣдлогъ *за* означава и замѣна на прѣдмѣтитѣ единъ съ други: даватъ ми конъ *за* магаре.

Надъ, подъ, задъ, противъ и прѣдъ показватъ положение на прѣдмѣтътъ надъ, прѣдъ, надъ, подъ и противъ други прѣдмѣти.

Съ показва съвмѣстно съществование или дѣйствование: Петъръ отиде на училището *съ* брата си. — *Съ* Невѣнка да я пожънемъ.

Безъ — раздѣлностъ на прѣдмѣтитѣ: *безъ* моми хоро не става.

Прѣзъ показва движение на прѣдмѣтътъ прѣвъ другъ прѣдмѣтътъ: прѣпратихъ го *прѣзъ* гората. — *Прѣзъ* гора вървѣхъ карливи овчаре. — *Прѣзъ* денътъ валѣ много дъждъ.

О показва прѣбграда, прѣпятствие на движението: ударихъ се *о* горний прагъ.

При показва положение на прѣдмѣтътъ близу до други прѣдмѣти: селото *при* рѣката. — Азъ ще останж *при* Вази.

Забѣлѣжка. Когато сжщий прѣдлогъ се повтаря прѣдъ нѣколко допълнения или прѣдъ нѣколко обстоятелства едно подиръ друго, тогава прѣдлогътъ може да се поставя само прѣдъ първото допълнение или обстоятелство. Напр.: англицитѣ иматъ владѣния въ Азия, Африка, Америка и Океанія.

ЖУТІІІ

П е р и о д и.

Когато въ рѣчѣта влазятъ двѣ или по-вече развити или съставени прѣдложения и главната мисль е пояснена отъ всѣкъждѣ и искавана вгълно, тогава нашата рѣчь се казва *периодъ*. Имаме напр. рѣчь: Хората струватъ зло ужъ за полза: нъ прѣмъждрий творецъ далъ на чловѣкътъ съвѣсть, която го мжри за злото и не му дава да се наслади отъ плодѣтъ на лошитѣ си работи. — Тука еж свързани съ сюзъ нъ двѣ прѣдложения — първото просто, второто сложно съставено. Просто е: хората струватъ зло ужъ за полза; сложното съставено е: Богъ далъ на чловѣкътъ съвѣсть, която го мжри за злото и (която) не му дава да се наслади отъ плодѣтъ на лошитѣ си работи. Като свързваме тѣзи прѣдложения въ една рѣчь, ний изясняваме напълно мисльта, че за злий чловѣкъ нѣма благополучие. Тая рѣчь, по тая причина, ще бжде периодъ.

Периодъ е гръцка дума; на български тя ще се истълкува съ думата *кръгъ*. Пълната рѣчь се нарѣкла *кръгъ*, защото бива пояснена отъ всѣкъждѣ, *кръгомъ*.

Всѣкой периодъ състои отъ двѣ половини, които по дължината си биватъ почти равни. Първата половина се нарича *повишение*, а втората *понижение*, защото първата се произнося съ издигане, а втората съ снемание на гласѣтъ.

Споредъ числото на главнитѣ прѣдложения въ тѣхъ, периодитѣ биватъ *двучленни*, *тричленни* и *четирчленни*, защото всѣко главно прѣдложение заедно съ приставенитѣ при него се брои за членъ на периодѣтъ, а споредъ значението на сюзитѣ, които свързватъ двѣтъ имъ половини, тий биватъ *еднородни*, *противоположни*, *условни*, *заклучителни*, *причинни*, *последователни* и др. каквито се изброихъ въ глава XIV.

Двучленни периоди. И войникѣтъ, и политикѣтъ, и сждията е полезенъ за обществото; нъ (противопологание) добрий възпитателъ надминава всякъитѣ по полезность.

Този периодъ е двучлененъ, защото състои отъ главни прѣдложения — първото сложно сѣто, второто просто.

Ако бихме смѣтали всѣка заранъ, що сме изгубили въ прѣминълиий день, то (слѣдствие) ний щѣхме да се намѣримъ твърдѣ обѣднѣли.

Силната страсть е зло за чeловѣкътъ; защото (причина) тя заглушава разумътъ и наказва чeловѣка да постъпва, като безумно същество.

Отъ най-напрѣдъ чeловѣкъ не знаятъ, какво ще каже болѣстъ, скърбъ и смъртъ; нъ (противопологание) слѣдъ грѣхонпаданието всичко това се натрупало на главата му.

Тричленни периоди. Ако жeлаеме доброто на чадата си; ако искаме да имъ приготвимъ добро бѣдъще: (условие) ний сме длъжни усърдно да се грижимъ за тѣхното добро възпитание и да не се скѣпимъ за училищата.

Тоя периодъ е тричлененъ, защото състои отъ три главни прѣдложения — двѣ въ повишението и едно въ понижението. Първий и вторий членове сж прости прѣдложения, третий е сложно слѣго прѣдложение.

Безкнижнитѣ родители сами не знаятъ нищо и мислятъ, че и дѣцата имъ ще си прѣкарать животътъ безъ книга; нъ (противопологание) такъизи родители правять много крива смѣтка, защото забравять, че днешнитѣ времена не приличать на прѣминълитѣ и че днешнитѣ нужди искать и друго възпитание.

Днесъ Българетѣ не сж такъизи, каквито бѣхж прѣди тридесетъ години; (защото) сега общитѣ имъ работи взехж по-добра посока и училищата имъ се умножихж и понаредихж.

Черковний въпросъ е докараль на българетѣ двѣ голѣми и важни сѣтнини: първо той имъ показа вътрѣшнитѣ и външнитѣ неприятели; второ той пробуди македонскитѣ българе и ги стѣгна чрѣвъ единомислието съ горнитѣ българе.

Наукитѣ и искусствата сж полезни и необходими за чeловѣкътъ: (защото) неговитѣ способности само чрѣвъ тѣхъ се събуждять и развивать, и сърдцето му се облагородява.

Четирчленни периоди. Върху образованието на характерътъ на всѣки младъ народъ влиять три главни причини: природата записва въ душитѣ първитѣ впечатления; религиозното чувство възвожда тѣзи първи впечатления на стѣпень на вѣрования, а обичайтъ налага на вѣрванията печатъ на непрѣложность; на неизмѣняемость.

Тука имае периодъ отъ четъре члена: единъ въ повишението и три въ пониженито. Въ пониженито се изброява това, що се казва изобщо въ повишението. Всичкиятъ прѣдложения сж прости.

Момъкътъ съ небръжение тлъче онъзи цвѣта, съ които природата украсява младинитѣ му; защото силитѣ му въ това време сж голѣми, а желанията му тъмни: но опитний человекъ благодари небето и за най-малкиятъ радости, които му то про-вожда между гореститѣ на животътъ.

Ако благополучието бѣше било една праздна мечта, хората отдавна щѣха да прѣстанатъ да го търсятъ: нъ понеже тий упорствувать въ мнѣнието сѣ за него и не прѣставать да го търсятъ, то благополучие на тоя свѣтъ непрѣменно трѣба да съществува.

Искусвата ѣ наукитѣ смекчавать нравитѣ ѣ докарватъ наслаждение въ душата, като възбудять у хората любовь къмъ доброто и полезното, къмъ съгласието и порядъкътъ: ще каже разногласията и безредицитѣ не дохождатъ отъ наукитѣ и искусствата, а напротивъ пороцитѣ сж плодъ на невѣжеството и злодѣйствата — порождение на безумието.

Забѣлѣжка. Периодитѣ сж искусствена рѣчь. Ний не можемъ да говоримъ и пишемъ само съ периоди, защото рѣчта ни ще бжде тогава тѣжка и уморителна. За да бжде рѣчта нѣ естествена и легка, ний трѣба да пишемъ и говоримъ разнѣсено, т. е. съ къси прѣдложения и периоди.

Покажете, какви ще бждатъ слѣдующитѣ периоди, както по отношение къмъ съювитѣ, които ги свързавать, тѣй и по числото на членоветѣ въ тѣхъ:

Великитѣ дни въ исторѣята на народитѣ възбудять въ тѣзи народи чувства високи: тий ги въодушевляватъ съ надежди и стрѣмления за велико и честито бждѣще и вкореняватъ въ сърдцата оная дълбока увѣренность и оная пъргава енергия, при които отистинна се достигать всички цѣли.

Днешний день (19 Февруария) е за насъ день великъ и многознаменателенъ: (защото) тойзи день е день на нашата свобода и народното съзнание не може да не изисква, щото празнуванито на тойзи день да се ознаменува съ дѣла и начинания, достойни за него.

На Руссия ний сме длъжни вѣчна признателность: изгубени бѣхме — Руссия ни намѣри; осждени на загинвание бѣхме — Руссия ни запази; мъртви бѣхме — Руссия ни съживи.

Българинътъ видѣ бѣлъ день: българската майка отри сълзитѣ си и нейнитѣ тѣжки охвания се обърнахъ на радостъ и благословия; а на българския народъ се осигури едно трайно честито бѣдѣще.

Колкото по-голъмо е едно благодарѣние, колкото по-велики и по-благодарни сж неговитѣ сѣтнини, толкова по-искренна и дълбока трѣба да бѣде благодарността за него, толкова по-много трѣбва да благославяме виновницитѣ на това благодарѣние.

(Дух. Прочитѣ).

Гледай що ти нося
Какъвъ хубавъ даръ:
Тебѣ той понося
И на тато старъ,
Че сте ми изгѣли
Ваш'та добрина
И на свѣтъ извели
Въ тая младина!

Ставай рано сутрина
И Богу се моли;
Работи ми сърдчена,
Догдѣ се пакъ стъмни!

(В. Поневичъ).

XIX

Словорасположение и ударение.

Словорасположението учи, какъ да се нареждатъ думитѣ въ прѣдложението за да бѣде нашата рѣчь и ясна и правилна. То бива два вида: *обикновенно* и *ораторско*.

Ораторското словорасположение като се изучава въ риториката, тука ще се кажътъ нѣколко думи само за обикновенното.

Въ повѣствователнитѣ прѣдложения подлогътъ стои прѣдъ сказуемото, а поясненията около поясняванитѣ думи. Напр: Въ семедѣлческитѣ страни работникътъ никога не умира отъ гладъ.

— Истинската благодарность се исказва не съ думи, а съ дѣла.

Въ възклицателнитѣ прѣдложения подлогътъ се поставя и прѣдъ сказуемото и подиръ него, споредъ намѣрението на писателтъ. Ако той иска да посочи по-вече на признакътъ или на дѣйствието, сказуемото трѣбва да прѣдшествова подлогътъ : ако иска да посочи по-вече на прѣдмѣтътъ, подлогътъ върви прѣдъ сказуемото. Напр : Колко *сж* доброчести земеделческитѣ народи! — Колко си *и ти* честитъ, че си се родилъ въ таквази страна.

Когато при сжщствителното стоятъ нѣколко опрѣдѣления отъ различни части на рѣчъта, тогава мѣстоимението се турга напрѣдъ, сетнѣ числителното, а най-послѣ прилагателното. Напр : Братъ ми продаде своитѣ сиви коние. — Азъ уморихъ негови два коня.

Отъ нѣколко прилагателни опрѣдѣления при едно сжщствително най-важното се поставя до сжщствителното, а другитѣ се нареждатъ така, щото най-маловажнитѣ да останжтъ най-далечъ. Напр : Старата, истритата и продупчената дрѣха не държи топло. — Младий, бързий и неуморимий конъ се повреди въ краката.

Прилагателнитѣ опрѣдѣления се поставятъ въобщо прѣдъ опрѣдѣляемото, а сжщствителнитѣ съ прѣдлогъ или приложения — подиръ опрѣдѣляемото. Напр : Хубавий конъ на младий офицеръ се разболѣ. Русский царъ, освободителтъ на България, се уби отъ прѣдателска ржка.

Когато при глаголтъ стоятъ нѣколко допълнения въ различни падежи, тогава допълнението въ дателенъ падежъ се поставя до глаголтъ прѣдъ допълнението въ винителенъ падежъ. Напр : Азъ обявихъ Ивану волята на господарѣтъ. — Прѣдадохъ му го да го исправи.

Обстоятелствата се поставятъ и прѣдъ поясняваната дума и подиръ нея, споредъ желанието на говорящия, на кое много иска да укаже. Напр : Тая година панаирѣтъ въ Ески-Джумая бѣше много добъръ = панаирѣтъ въ Ески-Джумая тая година бѣше много добъръ = панаирѣтъ бѣше много добъръ тая година.

Когато при поясняваната дума стоятъ нѣколко различни обстоятелства, то обстоятелството за мѣсто обикновенно прѣдшествова обстоятелството за време, а това послѣднеото прѣдшествова обстоятелството за начинъ. Напр : Турцитѣ сж се поя-

вили на Балканския полуостровъ въ четирнадесетото столѣтие.
— Въ Балканѣтъ отъ завчера валели силни дъждове.

Опрѣдѣлителнитѣ и допълнителнитѣ приставени прѣдложения се поставятъ въобще непосредствено до опрѣдѣляваната или допълняваната дума. Не трѣба да казваме: несъгласията изобилуватъ между българетѣ, които докарватъ растройство въ всѣко общество; а трѣба да кажемъ: несъгласията, които докарватъ растройство въ всѣко общество, изобилуватъ между българетѣ, — защото не искаме да се разбере, че българетѣ докарватъ растройство, а несъгласията. Ако не поставимъ приставеното прѣдложение при поясняваната дума, прѣдложението или съвсѣмъ ще загуби свойтъ смисль, или ще получи другъ смисль.

Добрѣ ли сж съставени слѣдующитѣ прѣдложения?

Турското правителство даде на Българетѣ ферманъ, който имъ оудрави черковната самостоятелность. — Иъзкон казватъ, този ферманъ не трѣба да се извѣнн. — Други проповѣдатъ ферманитѣ, че трѣба да се извѣнн. — Времето, кои иматъ право, ще покаже.

Споредъ това, на кое най-много назира писателтъ, въ сложнитѣ съставени прѣдложения, главнитѣ прѣдложения се поставятъ и прѣдъ приставенитѣ ѣ подиръ тѣхъ. Напр: Кой себе си хвали, той себе си кори. — Откакъ се е родилъ, въ черква не е ходилъ. — Не е свободенъ, овнн гражданинъ, който своитѣ правдини не познава.

Въ въпросителнитѣ прѣдложения, въ които се пита за прѣдмѣтътъ или за нѣкое обстоятелство, най-напрѣдъ се поставя въпросителното мѣстоимение или нарѣчие, па послѣ другитѣ думи. Напр: Кой ще дойде на лознето? — Гдѣ остана братъ ти? — Защо се сърдишь? — Въ Търново ли си ходилъ? — Сутрина ли се миешъ?

Въ въпросителнитѣ прѣдложения, въ които трѣба да се утвърди или отрѣче дѣйствието или признакътъ, най-напрѣдъ се поставя сказуемото съ въпросителний съюзъ ли и послѣ другитѣ думи. Напр: Ходилъ ли си въ Търново? — Миешъ ли се сутрина. — Силенъ ли е коньтъ ти? — Невѣренъ ли е слугата ти?

Въ повелителното прѣдложение на първо мѣсто стои думата, въ която се заключава заповѣдта, и послѣ другитѣ думи. Напр: Върнете се у дома си! — У дома си се върнете! — Не се хвали съ баща си, нъ се хвали съ себе си!

Въ прѣдложения, въ които глаголетъ взема условна форма, спомагателний глаголъ се поставя и прѣдъ думитѣ, на които се назира най-много, и подиръ тѣхъ, споредъ намѣрението на писателтъ, на коя именно страна иска да обърне по-вече внимание, на кое дава по-вече значение. Напр: Да (ако) бихъ знаахъ да си пишж, написалъ бихъ дълго книже.

Въ първата часть на туй сложно прѣдложение писателтъ иска да придаде значение не толкови на знаянието да се пише въобще, колкото на лицето, което говори и което желае да знае писмо, и за това спомагателний глаголъ е поставенъ прѣдъ глаголетъ *знаахъ*. Въ втората часть писателтъ като иска да уваже по-вече на написванието, отъ колкото на лицето, което ще пише, спомагателний глаголъ остава назадъ. Тука се указва по-вече на това, че написванието ще бѣде дълго, нежели на това, кой ще пише.

Туй вато знаеме, намъ не ще бѣде сега трудно да разберемъ, какво нѣщо е логическото ударение:

Логическото ударение се различава отъ ударението надъ отдѣлнитѣ думи по това, че то се измѣнява споредъ желанието на писателтъ и прѣминава ту надъ една, ту надъ друга отъ частитѣ на прѣдложението. Логическото ударение пада на оная часть въ прѣдложението, на която писателтъ придава най-голѣмо значение, или върху която иска да привлѣче най-повече вниманието на читателтъ. Въ сложното прѣдложение: Да бихъ знаахъ да си пишж, написалъ бихъ дълго книже — логическото ударение пада въ първата часть на *бихъ*, а въ втората на *написахъ*.

Покажете, гдѣ ще падне логическото ударение въ слѣдующитѣ прѣдложения: Кой себе си хвали, той себе си кори. — Не е свободенъ онзи гражданинъ, който непознава своитѣ нравини. — Пѣврага му всичкото му имание и главата! — Откакъ се е родилъ, въ черкова не е ходилъ.

Когато станж селенка
Молимъ ви у насъ.

Примѣръ за разчленяване.

На Россия сме длъжни вѣчна признателностъ: Россия намѣри насъ, които бѣхме изгубени; Россия ни запази когато бѣхме на замяване; Россия ни съживи, когато бѣхме почти мъртви.

Въ тая рѣчь има четири главни прѣдложения, затова тя ще бѣде четиречлененъ периодъ. Въ повишението има единъ членъ, въ понижението три.

Понижението изяснява причината, на това що се казва въ повишението; заради това прѣдъ понижението се подразбира съюзътъ *защото*. Ще каже, по значението на съюзътъ периодътъ е *причиненъ*.

И четиретѣ прѣдложения въ периодътъ сж повѣствователни.

Първото прѣдложение е просто прѣдложенне лично, негълно, защото подлогътъ му *ний* се подразумѣва.

Подлогътъ е *ний*, мѣстоимение лично, първо лице, множественно число, именителенъ падежъ. *Сме длъжни* е свързано, — *сме* спомагателенъ глаголъ, наклонение извъвѣтелно, време настояще, число множественно, лице първо, а *длъжни* име прилагателно, качествено, число множественно, падежъ именителенъ.

Що сме длъжни? — Признателностъ. *Признателностъ* е допълнение при сказуемото, име съществително, отвлѣчено, родъ женски, число единствено (множ. нѣма), падежъ винителенъ.

Каква признателностъ? — Вѣчна. *Вѣчна* е опрѣдѣление при допълнението признателностъ, име прилагателно, качествено; родъ женски, число единствено, падежъ винителенъ (защо?).

Кому сме длъжни, на кого сме длъжни? На Россия — допълнение при сказуемото на друго питанне. *На* е прѣдлогъ, а *Россия* име съществително, собствено, родъ женски, число единствено, падежъ винителенъ. — Защо?

Вторий членъ на периодътъ е сложно съставено прѣдложение. Главно прѣдложение е *Россия намѣри насъ*, а при-

ставено *които бълме загубени*. Приставеното предложение е опрѣдѣлително.

Въ главното предложение се говори за Руссия, слѣдов. *Руссия* ще бѣде подлогъ. Руссия е сщцствително собствено родъ женски, число единствено, падежъ именителенъ. — Защо?

Какво се казва за Руссия? — *намѣри*, казуемо. Намѣри е глаголъ отъ дѣйствителенъ залогъ, опрѣдѣленъ видъ, наклонение изаявително, време прѣминжло свършено, лице трето, число единствено.

Кого намѣри? — *насъ*, допълнение при казуемото намѣри, мѣстоимение лично, трето лице, множественно число, винителенъ падежъ. Кой насъ? — *които бълме загубени*, приставено опрѣдѣлително предложение при допълнението насъ. Подлогътъ на това предложение се подразумѣва *ний*. Ний е мѣстоимение лично, лице първо и пр.

Какво се казва за ний? — *бълме изгубени*, казуемо сложно отъ спомагателний глаголъ *съмь* и прилагателното *изгубенъ*. *Бълме* спомагателенъ глаголъ, изаявително наклонение, време прѣминжло относително, число множественно, лице първо. *Изгубени* прилагателно качествено, родъ мъжски, число множественно, падежъ именителенъ.

Които свързва приставеното предложение съ главното. *Които* е мѣстоимение относително, родъ мъжски, число множественно, падежъ именителенъ.

Третий членъ отъ периодътъ е също така сложно съставено предложение. Главното е: *Россия ни запази*, приставеното: *които бълме на заигнание*. Последното предложение е обстоятелствено, защото замѣнява обстоятелство за време при казуемото въ главното предложение.

Въ главното предложение се говори за *Россия*, слѣдов. *Россия* е подлогъ. Россия е име сщцствително собствено и пр.

Какво се казва за Россия? — *запази*, казуемо, глаголъ отъ дѣйствителенъ залогъ, опрѣдѣленъ видъ, изаявително наклонение, време прѣминжло свършено, число единствено, лице трето.

Кого запази? — *насъ*, *ни* — допълнение при казуемото запази. *Ни* е мѣстоимение лично, лице първо и пр.

Кога ни запази? — *Когато бълме на заигнание* — приставено обстоятелствено предложение за време при казуемото запази.

Подразумѣваемий подлогъ е *ниѣ*, мѣстоименне лично и пр.

Какво се казва за *ниѣ*? — *бѣхме* (*дошли*) на (до) *загинване*. Сказуемото *дошли* е отпустено, защото се лесно нагажда. *Бѣхме дошли* е глаголъ отъ срѣденъ залогъ, опрѣдѣленъ видъ, наклонение изъявително, време прѣминжло относително, число множественно, лице първо.

До какъ бѣхме дошли? *до положение на загинване* — обстоятелство за мѣсто (за прѣдѣлъ) при сказуемото бѣхме дошли. Думата положение тука е отпустната, защото се разбира отъ само себе си. *Положение* е име съществително, нарицателно, родъ срѣдний, число единствено, падежъ винителенъ.

Какво положение? — *на загинване* (гибелно), опрѣдѣление при обстоятелството *положение*, исказано съ име съществително. *На* е прѣдлогъ, а загинване име съществително, отвлѣчено, родъ срѣденъ, число единствено, падежъ винителенъ.

По сщций начинъ ще се разчлени и четвъртий членъ на периодътъ.

Правописание.

Тѣй като въ четението нѣкои отъ гласнитѣ или съгласнитѣ букви се произнасятъ еднакво, то за да знаеме, гдѣ каква буква трѣбва да се пише, необходимо е да се поиматъ добръ долуназженитѣ правила.

Буквитѣ *а* и *я*. Буквата *а* има отворенъ гласъ, когато подъ нея пада ударение, както напр. въ думитѣ: *отвѣрѣмъ*, *гласна*; въ които надъ нея нѣма ударение или нѣкъ стонъ въ крайтъ на думата, тогава гласътъ ѝ се чува малко затворено, като напр. въ думитѣ: *коса*, *гласа* (*коса*, *гласа*). Отворено се произнася гласътъ на *а* въ крайтъ на думитѣ само въ Сливненско, Ямболско и още нѣкои мѣста на Българско. Тамъ казватъ: *рѣка*, *гласа*, *свѣта* и пр., а не *рѣма*, *гласа*, *свѣта*.

Буквата *я* се произнася меко и има отворенъ гласъ, когато надъ нея стонъ ударение: напр. *Стойя*, *глия*. Въ други случаи тя се изговара по-затворено; напр. *Маря*, *сѣние* и пр.

Буквата *а* подиръ гласна буква се чува като *я*. Думитѣ: *християнинъ* и *патриархъ* се изговарятъ като да се написани и двѣтѣ съ *я*: *християнинъ*, *патриархъ*. За да знаеме въ такъвизи съмнителни случаи, гдѣ трѣбва да се пише *а* и гдѣ *я*, трѣбва да помнимъ слѣдующето:

а) Въ срѣдата на производнитѣ думи се пише *я*, ако въ первообразната дума стои *я*: *Азия*, *азиятецъ*; *пья*, *пьянице*, *сыя*, *сыяние*.

б) Съ *я* се пишжтъ всичкитѣ съществителни на *я* и *ия*, като: *сѣдия*, *История*, *България*, *земля* и др. както и прилагателнитѣ отъ женски родъ съ меко окончание, като: *силя*, *горня* и др.

в) Съ *я* се пишжтъ и всичкитѣ глаголи отъ неопрѣдѣленъ и опрѣдѣленъ видъ съ меко окончание или съ прѣдидуща гласна, като: *любя*, *коля*, *бия*, *пья*, *ще поляя*, *ще завежда* и пр. третото лице на множествъ. число отъ тѣзи сжщитѣ глаголи се пише сжщо тѣй съ *я*, като: *любятъ*, *биятъ*, *ще поляятъ*, *ще завеждатъ* и пр.

г) Съ *а* въ срѣдата се пишжтъ всичкитѣ производни думи, които сж станали отъ други думи безъ *я*. Трѣбва да пишеме: *арианинъ*, *патриархъ* и *християнинъ*, защото тѣзи думи ставатъ отъ *Арий*, *Христосъ* и *патрисъ-архи*, т. е. отъ думи безъ *я*.

Буквитѣ *а*, *ж*. Буквата *ж* има всѣкога затворенъ, тѣжъ гласъ и лесно може да се смѣси съ затвореный гласъ на буквата *а*. За да се знае, коя отъ тѣзи двѣтъ букви трѣбва да се пише въ извѣстенъ случай, трѣбва да се помни слѣдующето:

1. Женскитѣ имена на *а*, съществителни и прилагателни, всѣкога се пишжтъ съ *а*, като: *слава*, *злава*, *добра*, *черна*. Съ *а* се пишжтъ и имената отъ общий родъ на *а*: *войвода*, *убийца*, *вилица*.

2. Съ *ж* се пишжтъ всичкитѣ неопрѣдѣлени глаголи съ дебело, твърдо окончание, като: *кож*, *елѣж*, *идж*, *стриж*, *плетж*. Третѣто лице на множ. число отъ настояще и бъдеще у тѣзи глаголи се пише сжщо тѣй съ *ж*: *кожатъ*, *елѣжатъ*, *идятъ*, *ще держатъ*, *ще стрижатъ*, *ще плетжатъ* и пр.

3. Третѣто лице на множ. число на прѣминкло невършено и прѣминкло свършено отъ всичкитѣ глаголи пише се въ крайтъ съ *ж* като: *пишаж*, *сѣдѣж*, *направисж*, *раздумеаж*.

4. Еднократнитѣ или опрѣдѣленитѣ глаголи на *жъ* въ всичкитѣ си времена освѣнь настояще и прѣминжло несвършено отъ условното наклонение, се пишжтъ съ *ж*, като: *скокжжъ*, *скокжжълъ съмъ*, *ще скокжж*.

5. Съ *ж* се пишжтъ и нарѣчията: *кждълъ*, *откждълъ*, *накждълъ*, *никждълъ*, *вжтрълъ* и други нѣкои.

Въ всички други случаи се пише *а*.

Буквитѣ *я*, *ь* и *е*. Буквата *ь* се произнася двояко: като *е* и като *я*. Напр. въ думитѣ: *жльбъ* и *сьльзъ* тя се чете като *я*: *жлябъ*, *сьлязъ*, а въ думитѣ: *вльнецъ*, *утрълъ* и *чрълхота* тя се чете като *е*.

За да познаваме, гдѣ трѣбва да се пише *я* и гдѣ *ь*, необходимо е да помнимъ, че *ь* се чете като *я* само тогави, когато пада надъ него ударението. Ако нѣкъждѣ се чуетъ гласъ *я* и ний пожелаеме да знаеме, каква буква трѣбва да се пише на това мѣсто, тогава трѣбва да измѣнимъ съмнителната дума било чрѣзъ склонение, било чрѣзъ спряжение, било чрѣзъ произвождане отъ нея друга дума така, щото ударението да да се прѣмѣсти отъ съмнителний слогъ на други. Ако слѣдъ прѣмѣстанието на ударението гласътъ *я* се е обръналъ на *е*, това е знакъ, че трѣбва да се пише *ь*, а не *я*. Напримѣръ думата *чрълъ* ний трѣбва да пишемъ съ *ь*, защото като произведемъ отъ нея думата *чрълхота* и направимъ ударението да прѣмине отъ съмнителний слогъ на други, гласътъ *я* се обръща на *е*: *грѣхотá*.

Напротивъ, ако слѣдъ прѣмѣстанието на ударението гласътъ *я* си остава неизмѣненъ, ний трѣбва да пишемъ *я*, като: *ямъ* — *ястие* *ятамъ* — *яжръ*.

Священникъ се пише съ *я*, а не съ *ь*, защото става отъ *святъ*; а пѣкъ просвъщение се пише съ *ь*, а не съ *я* защото става отъ *свьтъ* — *свьтлина*.

Буквата *ь* се пише въ слѣдующитѣ случаи:

а) У глаголи, които окончаватъ на *ля*, като: *плья*, *сьля*, *зельля*.

б) У дателний падежъ на личнитѣ мѣстоимения: *мьнълъ*, *тебълъ*, *себълъ*.

в) У нарѣчия на *е*, като: *добрълъ*, *зълъ*, *горълъ*, *долълъ* *вжтрълъ* *утрълъ*.

г) Въ слогътъ *ль*, когато е събранъ съ мѣстоимение,

нарѣчие или глаголь *имаѣ*, като: *нѣкой*, *нѣщо*, *нѣколко*, *нѣмамѣ*. Нѣ когато този слогъ показва отрицание, и стои отдѣлно, тогава той се пише съ *е*.

д) У всичкитѣ думи, които сѣ произведени отъ корень на *ѣ*, като: *хлѣбъ* — *хлѣбарство*; *вѣно* — *вѣнецъ* — *вѣнчаванѣ* — *вѣнеченѣ*; *снѣгъ* — *снѣженѣ* — *снѣговитѣ*.

е) У прѣдловитѣ: *крѣдѣ*, *прѣзѣ*, *чрѣзѣ*, *прѣ* и *слѣдѣ*.

ж) Най-сетнѣ съ *ѣ* се пишѣтъ всичкитѣ слѣдующи думи:

Бѣгъ, бѣда, бѣль, бѣлѣгъ, брѣгъ, блѣденѣ.

Вѣжди, вѣкъ, вѣщѣ, вѣра, вѣсъ, вѣсть, вѣтѣрь.

Гнѣздо, гнѣвъ. Дѣва, дѣдо, дѣло, дѣль, дѣто.

Желѣво, зѣбада, зѣбрь, зѣница. Колѣно, крѣпость.

Лѣвий, лѣность, лѣто.

Мѣдѣ, мѣтамѣ, мѣсто, мѣся, мѣря, мѣна, мѣсяцѣ.

Невѣста, нѣмѣ. Обѣдѣ, орѣхѣ, обѣщавамѣ.

Плѣнѣ, плѣсень, нѣна, посѣщавамѣ, прѣсенѣ.

Рѣдѣкъ, рѣжѣ, рѣка, рѣчѣ.

Свѣтъ, слѣпѣ, снѣгѣ, свѣщѣ, сѣщание, стѣна, съвѣстѣ сѣнка, сѣдя, сѣверѣ.

Тѣло, тѣсенѣ, тѣсто, хлѣбѣ, хрѣнѣ.

Цѣвѣтъ, цѣвь, цѣдя, цѣнь, цѣна, цѣрь, цѣль.

Человѣкъ, ѣдя.

Вѣ всичкитѣ други случаи, гдѣто се чуе гласѣ *е*, пише се *е* а не *ѣ*.

Буквитѣ *и* и *ѣ*. Буквата *и* се пише вѣ всичкитѣ случаи, гдѣто се чува гласѣтъ *и*: *приятель Василий, Мария, служилѣ, тишина*.

Буквата *ѣ* се пише подирѣ гласни букви, когато тя трѣбва да се произнесе кратко, заедно съ прѣдидущий слогъ. Напр: *мой, Райко, храбрый, пѣвамѣ*.

Буквитѣ *ѣ*, *ѣ*, *ж*. Полугласнитѣ *ѣ* и *ѣ*, когато стоятъ вѣ срѣдата на думитѣ, изговарятъ се като *ж*; напр. *крѣвь* — *крѣвь*; *крѣстѣ* — *крѣстѣ*.

За да не смѣсяме тѣзи букви една съ друга, ний трѣбва да помнимъ слѣдующитѣ правила, които не сѣ до тамъ трудни за ученицитѣ, що прочитатъ по славянски.

1. *ѣ* се пише вѣ тѣзи слокове по срѣдата на думитѣ, които вѣ черковнославянскій языкѣ се пишѣтъ съ *о*. Напр: *кровѣ* — *крѣвь*; *долгѣ* — *дѣлгѣ*; *кротокѣ* — *крѣтъкъ*.

2. *Ь* се пише въ оиѣзи слокове по срѣдата на думиѣ, които на славянски ще пишѣтъ съ *е*. Напр: крестѣ—крестѣ; сердце—сърдце; перстѣ—престѣ.

3. Оъ *ж* се пишѣтъ оиѣзи слокове, които на славянски се пишѣтъ съ *у*. Напр: рука—рѣка; мужѣ—мѣжѣ; мука—мѣка.

Буквата *ѣ* се пише още въ крайтъ на всичкитѣ думи, които окончатѣтъ на твърдѣ и тѣпѣ гласѣ, като: человекѣ, домѣ, Тодорѣ, думамѣ, писвахѣ, сѣдѣлѣ, записанѣ и др.

Ь се пише въ крайтъ на всичкитѣ съществителни, които окончатѣтъ на мекѣ тѣпѣ гласѣ, като: учителѣ, родителѣ, радостѣ, синѣ, гóренѣ и пр.

Числителнитѣ: петѣ, шестѣ, седемѣ, осемѣ, девятѣ, десѣтъ и сложнитѣ отъ тѣхъ: двадесѣтъ, тридесѣтъ и пр. се пишѣтъ също тѣй съ *ѣ*.

Когато нѣколко съгласни дойдѣтъ наедно и съставятъ трудно произносимѣ слогѣ, тогава между тѣзи букви се вмѣта за благозвучие една отъ буквитѣ *ѣ* и *е*, като: грозний—грознѣ—грозенѣ; пълний—пѣлнѣ—пѣленѣ; сладкий—сладкѣ—сладкѣкѣ.

Такови вмѣтнатѣ *е* никога не се обръща на *ь*, както и вмѣтнатитѣ *ѣ* не се обръща на *ж*: вѣтерѣ (вѣтрѣ), стригѣлъ (стрглѣ), рѣкѣлъ (рѣклѣ) никога не трѣба да се пишѣтъ вѣжърѣ, стрижѣлъ, рѣкѣжѣ. Също тѣй не може да се пише; и болнѣнѣ (болний), юнѣцѣ (юнѣци), а боленѣ и юнецѣ.

Когато произвождаме една дума отъ друга, трѣба да помнимѣ: а) че гласната *е* се обръща на *и*, на *о* или на *я*: текѣ—истокѣ—источникѣ—тчамѣ—истчамѣ; лежѣ—лѣгамѣ—ложѣ; гребѣ—изгрибамѣ—гробѣ;

б) че буквитѣ *и* и *у* прѣминаватѣ въ *о* и *ж*: рѣиѣ—рѣвиѣ; духѣ—дѣхамѣ; криѣ—покрѣвъ—сѣкровище; струѣ—стрѣгало.

И между съгласнитѣ букви има таквизи, на които гласѣтъ може да се смѣси въ четението съ гласѣтъ на друга съгласна и да дадѣтъ поводѣ на употрѣбление въ писмото една буква намѣсто друга.

Тѣй напримѣръ: *б* въ много случаи се изговарѣ като *п*, *в* като *ф*, *з* като *ж* и *ж* като *ш*.

За да познаѣме въ таквизи съмнителни случаи, гдѣ каква отъ близкитѣ по гласѣтъ букви трѣба да се пише нѣй трѣба

да измѣнимъ думата чрѣзъ склонение или спряжение тъй, щото съмнителната съгласна да падне прѣдъ гласна. Тогава съмнителната буква сама ще се обяви.

Бѣлѣзъ се чува като бѣлѣкъ; мжжъ като мжшъ; хлѣбъ като хлѣпъ; сторий като фторий; бодка като ботка; бодъ като ботъ; князь като княсь; спасовъ като спасофъ; свѣщъ като свѣшь, врагъ—вракъ; сладость—сладось. Нъ като измѣнимъ тѣзи думи чрѣзъ склонение, ний ще видимъ, че трѣбва да се пише: спасовъ—спасови; хлѣбъ—хлѣбове; мжжъ—мжжье; бѣлѣзъ—два бѣлѣга; бодъ—бодове и бодка; князь—князие и князьове; врагъ—врагове; сладость—сладости.

Ако ли думата е производна, ний ще познаеме какъ трѣба да се пише по-първообразната. За да познаеме напр. какъ трѣба да се пише мжжский или мжшский, ний трѣба да намѣримъ, какъ се пише първообразната мжжъ. Мжжъ като се пише съ ж, то мжжский трѣбва да се пише съ ж, а не съ ш.

Помощникъ се чува като помощникъ, нъ тая дума като става отъ помощъ, тя трѣба да се пише помощникъ.

Просба се чува като прозба; нъ тая дума като става отъ прося, тя се пише съ с, а не съ з: просба.

Буквитѣ: *д* и *т* се изхвъргатъ прѣдъ *л* за благозвучие: плетя—плеть, а не плетль, заведѣхъ—завель, а не заведль.

Буквата *в*, когато надне подиръ *б* отпуща се, слѣдователно ний трѣба да пишемъ облакъ, а не обвлакъ (отъ обивлачж), область, а не обвласть (отъ об и власть), обявамъ и обязательство, а не обязвамъ и обязательство (отъ об и вяжу).

Забѣлѣжка. Нъ когато тоя послѣдний глаголъ се изговаря и пише на простобългарски, тогава *в* се съхранява: обсъзвамъ.

Когато буква *к* падне между двѣ съгласни, отъ които послѣдната е *н*, тогава тя се губи: стискамъ—стиснахъ, а не стискаяхъ; припкамъ—припнахъ, а не припкнахъ.

Буквитѣ *н*, *в*, и *л* често се мѣтатъ посрѣдъ дѣлитѣ за благозвучие. Тѣй напр. славянското по-еже у насъ става по-еже; въ-имание става внимание; въ-ушавамъ—вмушавамъ; стрягъ—остригвамъ; крия—скривамъ; употрѣбavamъ—употрѣбление; явavamъ—явление.

По сжщата причина се турга буквата *н* и прѣдъ личнитѣ мѣстоимения: нему намѣсто ему, него—его, ней—ей.

Частичата *ни* се пише слѣто въ слѣдующатѣ думи: *на-кой, нищо, никакъ, никждѣ, ниволко, никога.*

Въ всѣки други случай тя се пише отдѣлно: *ня богатството, ни почеститѣ, ни зѣлний родъ* може се сравни съ спокойната сѣвѣсть.

Частичата *нѣ* всѣкога се слива съ думата, прѣдъ която стои, напр. *нѣкой, нѣколко* и др.

Частича *не* прѣдъ глаголитѣ всѣкога се пише отдѣлно, напр. *не зная, не съмъ писалъ, не ще дойдъ.*

Съ другитѣ части на рѣчьта тая частича се употрѣбява и слѣто и отдѣлно. Когато отричаме една дума безъ да показваме противоположната *и*, тогава *не* се слива съ отричаната дума. Напр: *Недавно четъхъ една книга и я намѣрихъ неза-нимателна.*

Нѣ когато не само отричаме една дума, нѣ показваме и противоположната *и*, тогава *не* се отдѣля отъ отричаната дума. Напр. *Не отколѣ, а завчера четъхъ тая книга. — Лъстецътъ е не приятель, а голѣмъ врагъ на челоуѣка. — Не благопо-лучието, а злополучието ни научава да познаваме приятелитѣ си.*

Главни или начални букви се пишжтъ:

а) Въ началото на всичкитѣ собствени имена: *Дунавъ* тече по сѣверната граница на *Българиа. Македония* е бългурска страна. — *Георгий* е добро момче.

б) Въ началото на прилагателнитѣ имена, когато тѣ стоять при сжществително собствено име и правять двѣтѣ едно име и даватъ едно прѣдставление: *Южна-Россия, Стара-Сърбия, Нова Загора.*

в) Въ началото на прилагателнитѣ имена, които стоять прѣдъ сжществително нарицателно и правять двѣтѣ наедно собствено име: *Стара-планина; Черно-море, Крива-ръка.* Въ такъвъ случай нарицателното сжществително се пише съ редовнѣ буква.

г) Въ началото на всѣко нарицателно, когато е взето за собствено. Напр: Вѣстникъ *Време* прѣстанж да се издава. Сега се издава вѣстникъ *Право.*

д) Въ началото на всичкитѣ названия които даваме нѣ-кому за почестъ и голѣмливостъ; т. е. въ началото на титул-тѣ; напр. *Ваша Милостъ, Господине, Ваше Высочество.*

За бѣлѣжка. Титулѣ на владѣтелитѣ често се пишжтъ

отъ край до край съ начални букви; напр: НЕГОВО ВИСОЧЕСТВО; НЕГОВО ИМПЕРАТОРСКО ВЕЛИЧЕСТВО.

е) Подиръ всѣка точка въ писмото; напр: Едно вреже майчинитѣ дрѣхи оставахъ на дѣщери и внуки. Днесъ вече не е тъй. Сега дрѣхитѣ не траятъ нито една година. Сега подиръ всѣки шесть мѣсяца се трѣсятъ нови моди облѣкла.

ж) Подиръ всѣка въпросителна и удивителна, когато тѣзи знакове сж турени намѣсто точка. Напр: Какво да се прави? Тѣзи моди сж много разорителни за мжжъетѣ, нѣ никой не може да се отърве отъ тѣхъ. Течението е тъй общо и силно, щото всички и всѣкиго повлача. Горкитѣ мжжи! Противъ общото увлечение за тѣхъ днесъ нѣма друго спасение, освѣнъ грижата за основателно изучаване на младото женско поколение.

з) Въ началото на всѣки стихъ въ пѣснитѣ и стихотворенията. Напримѣръ:

Грозданка по дворъ ходяше,
Ходяше и расхождаше:
Ситно си сълзи ронеше:
И се на Бога молене
Боже ле, Вишний Господи,
Я чуй ме, Боже, я виждь ме!

и) Най-послѣ съ главна буква пишѣтъ нѣкои писатели всѣчкитѣ названия на Бога, били тѣи съществителни, били прилагателни. Напр. Богъ, Господъ, Всеблагий, Праведний Сждия, Подательтъ на всичко и пр.

Нѣкои отъ думитѣ, които се употрѣбаватъ много и често, въ писмото се съкратяватъ за спѣстяване на мѣсто и време.

Титлитѣ и собственитѣ имена обикновено се съкратяватъ на първата буква, като напр: Т. И. (Тодоръ Икономовъ), Г. (Господинъ), Н. В. (Негово Височество или Величество).

По нѣкога за избѣгване на недоразумѣнията, ката какво може да означава съкратената титла при първата буква се оставятъ и послѣднитѣ двѣ. Напр: Н-во П-во (Негово Църковно-свещенство), Г-нъ (Господинъ); нѣ това става твърдѣ рѣдко и не е толкова необходимо, защото по собственното име се познава, какво означава съкратената при него титла.

Другитѣ думи се съкратяватъ не на първата буква, а на нѣколко букви и всѣкога на таевази-съгласна, която стои

прѣдъ гласна буква. Трѣбва да съкратяваме: *напр:* (наприжѣръ), а не *нап.* и *напри.*; *и пр.* или *и проч.* (и прочее), а не *и про:* и *др. такъ.*, а не и *дру. так.*

До прѣсѣчената (съкратената) дума всѣкога се поставя точка, нѣ тая точка не дава всѣкога право да се пише слѣдъ нея главна буква. Ако слѣдъ тая дума слѣдва дума, която трѣбва да се пише съ главна буква, или тя е послѣдната дума на прѣдложението или на периода, гдѣто трѣбва да стои точка дори и безъ съкращението, тогава слѣдъ точката ще се пише главна буква. *Напр:* *Азъ си купихъ книги, пера, мастило и др. такъ.* Сега ми остава да си купя една дрѣха.

Нѣ ако прѣсѣчената дума не е послѣдната въ прѣдложението и ако подиръ нея не слѣдва дума, която трѣбва да се пише съ главна буква, тогава подиръ точката на съкращението се пише редовна буква. *Напр:* *Нужнитѣ книги, пера и др. такъ.* азъ си доставихъ отъ джогенъ на П. Иванова. — *Н. М.* (Негова Малостъ) зановѣдалъ, а не *Н. М.* Зановѣдалъ.

Числителнигѣ имена се съкращаватъ тѣй: 1-во, 2 рий, 2-ро, 3-тий, 3 тьо и т. нат.

Когато прѣкъсваме една дума въ крайтъ на единъ редъ, за да прѣнесемъ останкитѣ срички въ началото на други редъ тогава навимъ слѣдующитѣ правила:

а) Прѣкъсва се думата въ крайтъ на редтъ и останкитѣ срички се прѣнасятъ въ слѣдующий редъ само тогава, когато прѣнесенитѣ букви правятъ цѣль слогъ, а сжщо така слогъ правятъ и оставенитѣ въ прѣдний редъ букви. *Слѣдующитѣ думи ще се прѣкъсватъ прочее тѣй:* *чест-ность, храбрость, Мар-ковъ, а не честно-сть, храбро-сть, Марко-въ.*

б) Както оставенний тѣй и прѣнесенний слогъ трѣбва да състои отъ нѣколко букви, а не само отъ една. Трѣбва слѣдователно да раздѣляме: *уни-ние, мол-ния, а не у-ниние или унини-е и молни-я.*

в) Прѣнесенний слогъ трѣбва да се почева отъ съгласна, а не отъ гласна буква. Трѣбва прочее да прѣнасяме: *сия-ние, слѣдую-щий, а не си-яние, слѣду-ющий.*

г) Въ началото на прѣнесенний слогъ трѣбва да има само една съгласна. Трѣбва да прѣнасяме: *кръч-ма, слън-це, а не кръч-ма и слъ-нце.*

Само слогаветѣ на *ст, стъ, съ* и въ чуждитѣ думи на

кѣ, кз. и лс не се раздѣлятъ. Трѣба да прѣнасяме: ща-стие, друже-ство, человеѣче-ски, Але-ксандрѣръ, экза-менѣъ, ра-псодия, а не щас-тие, дружест-во, человеѣчес-ки, Алек-сандѣръ, экза-менѣъ, рап-содия.

д) Сложнитѣ думи се раздѣлятъ на своитѣ части, отъ каквато буква и да се захваща прѣнесеный слогъ и колкото и да бждѣтъ съгласнитѣ въ началото на тоя слогъ. Трѣба слѣдователно да прѣнасяме: раз-умѣъ, об-явление, при-учвамѣъ, благо-творение съ-бране. Нѣ ако думата е сложена съ прѣдлогъ *съ* или *съ* въ съкратенѣ видѣ, тогава тя не може да се раздѣля на частитѣ си. Не трѣба слѣдователно да прѣнасяме: в-ливамѣъ, с-ливамѣъ, а вли-замѣъ и сли-замѣъ.

За да покажемѣъ, че слогътъ отъ слѣдующий редъ се държи съ слогътъ отъ прѣдидущий редъ, подиръ послѣдний слогъ ний поставяме малка чъртица (-), коато се нарича *съединителенъ* знакъ.

Съединителний знакъ се употрѣбѣва още въ слѣдующитѣ случаи:

1) Между двѣ съществителни или между съществително и прилагателно, или глаголъ, когато двѣтѣ думи се съединяватъ ведно, за да дадѣтъ едно прѣдставление, прѣдставление за единъ прѣдмѣтъ. Напр. Стара-планина, Божи-гробъ, пали-стѣтъ.

2) Между спомагателний глаголъ и глаголитѣ въ бждѣще неопрѣдѣлено време; напр. писа-щѣ, ходи-щѣ, говори-щѣтъ.

XXXIII.

Прѣпинателни знакове и знакове надъ редовѣтъ.

Прѣпинателни или *почивателни* знакове се казватъ тѣзи знакове, които се тургатъ между думитѣ на рѣчьта, за да покажатъ, гдѣ какъ ще си правимъ гласѣтъ като четемѣъ, и гдѣ и колко трѣба да се запираме за почивка.

Такви знакове сж: точка (.), двоеточка (:), точка съ запетая (;), запетая (,), многоточие (.), въпросителна (?), удивителна (!), черта (—), скоби (), кавички („ “).

Отъ тѣхъ *точка* се поставя подиръ повѣствователнитѣ и

отвѣтнитѣ прѣдложения, когато довършатъ мисльта. Напр. Българетѣ се каратъ съ гърцитѣ за потыканиитѣ си черковни правдини. На гърцитѣ не се ще да повърнатъ онова, що сж грабнали съ време неправедно. Нъ добръ ли струватъ гърцитѣ съ упорството си? Нивой не го вѣрва. Тѣхното упорство само ще ожесточи българетѣ въ тѣхнитѣ искания.

Въпросителна се поставя подиръ въпросителнитѣ прѣдложения. Напр: Защо да се отчайваме отъ това, че не сме сполучили изведнажъ? Защо да напущаме добрата работа само затова, че първитѣ опити не ни сж се вдали? Когато искаме да отсѣчемъ едно дърво, което брой цѣли вѣкове живеть, отсичаме ли го съ единъ или съ два удара? Не повтаряме ли ударетѣ до тогава, доклѣ го прѣсѣчемъ добръ?

Удивителна се се поставя подиръ въсклицателнитѣ и повелителнитѣ прѣдложения, както и подиръ междумѣтията, когато сж употребени въ началото или въ крайтъ на прѣдложението. Напр: Колко сме неразумни! За отсичанието на едно дърво употребяваме гдѣ-да-е си сили и настоявание, а за свалянието на незаконната власть на гръцкото духовенство не щемъ да употребимъ никакви усилия! Охъ! таквои поведение не е похвално! — Испълняй си длъжноститѣ! — Горкана! Кадѣ ще се дѣнж сега! — Ей, Иване! донеси ми книгата. — Донесе ми книгата, Иване!

Многоточие се турга подиръ думитѣ на прѣдложението, когато мисльта не е довършена, сир. когато нѣкои думи изведнажъ и неожидано се прѣмълчаватъ. Напр: Пишкть ми отъ Цариградъ нъ ти самси ще видишь това отъ самото писмо.

Съ *точка и запята* се отдѣлятъ двѣ главни прѣдложения, когато сж развити и не сж свързани съ съюзъ *и*. Напр: Зная, че моята откровеностъ ти е неприятна; да постѣпя обаче иначе азъ не можъ. Съ *точка и запята* се отдѣлятъ едно отъ друго и прѣставенитѣ прѣдложения, когато таквизи има при главното прѣдложение нѣколко и не сж съединени съ съюзъ *и*. Напр: Когато се връщаме прѣзъ Добруджа, която недавно бѣше опустошена; когато видѣхме полуразрушенитѣ села и не намѣрихме въ тѣхъ жива душа, тогава нашитѣ сърдца се стегнахъ отъ жалость и ний проклѣхме чедовѣческото честолюбие, което докарва таквизи лошава сетнина.

Главнитѣ прѣдложения у сложното раздѣлно прѣдложение не се раздѣлятъ съ никакъвъ знакъ, ако тий сж съединени съ съюзъ и. Напр: Нощта бѣше всичко покрила съ тъмната си дрѣха и хората бѣхж се прѣдали на дълбокъ сънъ.

При точка съ запятая се почива по-малко отъ волгото при точка.

Запятая се постави:

а) Между еднаквитѣ частї на прѣдложението, когато тий не сж съединени съ съюзъ и. Напр: Носорогътъ, слонътъ и левътъ живѣятъ въ топлигѣ мѣста. Въ туй прѣдложение сж отдѣлени съ запятая два подлога, между които нѣма съюзъ и. — Нѣкои маймуни ходятъ, тичатъ и се защищаватъ на два крака. Тука сж отдѣлени съ запятая двѣ сказуеми, несвързани помежду си съ съюзъ и. — Английцитѣ иматъ владѣния въ Европа, Азия, Африка, Америка и Океания. Тука сж раздѣлени съ запятая нѣколко еднакви обстоятелства, а въ слѣдующето прѣдложение: добрий, честний и справедливий человекъ не слуша клеветитѣ на безчестнитѣ хора — сж раздѣлени съ запятая двѣ еднакви опрѣдления.

Нъ когато еднаквитѣ частї въ прѣдложението сж съединени съ съюзъ и, тогава тий не се отдѣлятъ съ запятая. Напр: Зимата покрива рѣкитѣ съ ледъ и ги затрухва съ снѣгъ. — Добрий и справедливий человекъ не клевети.

б) Между еднаквитѣ части на прѣдложението, когато прѣдъ всичкитѣ стои еднакъвъ съюзъ. Напр: И носорогътъ, и левътъ, и тигрътъ живѣе въ горѣщитѣ мѣста. — Гориллата и ходи, и тича, и се защищава на два крака. — Ще побѣди или слонътъ, или носорогътъ. — То доказвашъ, то си отивашъ.

в) Между проститѣ прѣдложения въ сложното, когато тий не сж свързани съ съюзъ и не сж распространени. Напр: Селянетѣ усѣтихж нуждата за учение, нъ училища още нѣматъ.

Ако прѣдъ всѣко отъ проститѣ прѣдложения стои еднакъвъ съюзъ, тогава прѣдъ всѣко отъ тѣхъ се поставя запятая напр: И Турцитѣ познахж своитѣ приятели, и Българетѣ разбрахж, какво можатъ да чакатъ отъ Турция. — И ходишь, и четешъ, и говоришь.

г) Между приставенитѣ и главнитѣ прѣдложения. Напр: Планинатѣ казватъ, че черковний въпросъ скоро щатъ да вѣсже единъ край.

д) Между другитѣ думи на прѣдложеніето и вѣтнитѣ. Книжевното Дружество, казвать, поченкло своитѣ дѣйстви.

е) Между другитѣ думи на прѣдложеніето и приложенията. Напр: Лѣнността, майката на пороцитѣ, трѣбва да се забѣгва всѣкояче.

Най-послѣ съ заяптая се отдѣлятъ и повторенитѣ части на прѣдложеніето. Напр: Моето ухо давно, се е наситило на таквици приказки.

Двоеточие се поставя:

1) Подиръ думитѣ, слѣдъ които искаме да прѣброимъ нѣколко нѣща едно по-друга; напр: Азъ си купихъ отъ пазаръ: пера, книга, оловникъ, чернило и воскъ.

2) Прѣдъ заглавието на книгата, за която говоримъ въ прѣдложеніето; напр: Венелинъ недовѣрши съчинението си: Българска История.

3) Прѣдъ чуждитѣ думи, които привождаме. Напр: Христосъ казалъ на ученицитѣ си: любите другъ друга!

4) Между дѣйтѣ половини на периодътъ, когато тѣмъ половини сж дълги и членовѣтъ имъ сж отдѣлени съ точка и запятая (виждъ периодитѣ).

Черта се употрѣбѣва:

а) Когато искаме да покажемъ, че има отпущена дума въ прѣдложеніето. Напр: Азъ се ижчъ да съберк и нареди, а той — да расиптѣе — и развали (а той се ижчи да расиптѣе и развали).

б) Когато изведнажъ се прѣминава отъ една мисль на друга. Напр: Царьтъ налѣае срѣщу неприятельтъ — въ гдѣ неприятельтъ?

в) Прѣдъ думитѣ на разговаряющитѣ лица. Напр:

— Кадѣ ходи?

— На читалицето.

— Какво прави тамъ?

— Прочитахъ.

Въ слобки се тургаты онѣмъ поясненія на нашата рѣчь, които инакъ ще развалитъ гладноста на тая рѣчь. Напр: Пломъ стжнихъ на карабельтъ и първи пакъ се видѣхъ на морето (поможете си, волюе съмъ билъ страшилнъ) азъ прѣждалихъ тоа свѣтъ.

Съ кавички заграждаме думитѣ на друго, когато нѣсе

случи да ги приведемъ въ рѣчьта си. Напр: Азъ имамъ отъ баща си слѣдующето наставление: „Синко, недиѣ забравя, че Богъ помага само на онѣзи, които се трудятъ. Трудн се прочее постоянно, за да ти помага и Богъ.“

Отъ знаковетѣ надъ редоветѣ въ нашиѣ языкъ се употребяватъ само слѣдующитѣ три: *ударение, звѣздичка и крѣпка.*

Отъ тѣхъ ударението (') се употребява въ слѣдующитѣ случаи: 1) Когато думата е за по-вечето читатели неизвѣстна и ний искаме да имъ покажемъ, какъ трѣба да я четатъ правилно. Напр: Ечмиядейнѣ е голѣмъ Армянски М-настиръ. — Лѣ-киянгъ-фѣ е китайско название.

2) Когато двѣ думи въ языкътъ се пишѣтъ еднакво, а се произнасятъ различно, и ний искаме да покажемъ, коя именно отъ двѣтъ еднакви думи искаме да се разбира. Напр: произносимъ (глаголъ) и произносимъ (причастие); заходъ и заходъ.

Звѣздичка се поставя надъ нѣкоя дума като забѣлѣжка, че на долната часть на страницата се прави нѣкакво примѣчание било върху самата дума, било върху цѣлата исказана горѣ мисль.

Кратка се турга надъ буювата и, за да се покаже, че тая буква трѣба да се произнесе кратко, сир. само съ половинъ гласъ.

